

Mateusz Pisarek

OBECNOŚĆ

NAUCZANIA RELIGII

W PUBLICZNYM SYSTEMIE OŚWIATY

W ŚWIETLE OBOWIĄZUJĄCEGO PRAWA

**OBECNOŚĆ NAUCZANIA RELIGII
W PUBLICZNYM SYSTEMIE OŚWIATY
W ŚWIELE OBOWIĄZUJĄCEGO PRAWA**

Mateusz Pisarek

**OBECNOŚĆ NAUCZANIA RELIGII
W PUBLICZNYM SYSTEMIE OŚWIATY
W ŚWIETLE OBOWIĄZUJĄCEGO PRAWA**

Rzeszów 2013

Recenzja wydawnicza:
ks. dr hab. Paweł Mąkosa

ISBN 978-83-63452-92-6

Druk: BONUS LIBER Sp. z o.o.
Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej
35-020 Rzeszów, ul. 17 Pułku Piechoty 7
tel. 17 852 59 38
www.bonusliber.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów.....	7
Bibliografia	9
Wstęp	19
Rozdział I	
Wolność religijna w konwencjach o zasięgu uniwersalnym.....	23
1.1. Karta Narodów Zjednoczonych	24
1.2. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka	27
1.3. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych	29
1.4. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych ..	31
1.5. Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach	33
Rozdział II	
Gwarancje wolności religijnej w konwencjach europejskich ...	39
2.1. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.....	40
2.2. Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie	44
2.3. Traktat Lizboński	47

Rozdział III	
Polskie regulacje prawne dotyczące nauczania religii.....	63
3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.....	64
3.2. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską.....	91
3.3. Ustawa o systemie oświaty	112
3.4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach	121
Zakończenie	139

WYKAZ SKRÓTÓW

- DWR – *Deklaracja o wolności religijnej.*
- Dz. U. – Dziennik Ustaw.
- KBWE – Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
- KDK – Konstytucja duszpasterska Soboru Watykańskiego II o obecności Kościoła w świecie współczesnym *Gaudium et spes*
- KP – *Kodeks Pracy.*
- KPK – *Kodeks Prawa Kanonicznego.*
- MEN – Minister Edukacji Narodowej.
- OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
- RNP – Roczniki Nauk Prawnych.
- TK – Trybunał Konstytucyjny.

Sigla biblijne podano za: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Wyd. 4. Poznań; Warszawa: Pallottinum 1989. [Biblia Tysiąclecia].

W pozostałych przypadkach użyto skrótów ogólnie przyjętych.

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. <http://www.hfhr.pl> [dostęp: 28.02.2012]

Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach. W: T. Jasundowicz. *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo.* Toruń 2001 s. 77-80.

Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. W: T. Jasundowicz. *Wolność religii. Wybór materiałów. Orzecznictwo.* Toruń 2001 s. 103.

Informacja MEN w sprawie ocen z religii w roku szkolnym 1999/2000 (Pismo okólne Departamentu Kształcenia i Wychowania MEN z dnia 21 listopada 1999 r., nr DKW-4036-25/99/GP).

Instrukcja Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 sierpnia 1990 r. dotycząca powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91. Tekst w: B. Górowska, G. Rydlewski. *Regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce. Zbiór przepisów i dokumentów. Stan na dzień 31 października 1992 r.* Warszawa 1992 s. 138-140.

Instrukcja Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 sierpnia 1990 r. dotycząca powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91 określająca zasady współdziałania z Kościołami i Związkami Wyznaniowymi poza Kościołem Katolickim. Tekst

- w: B. Górowska, G. Rydlewski. *Regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce. Zbiór przepisów i dokumentów. Stan na dzień 31 października 1992 r.* Warszawa 1992 s. 142-144.
- Karta Narodów Zjednoczonych.* <http://www.hfhr.pl> [dostęp: 28.02.2012]
- Karta Nauczyciela.* Dz. U. 1982, nr 3 poz. 19.
- Karta Praw Podstawowych.* www.eur-lex.europa.eu [dostęp: 28.02.2012]
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.* <http://www.hfhr.pl> [dostęp: 28.02.2012]
- Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii.* Wyrok z 7 grudnia 1976 r. W: T. Jasundowicz. *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo.* Toruń 2001 s. 280.
- Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.* Dz. U. 1998, nr 51 poz. 318.
- Konstytucja PRL z 22 lipca 1952 roku.* Dz. U. 1952, nr 33 poz. 232.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.* Dz. U. 1997, nr 78 poz. 483.
- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ dnia 20 listopada 1989 r.* Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm. Dz. U. z 2000 r. Nr 2, poz. 11.
- Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.* Dz. U. z 1977 r. Nr 38 poz. 167.
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych.* <http://www.hfhr.pl> [dostęp: 28.02.2012]
- Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2011 roku.* www.vatican.va

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 kwietnia 1993 r.
sygn. akt U. 12/92.

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. <http://www.hfhr.pl>
[dostęp: 28.02.2012]

Protokół I do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 20 marca 1952 r. W: T. Jasundowicz. *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo.* Toruń 2001 s. 103.

Regulamin zatwierdzania programów nauczania i podręczników w szkolnym nauczaniu religii dzieci i młodzieży uchwalony przez Komisję Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w dniu 20 września 2001 roku.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych. Dz. U. 2002, nr 15 poz. 142. z późn. zm.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych. Dz. U. 1999, nr 67 poz. 753.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach. Dz. U. 1992, nr 36 poz. 155.

Traktat Lizboński. www.eur-lex.europa.eu [dostęp: 28.02.2012]

Ustawa o ratyfikacji Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Dz. U. 1998, nr 12 poz. 42.

Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Tekst jednolity – Dz. U. 2000, nr 26 poz. 319.

Ustawa o stosunku państwa polskiego do Kościoła katolickiego. Dz. U. 1989. nr 29 poz. 154 z późn. zm.

Ustawa o systemie oświaty. Dz. U. 1991, nr 95 poz. 425.

Ustawa o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw. Dz. U. 2003, nr 137 poz. 1304.

Ustawa ratyfikująca Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych. Dz. U. 1977, nr 38. poz. 167-169.

Ustawa, Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego. Dz. U. 1999, nr 12 poz. 96.

2. Literatura przedmiotu

Aspekty prawne nauczania religii rzymskokatolickiej w polskim systemie oświatowym. Red. S. Łabendowicz. Radom 2001.

Berezowski C. *Prawo międzynarodowe publiczne.* Warszawa 1969.

Borecki P. *Konstytucjonalność regulacji szkolnej nauki religii.* „Studia prawnicze” 2008. z. 2.

Dudek D. *Równouprawnienie kościołów i związków wyznaniowych na tle konstytucyjnych zasad prawa wyznaniowego.* W: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego.* Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny. 14-16 stycznia 2003 r.) Red. A. Mezglewski. Lublin 2004.

Gowin J. *Kościół w czasach wolności.* Kraków 1999.

Góralczyk W. *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie.* wyd. IV. Warszawa 1989.

- Grześkowiak A. *Religia w szkole a prawa człowieka*. W: *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym*. Red. J. Krukowski. Lublin 1991.
- Jasundowicz T. *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*. Toruń 2001.
- Karcz A. *Status nauczania religii w polskiej szkole*. W: *Praktyczny poradnik prawny dla nauczycieli religii*.
- Kiciński A. *Nauczanie religii w Europie*. „Katecheta” 56:2012 nr 10.
- Kiciński A. *Perspektywy rozwoju nauczania religii katolickiej w polskiej szkole*. W: *Dwadzieścia lat katechezy w szkole*. Red. J. Kotowski, S. Dziekoński. Warszawa-Łomża 2010. (seria EPISTEME 102).
- Klaffkowski A. *Prawo publiczne międzynarodowe*. Warszawa 1971.
- Kłączyńska N. *Dyskryminacja religijna a prawnokarna ochrona wolności sumienia i wyznania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 2005.
- Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Zakamycze 2002. wyd. IV.
- Koshy N. *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*. Kraków 1998.
- Krukowski J. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych*. Roczniki Nauk Prawnych. 3/1993.
- Krukowski J. *Konkordat*. Encyklopedia Katolicka T. 9. Lublin 2002. kol. 638.
- Krukowski J. *Konkordat polski – znaczenie i realizacja*. Lublin 1999.

- Krukowski J. *Konstytucyjny system relacji między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi kościołami i związkami wyznaniowymi*. W: *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*. Red.R. Mojak. t. X. Lublin 2000.
- Krukowski J. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993.
- Krukowski J. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000.
- Krukowski J. *Religia i wolność religijna w prawie Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy*. W: *Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*. Red. J. Krukowski. O. Theisen. Lublin 2003.
- Krukowski J. *Unia Europejska a Kościół Katolicki*. Zarys problematyki. RNP. 13(2003). z. 1.
- Krukowski J. *Zasady relacji państwo-Kościół w nowej Konstytucji RP*. W: *Problemy Współczesnego Kościoła*. red. M. Rusecki. Lublin 1996.
- Kulpaczyński S. *Katecheza jako nauczanie*. „Horyzonty wiary” 7:1996 nr 3 s. 21-37.
- Kulpaczyński S. *Przyczyny odchodzenia od katechizacji i możliwości powrotu na nią dzieci i młodzieży (Na podstawie wypowiedzi katechizowanych współkolegów)*. „Seminare” 2:1977 s. 157-171.
- Kulpaczyński S. *Współpraca katechetów z rodzicami z uwzględnieniem sytuacji katechizacji w szkole*. „Roczniki Teologiczne” 41:1994 z. 6 s. 15-31.
- Lodziński K. *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli*. Warszawa 2008.
- Majewski M. *Szkoła podmiotem uczenia religii*. W: *Katechizacja w szkole*. Red. M. Majewski. Lublin 1992 s. 45-55.

- Majewski M. *Szkoła współczesna*. W: *Katechizacja w szkole*. Red. M. Majewski. Lublin 1992 s. 31-42.
- Makarska M. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin 2005.
- Mąkosa P. *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*. [w:] Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*. Tom 3 Lublin 2005.
- Mąkosa P. Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty. „Katecheta” 1/2005.
- Mezglewski A. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*. Wydawnictwo KUL. Lublin 2009.
- Mezglewski A. *Skierowanie do nauczania religii*. W: *Studia z prawa wyznaniowego*. t. 2. red. A. Mezglewski, W. Janiga. Lublin 2000.
- Mezglewski A. *Uzewewnętrznianie przekonań religijnych*. W: A. Mezglewski. H. Misztal. P. Stanisław. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2008.
- Misiaczek K. *Nauczanie religii w szkole*. W: *Leksykon Teologii Pastoralnej*. Red. R. Kamiński. W. Przygoda. M. Fiałkowski. Lublin 2006.
- Nosowski Z. *Lekcje religii w szkołach publicznych państw europejskich*. W: *Szkoła czy parafia? Nauka religii w szkole w świetle badań socjologicznych*. Red. K. Kiciński. K. Koseła. W. Pawlik. Kraków 1995.
- Orzeszyna K. *Podstawy relacji między państwem a Kościołami*. W *konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii*

- Europejskiej. Studium prawnoporównawcze.* Wydawnictwo KUL. Lublin 2007.
- Pilich M. Komentarz do ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 04.256.2572). W: M. Pilich. Ustawa o systemie oświaty. Komentarz. ABC. 2008. wyd. II.
- Piontek E. *Konstytucja dla Unii Europejskiej.* Warszawa 2003.
- Policastro P. *Prawa podstawowe w demokratycznych transformacjach ustrojowych. Polski przykład.* Lublin 2002.
- Prusak F. Sitarz M. *Propedeutyka prawa.* Warszawa 2000.
- Przyborowska-Klimczak A. *Klauzula o Kościołach w Traktacie Amsterdamskim.* W: *Kościół i jego porządek prawny wobec jednoczącej się Europy.* Red. A. Kaczor. Lublin 2001.
- Resich Z. *Ochrona praw Człowieka w prawie międzynarodowym.* Warszawa 1973.
- Robbers G. *State and Church in the European Union.* W: *State and Church in the European Union.* ed. G. Robbers. Baden-Baden 2005.
- Słotwińska H. *Katechizacja w Polsce w okresie przemian społeczno-politycznych (1990-1997). Wybrane aspekty.* Roczniki Teologiczne 46:1999 z.6 s. 379-391.
- Suchocka H. *Nauczanie religii w szkole w świetle konstytucji i ustawodawstwa wybranych państw europejskich.* W: *Nauczanie religii w szkole i państwie demokratycznym.*
- Szymanek J. *Bezstronność czy neutralność światopoglądowa państwa. Uwagi na tle art. 25 ust. 2 Konstytucji RP.* PiP 2004. z. 5(699).
- Szymanek J. *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP.* Studia z Prawa Wyznaniowego 2005. t. 8.

- Tomasik P. *Podstawa programowa i ogólnopolskie podręczniki do katechizacji młodzieży*. W: *Katecheza młodzieży*. Red. S. Kulpaczyński. Lublin 2004.
- Tomasik P. *Regulacje prawne nauczania religii*. W: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*. Red. J. Stala. Tarnów 2003.
- Warchałowski K. *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*. Lublin 1998.
- Warchałowski K. *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. Lublin 2004.
- Winczorek P. *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.* Warszawa 2000.
- Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*. Red. M. Nowicki. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 2003.
- Wolność religijna sercem ludzkiej wolności*. Red. A. Dobrzyński. Kraków-Rzym 2011.
- Zajac M. *Nauczanie religii w wielokulturowym społeczeństwie europejskim*. „Przeгляд Uniwersytecki”, 108(2008), nr 4 s. 24.
- Zajac M. *Droga katechezy do szkoły*. w: *Droga jako przestrzeń ludzka*. red. A. Drożdż. G. Witaszek. Lublin s. 229-237.

3. Strony internetowe

www.europarl.europa.eu
www.eur-lex.europa.eu
www.hfhr.pl
www.niedziela.pl

www.panstwo.net
www.pl.wikipedia.org
www.prawoprosto.pl
www.rpo.gov.pl
www.ukie.gov.pl
www.vatican.va

WSTĘP

W *Liście do Galatów* święty Paweł Apostoł napisał znamienne słowa: „Ku wolności wyswobodził nas Chrystus” (Ga 5,1). W czasach, kiedy apostoł Paweł pisał swój list, wolność była szczególnie cenna, wielu bowiem ludzi było niewolnikami i dlatego potrafili, jak nikt inny, docenić fakt, że Chrystus daje wolność. Dziś, po ponad dwóch tysiącach lat, słowa te są nadal aktualne, tym bardziej, że Kościół ciągle podejmuje i przybliża pojęcie wolności oraz podejmowane są dyskusje wokół wspomnianego terminu. Sobór Watykański II uczy, że „prawdziwa wolność to wzniosły znak obrazu Boga w człowieku”. Jest ona najbardziej widoczną cechą człowieczeństwa i źródłem, z którego płynie godność ludzka¹.

Ojciec Święty Jan Paweł II w swoim przemówieniu na zakończenie Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego we Wrocławiu w 1997 roku powiedział: „Kościół bowiem nie przestaje być w świecie głosicielem Ewangelii wolności! To jest jego misja. Dlatego chrześcijanin nie lęka się wolności, przed wolnością nie ucieka! Podejmuje ją w sposób twórczy i odpowiedzialny, jako zadanie swojego życia. Bo wolność nam dana jest przez Boga, jest nam nie tylko przez Boga dana, jest nam także zadana! Ona jest naszym powołaniem. Kościół jest stróżem wolności! Prawdziwa wolność mierzy się stopniem gotowości do służby i do daru z siebie. Tylko tak pojęta wolność jest prawdziwie twórcza, buduje nasze człowieczeństwo i więzi międzyludzkie. Buduje i jednoczy, a nie dzieli! Jak bardzo tej jednoczącej wolności potrzeba światu, Europie i Polsce”².

¹ Por. KDK 17.

² Jan Paweł II. *Eucharystia szkołą wolności i solidarności międzyludzkiej*. Homilia podczas „Statio Orbis” Zakończenie 46. Międzynarodowego Kongresu

Kwestia dotycząca obecności nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa jest często podejmowana w środkach masowego komunikowania, wypowiedziach przedstawicieli partii politycznych, rzadziej natomiast jest przedmiotem refleksji naukowej. Do obecnej chwili takiej publikacji, która spełniałaby jednocześnie kryterium opracowania naukowego z zakresu nauk prawnych oraz kryterium opracowania całościowego na temat stabilności nauczania religii w systemie oświaty na kanwie obowiązującego prawa, jeszcze nie opublikowano. W polskiej literaturze istnieje już wiele publikacji dotyczących zagadnień prawnych nauczania religii, wśród nich takie jak: *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego* oraz *Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty* Ks. Pawła Mąkosy ponadto *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne* Ks. Artur Mezgłowski, a także *Nauczanie religii w szkole* K. Misiaczek. Zazwyczaj są to szerokie opracowania całego zagadnienia i z konieczności niezbyt pogłębione lub zostały napisane kilka lat temu i nie uwzględniają jeszcze najnowszych dokumentów. Istnieje więc potrzeba przedstawienia aktualnych uwarunkowań prawnych samej obecności nauczania religii w polskim systemie oświaty.

Analiza i interpretacja dokumentów prawnych pozwoli odpowiedzieć na pytanie: na ile silna i stabilna jest obecność nauczania religii w publicznych przedszkolach i szkołach w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa? Pomocą w odpowiedzi na to pytanie będą dokumenty uniwersalne Organizacji Narodów Zjednoczonych, konwencje europejskie i polskie regulacje prawne dotyczące nauczania religii. Jednym z celów tej pracy będzie określenie rangi omawianych dokumentów oraz to jakie mają one znaczenie dla Polski i na ile poruszają problem obecności nauczania religii w systemie oświaty publicznej.

Eucharystycznego (Wrocław, 1 czerwca 1997 roku). OR (pol.). R. XVIII. 1997 nr 7 s. 15.

Na problematykę pracy składać się będą niniejsze kwestie: analiza prawa do wolności religijnej, szczegółowe omówienie tego prawa, podstawy prawne działania związków wyznaniowych i ich prawo do nauczania religii oraz status lekcji religii, prawa i obowiązki nauczycieli religii. Podczas wnikliwej analizy wybranych dokumentów prawnych, zastosowana zostanie w głównej mierze, metoda analityczno-syntetyczna, zaś metoda syntezy pozwoli wydobyc najistotniejsze problemy i postawienie konkluzji.

Choć istnieje wiele publikacji na temat nauczania religii w szkołach w oparciu o dokumenty prawne, to ciągle istnieje potrzeba aktualizacji obecnego stanu wiedzy. W kontekście ciągle i zmieniającej się kultury, mentalności oraz aktów prawnych tym bardziej słuszne staje się podjęcie tego problemu. Dotychczasowe publikacje nie w pełni wyczerpują przytoczony temat, a często też odnoszą się do starszych dokumentów. W bibliografii pojawiają się pozycje, które nie tylko poruszają ogólnie problem nauczania religii i jej podstaw prawnych, ale opracowania konkretnych dokumentów dotyczących wolności religijnej. Będą to opracowania przede wszystkim poszczególnych aktów prawa powszechnego, europejskiego i polskiego.

Materia przedstawiona zostanie w sposób systematyczny i uporządkowany. W rozdziale I *Wolność religijna w konwencjach o zasięgu uniwersalnym* przedstawione i omówione zostaną dokumenty powszechnie obowiązujące czyli: *Karta Narodów Zjednoczonych, Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach*. Wymienione akty prawne będą podstawą do dalszej i wnikliwej analizy kolejnych dokumentów.

Rozdział II zatytułowany *Gwarancje wolności religijnej w konwencjach europejskich* będzie przedstawiał kwestię wolno-

ści religijnej sytuującej się w aktach europejskich z naciskiem na dokument powołany do życia przez Unię Europejską jakim będzie *Traktat Lizboński*. Jednakże by nakreślić tło dla wspomnianego *Traktatu*, wcześniej zostaną omówione dwie konwencje: *Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, *Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*.

W III i zarazem ostatnim rozdziale, badaniom zostaną poddane wybrane dokumenty, które obowiązują w Polsce i podejmują temat nauczania religii, dlatego ta część zatytułowana będzie *Polskie regulacje prawne dotyczące nauczania religii*. Z tej racji, iż są to akty prawne szczególnie odnoszące się do tematu obecności nauczania religii. Rozdział ten będzie najbardziej obszerny. W pierwszej kolejności zostanie omówiona pod tym kątem obowiązująca *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, dalej *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską*, następnie *Ustawa o systemie oświaty*, a na koniec *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*.

Rozdział I

WOLNOŚĆ RELIGIJNA W KONWENCJACH O ZASIĘGU UNIWERSALNYM

Przyglądając się dokumentom, które poruszają problem wolności religijnej można je uporządkować tak, że w pierwszej części pracy badaniom zostaną poddane następujące akty prawne o zasięgu uniwersalnym: *Karta Narodów Zjednoczonych*, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, *Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach*. Najpierw trzeba zaznaczyć, że przytoczone wyżej dokumenty ONZ są jedynie inspiracją dla podstawowych regulacji prawno-międzynarodowych dotyczących praw człowieka. Pomimo swego niezaprzecznego znaczenia moralnego mają one bardzo ograniczoną moc wiążącą. Są bowiem uchwałą ONZ, nie zaś umowami międzynarodowymi¹ i w związku z tym nie tworzą prawa obowiązującego². Te właśnie dokumenty odzwierciedlają przekonanie, które coraz wyraźniej ujawnia się w świecie, w miarę jak problematyka praw człowieka ewoluje w doktrynie prawnej i w opinii publicznej wielu krajów. Znajduje w nich również odbicie podstawowe, sformułowanie zasady poszanowania wolności sumienia i wyznania oraz zasa-

¹ A. Kłafkowski. *Prawo publiczne międzynarodowe*. Warszawa 1971 s. 237.

² C. Berezowski. *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa 1969 s. 64; Z. Resich. *Ochrona praw Człowieka w prawie międzynarodowym*. Warszawa 1973 s. 45.

da równości obywateli – zasady, które dzisiaj są uznawane przez konstytucje większości państw. Na podstawie zespołu sformułowań znajdujących się w wyżej wymienionych konwencjach zostaną również wskazane te elementy, które określają formy wolności religijnej, stosowne do jej pełnego wprowadzenia w życie.

1.1. Karta Narodów Zjednoczonych

Karta Narodów Zjednoczonych podpisana 26 czerwca 1945 roku w San Francisco określa cele i zasady Organizacji Narodów Zjednoczonych³. Dokument ten jest obecnie symbolem prawa międzynarodowego, a jego prawa są powszechnie przestrzegane na całym świecie. *Karta Narodów Zjednoczonych* wielokrotnie nawiązuje do praw człowieka i nakazuje ich respektowanie. Ponadto broni praw do życia, wolności i godności każdego człowieka.

Karta Narodów Zjednoczonych określa cele i zasady ONZ, członkostwo w organizacji i funkcjonowanie jej organów. Kładzie podstawy pod system bezpieczeństwa i światowego pokoju, określając zasady pokojowego załatwiania sporów, działania w chwili agresji, międzynarodowej współpracy gospodarczej i społecznej.

Już w art. 1. wśród celów tej organizacji wymienione zostaje rozwijanie i popieranie „poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich bez względu na rasę, płeć, język lub religię”. Treść owej deklaracji występuje jeszcze w art. 13, 55, 76⁴.

Karta Narodów Zjednoczonych nie wymienia oraz nie definiuje kolejnych treści praw człowieka. Do wykonania wyżej po-

³ *Karta Narodów Zjednoczonych* [online] [dostęp: 28.02.2012] Dostępny w Internecie: < ścieżka dostępu: http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Karta_Narodow_Zjednoczonych.pdf >.

⁴ T. Jasundowicz. *Wolność religii. Wybór materiałów. Dokumenty. Orzecznictwo*. Toruń 2001 s. 65-66.

stawionych zadań ONZ powołała Radę Gospodarczo-Społeczną oraz Komisję Praw Człowieka, która miała się zająć szczególnie przygotowaniem projektów deklaracji dotyczącej praw człowieka⁵. Przedsięwzięcia jakie zostały postawione wymienionym instytucjom dotyczyły realizowania powyższych zadań, jak również aktualizowania przytoczonych artykułów. Właśnie dzięki temu powstały dokumenty takie jak: *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, które były inspiracją do podjęcia tematu praw człowieka, a szczególnie podjęcia tematyki prawa do wolności religijnej.

Aprobata i zachęcanie do poszanowania praw człowieka oraz fundamentalnych wolności jest obowiązkiem każdego człowieka i musi być przedsięwzięte przez wszystkich. Przez długi czas prawa człowieka były atrybutem wyłącznie przedstawicieli klas uprzywilejowanych. Osoby o odmiennym kolorze skóry, wyznający inną wiarę, kobiety albo ludzie obcego pochodzenia, pozbawieni byli wielu praw człowieka. Dlatego też założeniem *Karty Narodów Zjednoczonych* jest równość wszystkich ludzi wobec prawa.

Jednym z podstawowych praw tego dokumentu jest zasada godności i równości przysługującej wszystkim istotom ludzkim. Wszystkie Państwa Członkowskie zobowiązały się podjąć wspólne i indywidualne działania we współpracy z organizacją w celu promowania i wspierania powszechnego szacunku i przestrzegania praw człowieka oraz fundamentalnych wolności wszystkich, bez względu na rasę, płeć, język lub religię.

Papież Benedykt XVI w swoim orędziu na światowy dzień pokoju 1 stycznia 2011 roku, w rozdziale poświęconym prawdzie moralnej w polityce i dyplomacji odwołuje się do *Karty Narodów*

⁵ J. Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych*. Roczniki Nauk Prawnych. 3/1993 s. 44-45.

Zjednoczonych. Podkreśla, że: „Polityka i dyplomacja winny brać pod uwagę dziedzictwo moralne i duchowe wielkich religii świata, aby uznać i potwierdzić prawdę, zasady i wartości uniwersalne, których nie można negocjować, bo pociągałoby to za sobą odmawianie godności osobie ludzkiej. Propagowanie prawdy moralnej w świecie polityki i dyplomacji oznacza działanie w sposób odpowiedzialny, oparty na obiektywnej i pełnej znajomości faktów; oznacza dekonstrukcję ideologii politycznych, które wypierają prawdę i godność człowieka, a chcą szerzyć pseudo wartości pod pretekstem pokoju, rozwoju i praw człowieka; oznacza wspieranie nieustannych dążeń do stanowienia prawa pozytywnego opartego na zasadach prawa naturalnego. Wszystko to jest konieczne i zgodne z zasadą poszanowania godności i wartości osoby ludzkiej, usankcjonowaną przez narody ziemi w *Karcie Organizacji Narodów Zjednoczonych* z 1945 r., która przedstawia uniwersalne wartości i zasady moralne, które mają być punktem odniesienia dla norm, instytucji, systemów współistnienia na poziomie krajowym i międzynarodowym”⁶.

Ojciec Święty świadomie odwołuje się do tego dokumentu, ukazując po pierwsze historyczność i po drugie rangę ogólnonarodową, światową. Jest to przecież jeden z pierwszych dokumentów, które na taką skalę rozpowszechnione są na całym świecie. Benedykt XVI odwołuje się do uniwersalnych aktów prawnych, aby potwierdzić i poddać aktualizacji to, co zostało już wcześniej powiedziane. Jednakże, w obecnych czasach, w gąszczu narastających problemów politycznych i kryzysu gospodarczego, zapomina się o niezbywalnych prawach, które dotyczą każdej istoty ludzkiej.

⁶ Benedykt XVI. *Orędzie na światowy Dzień Pokoju*. 1 stycznia 2011 roku [online] [dostęp: 28.02.2012] Dostępny w Internecie: < ścieżka dostępu: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20101208_xliv-world-day-peace_pl.html >.

1.2. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka została przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 roku w Paryżu jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁷. Początek dokumentu, a właściwie jego wstęp, sygnalizuje już w sensie ściśle ogólnym prawo do podstawowych wolności: „Zgromadzenie Ogólne ogłasza uroczyście niniejszą *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* jako wspólny cel dla wszystkich ludów i narodów, aby każda jednostka i każdy organ społeczeństwa, zachowując stale w pamięci niniejszą *Deklarację*, dążyły poprzez nauczanie i wychowanie do coraz pełniejszego poszanowania tych praw i wolności, i aby zapewniły poprzez stopniowe kroki o zasięgu krajowym i międzynarodowym ich powszechne i skuteczne uznanie i poszanowanie, zarówno wśród ludów samych państw członkowskich, jak i wśród ludów terytoriów pod ich jurysdykcją”⁸. Uwidaczniają się tu wyraźnie cele, jakie stawia dokument, który odnosi się do każdej jednostki, zaś nad przestrzeganiem tych praw ma stać państwo.

Karta Narodów Zjednoczonych tylko sygnalizuje prawo do wolności religijnej, nie podejmując szczególnie rozważań nad tym prawem, zaś *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* znacznie bardziej konkretyzuje wolność religijną oraz konkretyzuje te prawa. Taką prawdziwą wykładnią jest artykuł 18. *Deklaracji*, który brzmi: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany swej religii lub przekonań, jak również wolność manifestowania swej religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez nauczanie, modlitwy, praktyki i obrzędy”⁹. Artykuł ten, jest na tyle zwięzły i skonkretyzowany, iż nie potrzebuje szczególnego

⁷ J. Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych*. Roczniki Nauk Prawnych. 3/1993 s. 44-45.

⁸ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*. Wstęp.

⁹ Tamże. Art. 18.

komentarza. Jednakże należy wspomnieć o powszechności, która odnosi się do każdego prawa, gdzie znamionym staje się poszerzenie prawa: do wolnych myśli, religii, jej zmiany, rozstrzygnięcia własnego sumienia, ponadto szeroko i tak mocno dzisiaj kwestionowane publiczne głoszenie religii w dużych grupach, a dalej idzie za tym praktykowanie oraz uprawianie kultu i obrzędów. Nie można zapomnieć o prawie do publicznego lub prywatnego nauczania religii, co wyraźnie zaznacza artykuł.

Należy jeszcze raz wrócić do początku dokumentu, a dokładnie do art. 1., który brzmi następująco: „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i w swych prawach”¹⁰. Artykuł ten podkreśla wolność i równość wszystkich ludzi od momentu przyjścia na świat, ale raczej już od momentu poczęcia, co dzisiaj tak bardzo mocno jest wypaczone. Może jeszcze nie tak dokładnie ów artykuł konkretyzuje prawo do wolności religijnej, lecz daje podwaliny pod poszerzenie tego prawa.

Czytając dalej w art. 2.: „Każdy człowiek jest uprawniony do korzystania z wszystkich praw i wolności wyłożonych w niniejszej *Deklaracji*, bez względu na różnice rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub innych przekonań, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek inne różnice”¹¹. Punkt ewidentnie porusza kwestię dotyczącą dostępności praw oraz przestrzegania ich niezależnie od wszelkich różnic, a tutaj szczególnie religii. Niektóre dzisiejsze hasła głoszone przez różnego rodzaju ugrupowania często są przekraczaniem tego artykułu.

Analiza tekstu potwierdza słusność, co do obecności religii w publicznym systemie oświaty. Temat, ten podejmuje jeszcze głębiej następny artykuł, który zaznacza, iż człowiek ma prawo do wyrażania swoich poglądów, manifestowania ich, rozpowszechniania swoich idei wszelkimi środkami.

¹⁰ Tamże. Art. 1.

¹¹ Tamże. Art. 2.

Jeszcze jeden artykuł porusza kwestię wolności religijnej, a mianowicie art. 26. ust. 3.: „Rodzice mają prawo pierwszeństwa w wyborze rodzaju nauczania, które ma być dane ich dzieciom”¹². Artykuł bezpośrednio już wyznacza cele związane z organizacją lekcji religii w publicznym systemie oświaty, jednakże zajmujemy się ust. 3. Punkt, ten zapewnia rodzicom pierwszeństwo w prawie wyboru rodzaju wychowania dla swoich dzieci.

Przytaczane artykuły dają podwaliny pod polskie regulacje prawne dotyczące nauczania religii. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* znacznie szerzej omawia prawo do wolności religijnej, stawiając również cele państwowym, ratyfikującym regulacje prawne ONZ-tu, wśród których wymienia się poszanowanie praw każdego człowieka oraz utrzymanie pokoju.

1.3. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych

Następny krok poczyniony przez ONZ, który gwarantuje prawa do wolności myśli, sumienia i religii, to przyjęcie 16 grudnia 1966 roku *Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*¹³. Dokument jest potwierdzeniem poprzednich dwóch, omówionych wyżej gwarancji prawnych.

Wśród wszystkich artykułów dokumentu odnajdujemy art. 13., który jest szeroko omówiony i dotyczy właśnie kwestii wolności religijnej, a szczególnie mówi o prawie rodziców do wychowania swoich dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Ponadto zadania jakie stawia dokument, krajom ratyfikującym dokument to takie, że poprzez naukę powinna rozwijać się przyjaźń między wszystkimi grupami również religijnymi oraz przyczyniać się

¹² Tamże. Art. 26 ust. 3.

¹³ N. Koshy. *Wolność religijna w zmieniającym się świecie*. Kraków 1998 s. 155.

do umacniania, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Ważnym zagadnieniem jakie podejmuje dokument, to już ściśle nauczanie w publicznym systemie oświaty: art. 13. ust. 2a „nauczanie podstawowe będzie obowiązkowe, bezpłatne i dostępne dla wszystkich”¹⁴.

Najistotniejszym punktem *Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych*, pod kątem wolności religijnej oraz obecności nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa jest art. 13. ust. 3.: „Państwa Strony niniejszego *Paktu* zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub opiekunów prawnych, wyboru dla swych dzieci (...) wychowania religijnego i moralnego, zgodnie z własnymi przekonaniem¹⁵”. Dzięki temu daje rodzicom także prawo wyboru szkoły poza państwowym systemem oświaty tak, aby dzieci mogły otrzymywać wychowanie religijne. Istotny fakt stanowi to, że szkoły niepubliczne są płatne i dlatego niedostępne dla wszystkich. Z tego powodu sformułowanie powyższe rozumiane jest wręcz jako obligujące państwo do organizacji nauczania religii w ramach systemu publicznego. Realizacja tego prawa rodziców uzależniona jest jednak od warunków istniejących w konkretnym państwie. Im państwo mniej zróżnicowane wyznaniowo tym łatwiej o organizację nauczania religii w szkołach publicznych.

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 1966 r. uznaje prawo każdego człowieka do wykształcenia, które ma zmierzać do pełnego rozwoju osobowości i poczucia godności ludzkiej, a także umacniać poszanowanie podstawowych praw i wolności należnych każdemu człowiekowi. W umowie tej państwa-strony uznały konieczność poszanowania wolności osób i instytucji w zakresie tworzenia i prowadze-

¹⁴ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*. Art. 13 ust. 2a.

¹⁵ Por. Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych* s. 51.

nia zakładów oświatowych (art. 13). Państwa-strony tej umowy uznały konieczność poszanowania prawa rodziców i opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie ze swymi przekonaniem. Poszanowanie tego prawa ma się wyrażać przez zapewnienie rodzicom wyboru szkół i zakładów oświatowych dla swoich dzieci innych niż szkoły założone przez władze publiczne. Jedynym wymogiem, jaki powinny władze publiczne stawiać szkołom niepublicznym, jest zapewnienie w tych szkołach minimum programowego ustalonego przez władze oświatowe, będącego warunkiem ich zrównania z placówkami państwowymi¹⁶.

1.4. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

Podobnie jak powyższy Pakt również i ten dotyczy wolności religijnej i podpisany jest też 16 grudnia 1966 roku¹⁷. W dużej mierze nawiązuje on do *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* z 1948 roku oraz *Karty Narodów Zjednoczonych*, co zostało zawarte we wstępie do dokumentu.

Właściwie już we wstępie znajduje się zagadnienie odnoszące do wolności osoby, jednakże jeszcze nie skonkretyzowane. Art. 2. ust. 1. podaje, iż strony podpisujące pakt, zobowiązują się do przestrzegania dokumentu w odniesieniu do każdej osoby, niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych lub innych¹⁸. Prawdziwą wykładnią staje się art. 18.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* [online] [dostęp: 28.02.2012] Dostępny w Internecie: < ścieżka dostępu: http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf >.

¹⁸ Por. *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*. Art. 2 ust. 1.

ust. 1., który brzmi następująco: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie¹⁹”. Artykuł nosi wyraźne znamiona prawa do manifestowania swojego wyznania, które nie ogranicza się tylko do uprawiania kultu czy też czynnego udziału w obrzędach, lecz daje przyzwolenie na nauczanie religii. Ustęp 2. tegoż artykułu przypomina o tym, że nikogo też nie można przymuszać do przyjmowania wyznania lub własnych przekonań, gdyż uderzałoby to w wolność osoby²⁰. Bardzo ważny staje się art. 18. ust. 4., który wzywa do poszanowania wolności rodziców do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami²¹. Zatem ewidentnie widać, iż to rodzice są nośnikami wiary dla swoich dzieci i to w głównej mierze od nich będzie zależeć przyszłość młodego człowieka. Dzisiaj, coraz częściej przychodzi nam zmierzyć się z problemem wyboru wykształcenia religijnego dziecka, kiedy to jedno z rodziców przyzwala na uczęszczanie dziecka na lekcje religii, zaś drugi rodzic stanowczo opowiada się za wykreśleniem dziecka z listy osób uczęszczających na te zajęcia. Istnieje też problem, gdy dziecko chce i czuje wewnętrzną potrzebę uczestnictwa w lekcjach religii, zaś rodzice kategorycznie sprzeciwiają się temu czego pragnie dziecko. W świetle prawa ta sytuacja jest trudna lub całkowicie niemożliwa do rozwiązania.

Dalej, kolejno o wolności mówi art. 19., jednakże w sensie ogólnym, a ściślej mówiąc podkreśla prawo do posiadania przez każdą osobę własnych poglądów: „Każdy człowiek ma prawo do

¹⁹ Tamże. Art. 18 ust. 1.

²⁰ Por. Tamże. Art. 18 ust. 2.

²¹ Por. Tamże. Art. 18 ust. 4.

posiadania bez przeszkód własnych poglądów. Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyrażania opinii; prawo to obejmuje swobodę poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania wszelkich informacji i poglądów, bez względu na granice państwowe, ustnie, pismem lub drukiem, w postaci dzieła sztuki bądź w jakikolwiek inny sposób według własnego wyboru²². Artykuł 19. staje się, zatem zachętą do rozszerzenia swoich poglądów, a co za tym idzie, daje nam prawo do rozpowszechniania wiadomości religijnych przez różnego rodzaju publikacje.

1.5. Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach

Ostatnim dokumentem, który zostanie poddany analizie, w tym rozdziale będzie *Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach*. To dokument powstały na kanwie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Powyższa *Deklaracja* została właśnie uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych i przyjęta 25 listopada 1981 roku w Nowym Jorku²³. Jak wskazuje sama nazwa dokumentu, porusza on kwestie wolności religijnej znacznie bardziej szczegółowo.

Preambuła *Deklaracji* odwołuje się do wcześniejszych dokumentów ONZ-tu m.in. *Karty Narodów Zjednoczonych* oraz *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* zaznaczając jednocześnie, iż warunkiem pokoju, ładu społecznego i poszanowania wolności

²² Por. Tamże. Art. 19.

²³ *Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach* [online] [dostęp: 28.02.2012] Dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=8958>>.

człowieka oraz miłości między ludźmi i narodami jest przestrzeganie praw człowieka i fundamentalnych wolności, szczególnie prawa do wolności słowa, sumienia, religii i przekonań. Ponadto wstęp zaznacza to, iż religia lub przekonania, dla każdego kto je wyznaje, są jednym z podstawowych elementów koncepcji życia, i że wolność religii lub przekonań powinna być w pełni szanowana i gwarantowana²⁴. *Deklaracja* powstała ponad 30 lat temu, wtedy też problem nietolerancji i dyskryminacji był dość mocno obecny w świecie, jednakże jak pokazują obecne czasy problem ten sięga kręgami coraz szerzej, gdyż postuluje się znoszenie symboli religijnych z publicznych placówek oraz manifestowania swoich poglądów religijnych. ONZ za cel stawia sobie właśnie, szybką eliminację nietolerancji, we wszystkich jej formach i objawach oraz zapobiegać i zwalczać dyskryminację na podstawie religii lub przekonań.

Przechodząc następnie do części zasadniczej powyższej *Deklaracji*, już pierwszy artykuł zawiera treści, ściśle związane z wolnością rozumianą dość szeroko, jak również szczególnie podejmujące tę problematykę treści dotyczące wolności religijnej. I tak artykuł ten, zaznacza prawo do wolności, nie tylko religijnej, ale również słowa i sumienia. Prawo to opiewa także wolność przekonań stosownie do wyboru, swobodę manifestowania indywidualnie lub wspólnie z innymi, ponadto prywatnie lub publicznie oraz wolność do religii lub przekonań, a także wolność uprawiania kultu, przestrzegania zasad, praktyk i nauczania²⁵. Co tyczy się wolności do manifestowania religii lub przekonań, to ograniczeniom może podlegać tylko takim, które przewiduje prawo i które są konieczne ze względu na bezpieczeństwo publiczne, ochronę porządku publicznego, zdrowia, moralności oraz podstawowych praw i wolności innych osób. Istotą tego artykułu staje się to, że wolność religijna łączona jest z praktykowaniem i na-

²⁴ Zob. *Deklaracja przeciwko nietolerancji religijnej*. Wstęp.

²⁵ *Deklaracja w sprawie Wyeliminowania Wszelkich Form Nietolerancji i Dyskryminacji opartych na Religii lub Przekonaniach*. Art. 1.

uczaniem. *Deklaracja* przeciwko nietolerancji religijnej z 1981 roku jest kolejnym dokumentem, który porusza tą kwestię, dzięki temu znaczenie tych zapisów zasadniczo wzrasta.

Kolejne artykuły dokumentu to przede wszystkim podkreślanie, że nikt nie może być dyskryminowany przez inną osobę, grupę ludzi czy państwo na podstawie religii lub przekonań. Ponadto nieprzestrzeganie tego prawa jest równoznaczne z odrzuceniem dokumentów ONZ-tu wymienionych wyżej. *Deklaracja* żywiołowo zachęca państwa do wdrażania dokumentu i przestrzegania przez obywateli, dzięki czemu obfitować to będzie w pokój między krajami i wewnątrz krajów.

Należy jeszcze wymienić ważny artykuł 5., który rodzicom czy też opiekunom prawnym przypomina o tym, że mają oni prawo do organizowania życia w rodzinie zgodnie ze swoją religią lub przekonaniami. Kolejny punkt tegoż artykułu, porusza temat dostępu do edukacji każdego dziecka w kwestiach religii lub przekonań zgodnie z życzeniami rodziców lub opiekunów prawnych. Nie wolno zaś zmuszać dziecka do pobierania nauki religii wbrew życzeniom rodziców czy opiekunów prawnych. W artykule odnajdziemy również punkty, które wzywają do ochrony dziecka przed dyskryminacją, wychowania w duchu zrozumienia, tolerancji, pokoju i szacunku dla wolności religii lub przekonań innych²⁶.

Bardzo przydatnym w dalszej problematyce, stać się może interpretacja artykułu 6., który ukazuje zasięg wolności i jakich obszarów życia dotyczy. Omawiany artykuł wymienia tu: uprawianie kultu w zgromadzeniach, wytwarzanie, nabywanie i używanie materiałów religijnych, pisanie, wydawanie i rozpowszechnianie publikacji w tych dziedzinach, ponadto nauczania religii lub przekonań w odpowiednich miejscach do tych celów oraz przestrzegania dni odpoczynku oraz celebrowania świąt i ceremonii zgodnie z nakazami religii lub przekonań²⁷.

²⁶ Por. Tamże. Art.5

²⁷ Por. Tamże. Art. 6.

Deklaracja przeciwko nietolerancji religijnej wyróżnia bardzo istotne prawa dotyczące wolności religijnej, które ewidentnie dają podwaliny pod obecność nauczania religii w systemie oświaty. Wysuwają się, tu już konkretne prawa w formie dość ogólnej, ale stają się one z pewnością inspiracją do szerszego omówienia tych praw na kanwie Europy czy wybranego kraju, w naszym wypadku Polski. Dlatego z pewnością możemy powiedzieć, że *Deklaracja* gwarantuje swobodę nauczania religii w różnego rodzaju placówkach (wprost nie mówi się tu o szkołach publicznych, ale też nie wyklucza się ich). Dokument ten jest jedynie zobowiązaniem moralnym i politycznym²⁸.

Każdy z wyżej wymienionych i omówionych dokumentów ONZ-tu nie jest źródłem powszechnie obowiązującego prawa, a tylko obliguje państwa do sposobu postępowania oraz dyplomatycznie wzywa do aprobaty, przedstawionych w I rozdziale regulacji. Tym co jednoczy te dokumenty jest to, że opowiadają się za wolnością religijną każdego obywatela, choć brak konkretnego doprecyzowania i omówienia tego prawa, co pozwoliłoby spojrzeć szerzej i głębiej na problem. Jednakże daje się zauważyć, że stopniowo w następujących po sobie dokumentach pojawiają się nowe elementy np. rodzice lub opiekuni prawni dziecka decydują o wychowaniu religijnym, możliwość nauczania i kształcenia religijnego w placówkach. Dopiero też po swoistej syntezie publikacji w niewielkim stopniu kształtuje się obraz nauczania religii, lecz jest on w fazie embrionalnej. Dzięki temu, że powstały te dokumenty i zawierają podstawowe treści dotyczące wolności religijnej, możliwe staje się nauczanie religii. Ponadto, omawiając dalej dokumenty rangi europejskiej, mając świadomość, że gwarancje oraz podstawy zostały już wytyczone i pozostaje

²⁸ Zob. P. Mąkosa. *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*. [w:] Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*. Tom 3 Lublin 2005 s. 455.

tylko rozwinięcie prawa wolności religijnej. Większość krajów Europy należy do ONZ. Wszystkie kraje należące do Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęły owe dokumenty, dlatego też szersze omówienie regulacji wolności religijnej w konwencjach europejskich, pomoże lepiej zrozumieć problem prawa wolności religijnej.

Rozdział II

GWARANCJE WOLNOŚCI RELIGIJNEJ W KONWENCJACH EUROPEJSKICH

Przytoczone i zanalizowane wyżej uniwersalne konwencje międzynarodowe mimo, że posiadają olbrzymie znaczenie w kształtowaniu świadomości praw człowieka, właściwie są mało efektywne ze względu na wielość interpretacji, jak również ze względu na brak kontroli ich realizacji¹. Właśnie z tych racji za bardziej wartościowe uważa się umowy lokalne. W Europie kwestię wolności religijnej podejmują takie dokumenty jak: *Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych wolności*, *Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* oraz *Traktat Lizboński* w obrębie, którego szczególnej analizie zostanie poddana *Karta Praw Podstawowych*.

Europa ma bardzo stare korzenie, na co wskazują liczne zwyczaje i obyczaje. Procesy kulturotwórcze, które dokonywały się przez wiele lat, formują na tym kontynencie systemy wartości. Charakterystyczną cechą modelu „europejskości” jest otwartość i co najważniejsze różnorodność kulturowa i pluralizm. Elementem uniwersalnym w kulturze europejskiej, obok tradycji antycznej, jest chrześcijaństwo. Kościół katolicki jako jedyna w swoim rodzaju społeczność religijna, przez swą działalność wniósł i nadal wnosi trwały wkład w powstanie i rozwój kultury europejskiej. Istnienie Unii Europejskiej nie jest faktem obojętnym dla Kościoła katolickiego, który jest świadomy prawdy, że do zjednoczenia

¹ J. Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych* s. 55.

Europy nie wystarcza unia ekonomiczna, polityczna, socjalna czy obronna, jeśli Unia ma być jednocześnie wspólnotą narodów².

Podstawowe struktury europejskiego prawa dotyczącego religii mają swoją podstawę przede wszystkim w gwarancji wolności religijnej, która stanowi element prawa wspólnotowego. Dalsze zasady to obowiązek neutralności Unii w sprawach religii i filozofii, okazywania tolerancji wobec innych religii i filozofii oraz zapewnienia równego traktowania wspólnotom religijnym³.

2.1. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

Minęło już przeszło 60 lat od podpisania *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, które miało miejsce w Rzymie dokładnie 4 listopada 1950 roku, jednakże weszła ona w życie 8 września 1953 roku⁴. *Konwencja* jest umową międzynarodową z obszaru ochrony praw człowieka, zawarta przez państwa członkowskie Rady Europy. Nie bez powodu w preambule odnajdujemy odniesienie do *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, gdyż to na jej podstawie rządy państw europejskich, przyjmując konwencję, chciały podjąć kroki, w celu zbiorowego zagwarantowania niektórych praw. Zaś na kanwie *Konwencji* powołany do życia zostaje Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Sztrasburgu⁵.

² Tenże. *Unia Europejska a Kościół Katolicki*. Zarys problematyki. RNP. 13(2003). z. 1 s. 205-206.

³ G. Robbers. *State and Church in the European Union*. [w:] *State and Church in the European Union*. ed. G. Robbers. Baden-Baden 2005 s. 581.

⁴ K. Warchałowski. *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* s. 48.

⁵ *Europejska Konwencja Praw Człowieka* [online] [dostęp 21.02.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: http://pl.wikipedia.org/wiki/Europejska_Konwencja_Praw_Cz%C5%82owieka >.

Artykuł 9. ust. 1. owej *Konwencji*, w zasadzie nie wnosi nic nowego, gdyż wcześniej omówione deklaracje i pakt o zasięgu uniwersalnym zawierają treści, które przytacza ten artykuł: „Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, przez modlitwy, nauczanie, praktyki lub obrzędy”⁶. W myśl autorów *Konwencji* prawa te posiadają genezę prawnonaturalną, tzn. są integralnie związane z osobą ludzką i nie zależą od prawa stanowionego. Zatem instytucje, które wydają różne akty prawne, *de facto* nie są autorami tych praw, a jedynie je formułują i gwarantują⁷.

Jeśli chodzi o kwestię wolności nauczania religii, to można rozróżnić nauczanie w zakresie wewnętrznym (*ad intra*), skierowane do członków tego samego Kościoła czy wspólnoty religijnej, oraz nauczanie w zakresie zewnętrznym (*ad extra*), skierowane do ludzi spoza tej wspólnoty. Zaznaczając, iż głoszenie własnych przekonań religijnych jest rzeczą naturalną, Europejski Trybunał Praw Człowieka potwierdził prawo wyboru do obydwu tych form nauczania. Zastrzeżeniem pozostaje jedynie to, że powinno „odbywać się w sposób pozytywny bez poniżania innych religii czy przekonań oraz wykorzystywania mocniejszej pozycji w międzyludzkich relacjach”⁸.

Pozostając w tej tematyce warto przytoczyć fragment dodatkowego *Protokołu I do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* z 20 marca 1952 r., który ściśle łączy prawo do wolności religijnej z prawem do nauczania i wychowywania. Wyraźnie mówi o tym art. 2. tego protokołu, który stwierdza m.in.: „W wykonywaniu wszelkich funkcji w dziedzinie wychowania i nauczania, państwo szanować będzie prawa rodziców do zapewnienia takiego

⁶ *Europejska Konwencja Praw Człowieka*. w: Jasundowicz s.103.

⁷ K. Warchałowski. *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* s. 54-56.

⁸ Tamże s. 119.

wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniem i religijnymi i filozoficznymi⁹. Omawiany punkt w sposób jednoznaczny udziela rodzicom gwarancji wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniem. Art. 2. wyżej przytoczony można też interpretować w taki sposób, który gwarantuje możliwość wprowadzenia edukacji religijnej lub filozoficznej do publicznego systemu oświaty o ile z taką prośbą wystąpią rodzice¹⁰ oraz z pewnością można stwierdzić, że dokument ten wyklucza wszelkie ograniczenia natury prawnej ze strony państwa w tym względzie¹¹.

Niezmierne istotnym pozostaje orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w kwestii tzw. *Danish Sex Education Case*. Sprawa ta dotyczyła skargi wniesionej przez trzy duńskie małżeństwa w 1971 i 1972 roku na wprowadzenie obowiązkowych zajęć z wychowania seksualnego w szkołach, do których uczęszczały ich dzieci. Zdaniem rodziców przedmiot wprowadzonych zajęć stał w sprzeczności z ich chrześcijańskimi przekonaniem i dlatego nie zgadzali się na objęcie ich dzieci takim obowiązkowym wychowaniem. Jednakże skarga została uchylona przez Trybunał w oparciu o cytowany wyżej art. 2., ale w orzeczeniu Trybunał stwierdził, że „artykuł 2. odnosi się do wszelkich funkcji państwa w sferze wychowania i nauczania i nie pozwala na zróżnicowane traktowanie nauki religii i innych przedmiotów. Obowiązkiem państwa jest poszanowanie przekonania rodziców w całości państwowego programu szkolnego”¹².

Krzysztof Warchałowski z powyższego stanowiska wyprowadza wnioski, że nauczanie religii w szkołach publicznych jest

⁹ *Protokół I do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 20 marca 1952 roku*, w: Jasundowicz, jw. s. 103.

¹⁰ Warchałowski, jw. s. 212.

¹¹ A. Grześkowiak. *Religia w szkole a prawa człowieka*. w: *Nauczanie religii w szkole w państwie demokratycznym* s. 44.

¹² *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii*. Wyrok z 7 grudnia 1976r., w: Jasundowicz, jw. s. 280.

integralną częścią procesu wychowawczego i może zostać wprowadzone na życzenie rodziców. Ponadto, w myśl tego zapisu, religia stanowi zwyczajny przedmiot nauczania w planie lekcyjnym. Jednocześnie wynika z tego stanowiska, że istnieje obowiązek oceniania nauki religii. Dalej nauczyciele traktowani są na równi z innymi nauczycielami oraz państwo pokrywa koszty związane z nauką religii i ustalenie programów nauczania odbywa się na zasadzie współpracy państwa i związków wyznaniowych¹³. Analizując orzeczenie Trybunału ze Strasburga wynika, że dla uczniów, których rodzice nie wyrażają zgody na pobieranie nauki religii, szkoła publiczna powinna zorganizować zajęcia alternatywne, „dzięki, którym uczniowie mają nauczyć się pewnych zasad i wartości, na których buduje się demokratyczne społeczeństwo”¹⁴.

W szkolnictwie prywatnym sprawa jest znacznie mniej skomplikowana. Główne zadanie państwa w tym względzie ogranicza się jedynie do tego, aby zapewnić odpowiedni poziom wykształcenia. Nie może ono decydować o profilu światopoglądowym szkoły, ponieważ należy to do niezbywalnego prawa rodziców. Pozostaje jeszcze nie rozwiązany jeden problem dotyczący subsydiowania szkół prywatnych. Mimo tego, że orzecznictwo strasburskie nie obliguje w żaden sposób w tej kwestii państwa, to jednak dopuszcza taką praktykę¹⁵.

Podsumowując *Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* bezpośrednio nie gwarantuje rodzicom bądź opiekunom prawnym prawa do decydowania o edukacji swoich dzieci, lecz w sposób ogólny zapewnia prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Natomiast *Protokół I do Konwencji* z 20 marca 1952 r. gwarantuje prawo do edukacji dzieci w zgodzie z przekonaniami religijnymi lub filozoficznymi w ramach państwowego systemu oświaty. Wynika z tego istotny fakt, edu-

¹³ Warchałowski. jw. 212-214.

¹⁴ Tamże s. 214.

¹⁵ Tamże s. 214-217.

kacja religijna powinna odbywać się w placówkach publicznych na życzenie rodziców, a samo nauczanie religii winno stanowić równouprawniony z innymi przedmiot szkolny. Dlatego bardziej oczywiste są gwarancje prawne do nauczania religii poza systemem państwowym.

Pozostaje tylko przypomnieć, że od 1992 r. Polska jest członkiem Rady Europy, co wręcz obliguje władze Rzeczypospolitej Polskiej do przestrzegania artykułów zawartych w *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*¹⁶.

2.2. Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Przygotowany i przyjęty w stolicy Finlandii-Helsinkach 1 sierpnia 1975 r. *Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* został podpisany przez 35 szefów państw i rządów na zakończenie obrad Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Mówiąc o tym dokumencie nazywa się go często *Wielką Kartą Pokoju*. Akt nie był umową w rozumieniu prawa traktatowego. Stanowił uroczystą deklarację intencji o znaczeniu politycznym i moralnym. Wyrażał wolę współdziałania państw w podzielonej na dwa ideologiczne bloki Europie.

Zgodnie z *Aktem Końcowym* z 1975 r. celem państw uczestniczących w KBWE/OBWE jest sprzyjanie poprawie stosunków między nimi i zapewnienie warunków, w których ich narody będą mogły żyć w pokoju prawdziwym i trwałym oraz będą wolne od wszelkiego zagrożenia, bądź prób naruszenia ich bezpieczeństwa.

Regulacje przyjęte w *Akcie Końcowym* podzielone zostały na tzw. koszyki. Wśród czterech koszyków należy zwrócić szczególną uwagę na pierwszy koszyk, w którym została umieszczona

¹⁶ Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych* s. 59.

deklaracja odnosząca się do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań.

W tym właśnie koszyku znajduje się następująca zasada: „Państwa uczestniczące będą szanować prawa człowieka i podstawowe wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań każdego bez względu na różnice rasy, płci, języka lub religii. Będą one popierać i zachęcać do efektywnego korzystania z obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych i innych praw, i wolności, które wynikają z przyrodzonej godności osoby ludzkiej i mają podstawowe znaczenie dla jej swobodnego i pełnego rozwoju. W tych ramach Państwa uczestniczące będą uznawać i szanować wolność jednostki w zakresie wyznawania i praktykowania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, religii lub przekonań zgodnie z nakazami jej własnego sumienia”¹⁷.

Szersze rozwinięcie się nad powyższą zasadą nie jest konieczne, gdyż jest to potwierdzenie i zebranie wcześniej omówionych praw w jedną całość. Nie jest to swoista synteza ponieważ sprawa troski rodziców o rozwój religijny dziecka została przemilczana. Nowością jest swoiste podkreślenie, iż obok podstawowych praw i wolności człowieka znajduje się wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań bez względu na rasę, płeć i język oraz to, że państwa ratyfikujące dokument będą szanować te prawa. Zaskakującym staje się również zaznaczenie postępowania państw, w których ma obowiązywać lub już obowiązuje *Akt Końcowy*. Autorzy tego dokumentu wyraźnie wskazują nie na bierność państw ograniczającą się jedynie do przestrzegania praw, lecz stawiają przed nimi zadanie popierania i zachęcania do efektywnego korzystania z praw obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych oraz wolności¹⁸.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. *Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. VII.

Choć świat rozwinął się i wydawać by się mogło, że prawa i wolności człowieka są dzisiaj szczególnie respektowane, to jednak prawda jest inna. Wystarczy spojrzeć np. na sądownictwo, które powinno działać bez zarzutów i w niezawisłości. Nie trzeba być osobą na wysokim stanowisku czy posiadać znaczące w społeczeństwie wykształcenie, aby powiedzieć, że zakładając sprawę należy dokonać opłaty¹⁹, a oznacza to, że nie wszyscy mogą dowodzić swoich spraw, bo po prostu ich nie stać. Dalej przewód sądowy trwa tak wiele lat, iż często następuje kasacja sprawy lub jej odroczenie. Niektórzy nie chcą tracić zdrowia, czasu i pieniędzy. Na koniec dodać można jednostronność w orzekaniu spraw i choć ewidentnie widać, że oskarżony jest winny i zasługuje na więzienie, to właśnie sam poszkodowany ponosi sankcje²⁰. Takich przykładów jak ten można przytaczać bez liku, lecz trzeba wiedzieć, że jeśli na tak wysokich stanowiskach można sobie pozwolić na tak wiele, to czy nie zostanie to przeniesione na całą społeczność? I czy stanowić będzie przyzwolenie na takie czyny?

Mimo, że *Akt Końcowy* nie został formalnie włączony w europejski system praw człowieka to jednak zdaniem J. Krukowskiego, znacznie wpłynął na przyjęcie i ratyfikację przez współczesne kraje bloku wschodniego, w tym również przez Polskę 3 marca 1977 r.²¹ *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych,*

¹⁹ Por. *Praktyczny poradnik jak uzyskać zwolnienie od kosztów sądowych w sprawach cywilnych cz.1.* [online] [dostęp 21.02.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://prawoprosto.pl/prawo-cywilne/postpowanie-cywilne/334-praktyczny-poradnik-jak-uzyskac-zwolnienie-od-kosztow-sudowych-w-sprawach-cywilnych-cz-1.html> >.

²⁰ *Bezkarci sędziowie.* [online] [dostęp 21.02.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://www.panstwo.net/1818-bezkarci-sedziowie> >.

²¹ *Ustawa ratyfikująca Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych.* Dz. U. z 1977r. Nr 38. poz. 167-169.

Socjalnych i Kulturalnych z 1966 r. W Polsce po ratyfikacji, owe dokumenty stały się prawnie obowiązujące²².

2.3. Traktat Lizboński

Unia Europejska kształtuje się stopniowo w procesie integracji demokratycznych państw europejskich w oparciu o umowy międzynarodowe w celu zapewnienia pokoju i dobrobytu ludności po zniszczeniach i cierpieniach zadanych podczas drugiej wojny światowej. Początkowo proces ten obejmował państwa Europy Zachodniej. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej należały wówczas do przeciwstawnego bloku totalitarnych państw komunistycznych. W pierwszej fazie dokonywała się integracja gospodarcza w ramach Wspólnoty Europejskiej, a następnie Unii Europy Zachodniej. Natomiast integracja polityczna nastąpiła w ramach Rady Europejskiej powołanej na podstawie *Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 roku²³.

Po rozpadzie bloku państw komunistycznych Unia Europy Zachodniej przekształciła się w Unię Europejską (1993 r.) otwartą na przyjęcie państw postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, które w tym celu dostosowywały prawo krajowe do wspólnego prawa unijnego. Istota procesu integracji europejskiej tkwi w rozwoju prawa unijnego i przebudowie prawa wewnętrznego państw członkowskich.

Powstanie i rozwój norm prawa wyznaniowego w UE dokonuje się w dwóch płaszczyznach:

- 1) w płaszczyźnie kulturowej – w formułowaniu postulatów poszanowania religii jako trwałego elementu kultury narodów europejskich;

²² Krukowski. *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych* s. 59-60.

²³ Tenże. *Polskie prawo wyznaniowe* s. 280.

- 2) w płaszczyźnie politycznej – w formułowaniu gwarancji ochrony wolności myśli, sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym.

Dopiero na drugim etapie nastąpiło zainteresowanie organów UE poszanowaniem dziedzictwa duchowego narodów europejskich, w którym dostrzegana jest rzeczywistość religijna. Problem, który na pierwszy rzut oka okazał się trudny do rozwiązania, w prawie UE wynika stąd, że Europa pod względem kulturowym i religijnym jest jednocześnie pluralistyczna i elastyczna. Współczesna kultura europejska jest syntezą elementów pochodzących z różnych wpływów kulturowych: najpierw z kultury greckiej, rzymskiej i judeo-chrześcijańskiej, a następnie z celtyckiej, germańskiej i słowiańskiej. Najtrwalszym jednak elementem wspólnym dla kultury narodów europejskich okazało się chrześcijaństwo. Żaden inny kontynent nie okazał się tak otwarty na religię chrześcijańską i nie dokonał jej syntezy z własną kulturą tak, jak uczyniła to Europa. Żaden inny element kultury europejskiej, mimo nacisków przeciwstawnych wierzeń i ideologii, nie wykazał takiej trwałości jak chrześcijaństwo. Troska o poszanowanie tożsamości kulturowej narodów europejskich nie może więc oznaczać ignorowania religii chrześcijańskiej ani też przypisywania uprzywilejowanej pozycji jednej religii lub ideologii. Pluralizm ten stał się wyzwaniem do wypracowania w prawie Unii Europejskiej takich zasad podstawowych, które by respektowały tożsamość kulturową narodów europejskich oraz obecność kościołów będących nosicielami i przekaznikami wartości obecnych w społeczeństwie obywatelskim państw członkowskich.

Na kształtowanie się norm prawa wyznaniowego w Unii Europejskiej pewien wpływ wywarły Kościoły i inne związki wyznaniowe. Postulaty pozytywnego ustosunkowania się Unii Europejskiej do religii zostały wysunięte przez przedstawicieli Kościoła katolickiego, kościołów protestanckich i kościołów prawosławnych, którzy podjęli dialog instytucjonalny z organami

UE. Ze strony Kościoła katolickiego w dialogu tym uczestniczy Stolica Apostolska i konferencje episkopatów krajowych. Stolica Apostolska, jako najwyższy podmiot władzy Kościoła katolickiego wyposażony w podmiotowość publicznoprawną w stosunkach międzynarodowych, podjęła dialog z organami UE za pośrednictwem swych przedstawicieli dyplomatycznych. Dialog z organami UE podjęły także konferencje biskupów krajów należących lub kandydujących do Unii, a wśród nich Konferencja Episkopatu Polski²⁴.

Stolica Apostolska respektuje świecki charakter UE. Nie postuluje dla Kościoła katolickiego pozycji uprzywilejowanej, ale jako najwyższy autorytet moralny i organ władzy zwierzchniej najliczniejszej wspólnoty ludzi wierzących w Europie, chce zapewnić Unii pomoc w dążeniu do dobrobytu materialnego i duchowego.

Dla Polaków data 1 maja 2004 roku stała się znamieną, gdyż od tego momentu Polska jest członkiem Unii Europejskiej, która obecnie liczy 27 państw. Przez długi czas próbowano dla tej wspólnoty uchwalić akt najwyższej rangi, czyli konstytucję, określający „system wartości na jakich wspiera się odnośny porządek prawny, jego zasady i cele oraz podstawowe podmiotowe prawa i obowiązki, organy główne i przysługujące im kompetencje, jak też instrumenty służące wykonywaniu tych kompetencji”²⁵. Różnice zdań i poglądów uniemożliwiały przygotowanie takiego dokumentu. Dopiero po długich negocjacjach udało się przygotować *Traktat Lizboński* podpisany w Lizbonie 13 grudnia 2007 roku. Zawiera on tzw. *Kartę Praw Podstawowych* przyjętą dużo wcześniej 7 grudnia 2000 roku na szczycie w Nicei. *Karta* ta pierwotnie miała stanowić rozdział drugi *Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy*. Rządy Polski i Wielkiej Brytanii podpisując *Traktat Lizboński* ograniczyły stosowanie *Karty Praw*

²⁴ Tamże s. 281.

²⁵ E. Piontek. *Konstytucja dla Unii Europejskiej*. Warszawa 2003 s. 4.

Podstawowych poprzez przyjęcie dodatkowego protokołu²⁶. Po ratyfikacji przez kraje członkowskie zaczął obowiązywać 1 grudnia 2009 roku.

Celem *Karty* jest wzmocnienie ochrony praw jednostki w systemie prawnym wspólnot. Dokonuje się to poprzez ujęcie w jednym akcie prawnym, deklarowanych wcześniej w innych wspólnotowych dokumentach i powoływanych w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości, a także gwarantowanych w konstytucjach państw członkowskich i wynikających z zawartych umów międzynarodowych²⁷.

Już wstęp *Traktatu Lizbońskiego* wyraźnie zaznacza i odwołuje się nie tylko do inspiracji kulturowej i humanistycznej, ale również do religijnego dziedzictwa Europy, z którego wynikają powszechne wartości, stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka²⁸. Religia jest zatem ewidentnym nośnikiem prerogatyw przynależnych człowiekowi, czyli usuwając religię z życia pozbawiamy człowieka podstawowych praw.

Traktat Lizboński w art. I-3. ust. 4.²⁹ deklaruje respektowanie i rozwój prawa międzynarodowego, a w szczególności *Karty Narodów Zjednoczonych*, co zapewnia przestrzeganie wszystkich zapisanych tam praw, w tym godności człowieka i podstawowych wolności.

W art. I-9. ust. 2. dokument deklaruje również przystąpienie do europejskiej *Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podsta-*

²⁶ *Karta Praw Podstawowych*. [online] [dostęp 21.06.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:PL:PDF> >.

²⁷ A. Przyborowska-Klimczak. *Klauzula o Kościołach w Traktacie Amsterdamskim*. [w:] *Kościół i jego porządek prawny wobec jednoczącej się Europy*. Red. A. Kaczor. Lublin 2001 s. 60-61.

²⁸ Por. *Traktat Lizboński*. Wstęp.

²⁹ Tekst Traktatu Konstytucyjnego Unii Europejskiej zaczerpnięto ze strony internetowej Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej: www.ukie.gov.pl Tekst Konstytucji został ogłoszony w Brukseli 29 października 2004 r. i zapisany pod numerem: CIG 87/2/04.

wowych *Wolności*, co w konsekwencji niesie ze sobą, uwzględnianie wszelkich treści konwencji także w sprawie wolności religijnej, które zostały omówione powyżej, jak również umożliwienia edukacji religijnej w publicznym systemie oświaty.

Rozdział II to wspomniana wyżej *Karta Praw Podstawowych* z grudnia 2000 roku. Odnosi się ona do podstawowych praw człowieka, wolności myśli, sumienia i wyznania. Rozpoczyna ją preambuła, która jeszcze dobitniej potwierdza swoje moralne i duchowo-religijne dziedzictwo oraz zaznacza iż zbudowana jest na: „niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności”³⁰. Zapis ten sprzyja wolności religijnej tym bardziej, że Unia identyfikuje i czuje się spadkobiercą tradycji Europy. Stwierdzenie: „Unia przyczynia się do ochrony i rozwoju tych wspólnych wartości, szanując przy tym różnorodność kultur i tradycji narodów Europy, jak również tożsamość narodową Państw Członkowskich”³¹, staje się gwarancją zachowania przez państwa swojego duchowego dorobku. Trzeba zatrzymać się przy charakterystyce dziedzictwa europejskiego wyrażonego w *Karcie Praw Podstawowych*. W trakcie prac nad projektem *Karty* papież Jan Paweł II apelował do Konwentu o uczciwość wobec historii, która nakazuje wpisać do preambuły sformułowanie wskazujące na religijne dziedzictwo Europy oraz zamieszczenie w niej odniesienia do Boga. W pierwotnym tekście projektu *Karty Praw Podstawowych* mowa była o „dziedzictwie religijnym” inspirującym działalność Unii Europejskiej. To sformułowanie, jak stwierdził Jędrzej Bielecki na łamach „Rzeczypospolitej”³², miało doprowadzić do niezadowolenia premiera Francji Lionela Jospina, który zagroził, że Francja

³⁰ *Karta Praw Podstawowych*. [online] [dostęp 21.06.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:PL:PDF>>.

³¹ jw.

³² „Rzeczpospolita”. 5 października 2000r.

z powodu tak określonego dziedzictwa odmówi podpisania tekstu *Karty*. Dziedzictwo religijne zastąpiono, więc „dziedzictwem duchowym i moralnym”.

W oficjalnym tłumaczeniu tekstu niemieckiego pozostało tylko określenie „dziedzictwo duchowo-religijne i moralne”³³. Dla trwałości fundamentu wspólnych wartości nie jest to dobry prognostyk. Postawa Francji bardziej wskazuje na „poprawność polityczną” niż na chęć pokazania rzeczywistego dziedzictwa europejskiego. Podważanie tego, iż cywilizacja europejska uformowana jest przez grecką filozofię, rzymskie prawo i etykę chrześcijańską jest zaprzeczeniem rzeczywistości.

Tekst końcowy *Karty* jest owocem kompromisu między politykami chrześcijańskiej demokracji i liberalnej lewicy. W sformułowaniach dokumentu w różnych wersjach językowych w tej kwestii wystąpiła rozbieżność.

Tożsamość została nadana Europie przez chrześcijaństwo. Jeśli stwierdza się, że Francja i inne kraje nie mogłyby podpisać się pod tekstem, w którym nawiązuje się do religijnego dziedzictwa Europy, bo są państwami laickimi i na terenach współistnieją wiele religii, to nie jest to nic innego, jak pomieszanie pojęć. Cywilizacyjne dziedzictwo stanowi fundament wspólnych wartości, a laicki charakter państwa zmierza do oddzielenia spraw religii od instytucji państwowych. Dzisiaj na terenie Europy żyją osoby należące do różnych kościołów i religii. Nie można zaprzeczyć temu, że to właśnie chrześcijaństwo było tą religią, która kształtowała oblicze Europy. Państwa arabskie swoją cywilizację opierają na islamie, bez względu na to jakie ustroje obecnie w tych państwach panują. Dobrze się stało, że *Traktat Lizboński*

³³ „In dem Bewusstsein ihres geistig-religiösen und sittlichen Erbs...”. [online][dostęp 21.06.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_de.pdf >. Por. *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (Nicea, 7 grudnia 2000r.). [w:] *Międzynarodowa ochrona praw człowieka. Wybór dokumentów*, oprac. A. Bińczyk-Misła. Warszawa 2008 s. 394.

uzupełnił preambułę przez wstawienie motywu o treści następującej: „inspirowani kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwem Europy, z którego wynikają powszechne wartości, stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka, jak również wolność, demokracja, równość oraz państwo prawne”³⁴. Jednakże rozważania na temat wolności religijnej w świetle *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej* należy rozpocząć od tego, jakie powinny być podstawy odniesienia władzy publicznej do człowieka w nowoczesnym państwie prawnym. Pod tym kątem należy też spojrzeć na rozwiązania przyjęte w *Karcie Praw Podstawowych*.

Podniesienie *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej* do rangi obowiązującego na terenie Unii aktu prawnego jest niewątpliwie istotnym wydarzeniem w procesie przekształceń ustrojowych Unii³⁵. W tej refleksji trzeba najpierw zwrócić uwagę na odniesienie się *Karty* do niektórych wartości charakteryzujących cywilizację europejską i stanowiących dla Europejczyków wspólne dziedzictwo.

Dla określenia podstaw aksjologicznych, na których oparta jest *Karta*, zasadnicze znaczenie ma relacja pomiędzy godnością człowieka i jego wolnością. Punktem wyjścia dla określenia zakresu wolności jako prawa podstawowego jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka. Godność człowieka jest źródłem wolności. Oznacza to między innymi, że wolność nigdy nie może być wykorzystywana przeciwko godności człowieka³⁶. To pierwsza zasadnicza granica wolności.

³⁴ Por. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Unię Europejską (13 grudnia 2007r.) [w:] „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, 17 grudnia 2007 r. zob. [online][dostęp 23.06.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/pl/treaties/dat/12007L/htm/C2007306PL.01001001.htm> >.

³⁵ Por. *Traktat z Lizbony*. Art. 6.

³⁶ Por. *Karta Praw Podstawowych*. Art. II-61.

W *Karcie Praw Podstawowych* godność człowieka wymieniana jest na pierwszym miejscu obok innych podstawowych wartości, stanowiących fundament aksjologiczny, na którym oparta jest Unia Europejska, a więc wolności, równości i solidarności. Widać tu pewną słabość *Karty*, a w każdym razie mało precyzyjne sformułowanie. Wprawdzie godność wymieniona jest na pierwszym planie, ale nie jako wartość najwyższa i bezwzględna, z której wynikają pozostałe. Takie ujęcie może prowadzić do konfliktu pomiędzy godnością człowieka a np. wolnością sztuki lub badań naukowych. Tylko w oficjalnym Komentarzu do *Karty* zostało powiedziane, że żadna wolność i prawo nie może naruszać godności³⁷. Dobrze byłoby, gdyby ten tekst komentarza został wprowadzony do treści *Karty Praw Podstawowych*. Komentarz ten jednak świadczy o tym, że godność rozumie się w Europie Zachodniej tak samo jak w Polsce, że nie mają tu znaczenia różnice kulturowe, historyczne lub cywilizacyjne. Europa ma wspólne korzenie, które są czymś obiektywnym i nie może ich zatrzeć dążność do politycznej poprawności. Bez względu na to, co zwrot ten miałby oznaczać. Nie ma żadnego uzasadnienia dla twierdzenia, że polskie doświadczenia nakazują nam rozumieć prawa podstawowe, w tym wolność inaczej niż inne kraje Unii Europejskiej. Mając to na uwadze, można we właściwym świetle oceniać art. II-70. *Karty Praw Podstawowych* stanowiący, że:

„1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach.

³⁷ Komentarz został opublikowany w dokumencie Konwencji przygotowującej tekst *Karty* (Charte 4473/00, Convent 49 z 11 października 2000r.).

2. Uznaje się prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z przepisami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa³⁸.

Sformułowanie to nawiązuje do *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i potwierdza uznanie tych samych praw dla obywateli Unii Europejskiej.

Wszelkie ograniczenia wolności sumienia i wyznania nie mogą godzić w godność człowieka, z której ta wolność jest wprost wyprowadzana. Należy więc stanąć na stanowisku, iż godzące w godność człowieka wykorzystanie wolności sztuki i nauki, obrażające uczucia religijne osoby lub grupy osób nie mogą korzystać z ochrony prawnej z powołaniem się na art. II-73. *Karty*. Postępowanie zgodnie z prawem do wolności myśli, sumienia i wyznania nie może być powodem jakiegokolwiek dyskryminacji, szykan lub ograniczeń w wykonywaniu innych wolności i praw.

Na tym tle powstaje problem rozumienia tolerancji wobec postępowania osób myślących inaczej, reprezentujących inny światopogląd. Tolerancja nie pozwala właśnie na ograniczenie praw w stosunku do takich osób. Tolerancja musi być jednak zawsze rozumiana jako stosunek zwrotny. W tym znaczeniu, że dotyczy ona nie tylko poglądów, a w szczególności światopoglądu osób należących do mniejszości w danym społeczeństwie. Wolność sumienia i wyznania, jako prawo podstawowe, nie powinny być nigdy poddawane woli większości. To prawo musi być wyjęte z dyskursu politycznego. Tolerancja jednak musi oznaczać także rozumienie i uznawanie prawa do odmiennych poglądów większości i akceptowanie tego, że żyje się w środowisku stanowią-

³⁸ Por. *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (7 grudnia 2000), dok. cyt., s. 396. Tekst art. II-70 ust. 2 *Karty Praw Podstawowych*, opublikowanej w „Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej”, 30 marca 2010 r.: „Uznaje się prawo do odmowy działania sprzecznego z własnym sumieniem, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa”, [online] [dostęp 23.06.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://eur-lex.europa.eu/>>.

cym, ze względu na reprezentowane wyznawanie lub jego brak, mniejszość w danym społeczeństwie. Mniejszość niewierząca lub wyznająca inną religię niż większość społeczeństwa powinna tolerować np. umieszczanie w przestrzeni publicznej symboli związanych z religią wyznawaną przez większość³⁹.

Problem ten ukazuje, że także w Europie, w krajach Unii Europejskiej, ochrona wolności sumienia i wyznania nie jest zagadnieniem abstrakcyjnym, lecz aktualnym i praktycznym. Praktyczne znaczenie wolności sumienia i wyznania będzie najprawdopodobniej coraz większe w miarę wzrostu zróżnicowania światopoglądowego mieszkańców Europy. Znow można odwołać się do treści zawartych w *Deklaracji* o wolności religijnej. Czytamy w niej:

„W korzystaniu z wszelkich swobód należy przestrzegać moralnej zasady odpowiedzialności osobistej i społecznej: poszczególni ludzie i zbiorowości ludzkie w korzystaniu ze swoich praw są zobowiązani prawem moralnym do brania pod uwagę również praw innych ludzi oraz swoich obowiązków wobec innych i wobec dobra wspólnego wszystkich” (DWR 7).

Na tym tle pojawiają się nieporozumienia dotyczące stosunku państwa do Kościoła rzymskokatolickiego lub innych kościołów i związków wyznaniowych. W niektórych środowiskach, szczególnie lewicowych, konstytucyjne wymogi bezstronności państwa w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych rozumie się jako nakaz laickości. Przeciwnieństwem państwa laickiego nie jest państwo światopoglądowo bezstronne, tylko państwo wyznaniowe. Bezstronność światopoglądową państwa należy rozumieć jako traktowanie wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych reprezentowanych w społeczeństwie danego państwa w ten sam przyjazny sposób. Państwo bezstronne światopoglądowo współpracuje z Kościołami i związkami

³⁹ Inne stanowisko zajął Europejski Trybunał Praw Człowieka w rozstrzygnięciu sprawy S. Lausti-Albertin przeciwko Republice Włoskiej.

wyznaniowymi na wszystkich tych polach życia społecznego, w których współpraca ta może przyczynić się do wzrostu dobra wspólnego i wzrostu dobra poszczególnych obywateli. Jest rzeczą oczywistą, że współpraca ta będzie najbardziej rozwinięta i intensywna z tymi Kościołami lub związkami wyznaniowymi, których członkowie są najliczniejsi w danym społeczeństwie⁴⁰.

Warto zwrócić uwagę na sformułowanie art. II-70. ust. 2. *Karty Praw Podstawowych*. Karta potwierdza prawo każdego adresata norm zawartych w tym dokumencie do odmowy służby wojskowej z uwagi na konflikt sumienia. Sposób realizacji tego prawa przebiega już w oparciu o prawo wewnętrzne poszczególnych państw. Żadne jednak z państw sygnatariuszy *Karty* nie może zanegować prawa określonego w art. II-70. ust. 2. dokumentu.

Wolność sumienia i wyznania nie ogranicza się tylko do relacji pomiędzy człowiekiem a władzą publiczną, pod której jurysdykcją on się znajduje. Wolność ta odnosić się będzie także do wspólnot tworzonych przez poszczególnych ludzi. Jednoznacznie na ten aspekt wolności religijnej (wolności sumienia i wyznania) wskazuje *Deklaracja o wolności religijnej*:

„Wolność, czyli nie podleganie przymusowi w sprawach religijnych, która przysługuje poszczególnym osobom ludzkim, trzeba przyznać im również wtedy, gdy działają wspólnie, bo wspólnot religijnych domaga się społeczna natura tak człowieka, jak i samej religii (DWR 4).”

Podstawową wspólnotą, do której odnosi się wolność religijna, jest rodzina. Wolność sumienia i wyznania wiąże się bardzo ściśle z prawem rodziców do wychowania dzieci, w tym wychowania religijnego, zgodnie z własnymi przekonaniami. *Karta Praw Podstawowych* nie deklaruje wprost takiego prawa rodziców. W art. II-67. *Karty* deklarowane jest prawo każdego człowieka do poszanowania jego życia prywatnego i rodzinnego,

⁴⁰ Na temat trudnych niekiedy relacji państwa i Kościoła w Polsce. Zob. J. Gowin. *Kościół w czasach wolności*. Kraków 1999 s. 106nn.

domu i komunikowania się. Z poszanowania życia rodzinnego da się wyprowadzić prawo zakazu ingerencji władzy publicznej w sposób wychowywania dziecka przez rodziców, chyba że zachodzą ustawowo określone podstawy do takiej ingerencji⁴¹. Pamiętać należy, że samo pojęcie rodziny w *Karcie Praw Podstawowych* ujęte zostało w sposób specyficzny. *Karta* w art. 9. stanowi jedynie: „Prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw”. *Karta* nie wyklucza więc zawarcia „małżeństwa” homoseksualnego i w oparciu o nie założenia rodziny. Wszystko zależy od stanu prawnego obowiązującego w państwach członkowskich Unii Europejskiej.

Unia Europejska nie wkracza swoimi kompetencjami w regulacje państw członkowskich dotyczące statusu Kościołów i związków wyznaniowych. Prawa podstawowe zagwarantowane konstytucjami lub ustawami wewnętrznymi państw członkowskich nie mogą być ograniczone postanowieniami *Karty Praw Podstawowych*⁴². W zakresie wolności sumienia i wyznania obowiązuje więc na terenie Rzeczypospolitej Polskiej art. 53. *Konstytucji*, który określa ochronę wolności sumienia i wyznania w sposób wzorcowy. To uregulowanie powinno być realizowane w duchu wzajemnego poszanowania godności i wolności wszystkich ludzi. Realizacja ta zależy nie tylko od władzy publicznej, ale także od zrozumienia i chęci wypełnienia obowiązków każdego człowieka wobec innych osób.

Bardzo istotny dla poruszanej problematyki jest art. II-74. *Karty*, który gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do bezpłatnej nauki obowiązkowej, wolność tworzenia placówek edukacyjnych, a przede wszystkim potwierdza prawo rodziców do wychowania dzieci w zgodzie z własnymi przekonaniem religijnymi, filozoficznymi i kulturalnymi.

⁴¹ Zob. art. 8 w związku z art. 52 ust. 3 *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*.

⁴² *Karta Praw Podstawowych*. Art. II-113.

ficznymi bądź pedagogicznymi. Szczególną uwagę przykuwa fakt poszanowania dla ustawodawstwa poszczególnych państw w tym względzie, co w praktyce oznacza, że Unia Europejska potwierdza w sposób ogólny respektowanie tego prawa. W kwestiach szczegółowych natomiast uznaje kompetencje poszczególnych państw. Oznacza to, że w kwestii nauczania religii w polskim systemie oświaty *Karta Praw Podstawowych* nie wypowiada się i respektuje porządek prawny każdego z państw członkowskich.

Wśród norm prawa unijnego, dotyczących dyskryminacji religijnej, wymienić należy te bardzo ogólne, traktujące o „respekcie”. I tak zgodnie z art. II-82. *Karty* wspomina się o szacunku Unii dla różnorodności religii. Jednak normę tę można postrzegać raczej jako wyraz powstrzymania się Unii od pewnych działań niż zobowiązanie do podejmowania innych. Nie zawiera ona bowiem dobitnego zakazu dyskryminacji w prawie unijnym, ani też zobowiązania do wprowadzenia takiego zakazu w prawie krajowym.

Jeśli chodzi o stosunek Unii Europejskiej do religii, to można wyróżnić dwa wymiary: indywidualny i instytucjonalny. Mając na względzie pierwszy z wymienionych wymiarów oraz wyciągając wnioski z powyższych analiz, można wyciągnąć wniosek że Unia go respektuje poprzez gwarancję „ochrony wolności każdego człowieka od przymusu w dziedzinie sumienia, przekonań religijnych, filozoficznych i światopoglądowych; zakazu zmuszania kogokolwiek do uzewnętrzniania bądź nie uzewnętrzniania swych przekonań religijnych”⁴³. Rozpatrując aspekt pozytywny, gwarancje jakich udziela Unia dotyczą przede wszystkim prawa uzewnętrzniania swych przekonań w życiu prywatnym i publicznym, a zatem obejmuje również poszanowanie prawa rodziców do wychowania dzieci w zgodzie z własnymi przekonaniem także w szkołach publicznych. W istocie we wszystkich krajach

⁴³ Krukowski. *Religia i wolność religijna w prawie Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy*. W: *Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*. Red. J. Krukowski. O. Theisen. Lublin 2003 s. 222.

Unii (poza Francją) wyraża się to organizowaniem przez państwo nauczania religii w szkołach publicznych z uwzględnieniem woli rodziców lub samych uczniów⁴⁴.

Znacznym kłopotem w przygotowywaniu projektu *Traktatu* było natomiast uznanie wymiaru instytucjonalnego wolności religijnej tzn. uznania Kościołów i związków wyznaniowych jako podmiotów prawa, poszanowania ich autonomii i niezależności oraz wspomaganie finansowe niektórych działań tych instytucji. Definitywne sformułowanie *Konstytucji* w tym względzie zawiera art. I-52. i brzmi następująco:

- „1. Unia szanuje status przyznany na mocy prawa krajowego kościołom i stowarzyszeniom lub wspólnotom religijnym w Państwach Członkowskich i nie narusza tego statusu.
2. Unia szanuje na równi status organizacji światopoglądowych i niewyznaniowych przyznany im na mocy prawa krajowego”.

Z powyższego zapisu wynika, że Unia Europejska odnosi się do instytucji religijnych w taki sposób, w jaki są one traktowane w krajowym porządku prawnym każdego z państw członkowskich. W relacji do Polski zatem *Konstytucja Unii Europejskiej* nie zmienia obowiązującego porządku prawnego w tej kwestii.

Podsumowując, należy zaznaczyć fakt, że prawodawstwo europejskie potwierdza zapisy zawarte w dokumentach o randze uniwersalnej i nie stoją w opozycji do nauczania religii w publicznym systemie oświaty. Zatem rozwiązania wypracowane w powyższych dokumentach charakteryzuje podejście kompromisowe, polegające na poszanowaniu autonomii, a nawet niezależności państw w określaniu swego stosunku do Kościołów i wspólnot światopoglądowych. Kościoły i inne wspólnoty religijne oraz organizacje światopoglądowe są traktowane na zasadzie równości.

W trakcie debaty nad projektem *Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy* trzeba było uzgodnić, jakie należy przyjąć zasady konstytucyjne państw członkowskich. Zwrócono

⁴⁴ Tamże.

uwagę na pluralizm, a przede wszystkim zaczęto rozwijać ideę społeczeństwa obywatelskiego, która okazała się użyteczna przy wypracowywaniu zasad relacji Unia Europejska a Kościoły i organizacje światopoglądowe.

W pierwszej fazie procesu integracji europejskiej przyjmowano jeden model konstytucyjny, do którego wszyscy mieli się dostosować. W modelu tym nie było miejsca dla Kościołów, natomiast podkreślano głównie sferę gospodarczą. W drugiej fazie wypracowano pewien model, uświadamiając sobie znaczenie społeczeństwa obywatelskiego. Zaczęto dostrzegać wielość podmiotów życia społecznego, gospodarczego, politycznego, kulturalnego i religijnego. Wśród tych podmiotów zostają uwzględnione Kościoły i organizacje światopoglądowe. Funkcja, którą spełniają jest specyficzna na płaszczyźnie lokalnej i europejskiej.

Model relacji Unia Europejska – Kościoły oraz organizacje światopoglądowe jest pluralistyczny. Organy Unii Europejskiej uznają status kościołów i organizacji światopoglądowych w takim stopniu, w jakim jest on zagwarantowany w prawie krajowym państw członkowskich. Przyjęcie w ramach Unii Europejskiej pluralizmu modeli relacji pomiędzy państwem a Kościołem wiąże się również z poszanowaniem wielości kultur, religii i języków oraz z respektowaniem tożsamości narodowej państw członkowskich. Unia Europejska, uznając specyficzny wkład Kościołów, uznaje ich wkład duchowy, społeczny i kulturowy. Zapewnia również dialog między jej instytucjami a Kościołami. Dialog ma kształtować się z pełnym poszanowaniem tożsamości, szczególnych potrzeb i znaczenia wspólnot religijnych. Dialog z Kościołami i organizacjami światopoglądowymi oparty jest na podobnych zasadach, co dialog z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego. Polityka europejska odnośnie do uczestnictwa tych wspólnot próbuje zasilać model demokracji refleksyjnej, nie plamiąc jej implikacjami dyskryminującymi, ale jednocześnie zważać na to, że funkcja Kościoła nie jest polityczna.

Rozdział III

POLSKIE REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE NAUCZANIA RELIGII

Po omówieniu i głębokiej analizie konwencji o zasięgu uniwersalnym w pierwszym rozdziale oraz gwarancjach w konwencjach europejskich w drugim rozdziale dotyczących wolności religijnej, pozostaje zmierzyć się z polskimi regulacjami prawnymi dotyczącymi nauczania religii. Zatem w tym rozdziale zostaną omówione dokumenty w następującej kolejności: na początku *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, dalej *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską*, potem *Ustawa o systemie oświaty*, a na koniec *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*.

Trzeci i zarazem ostatni rozdział poświęcony będzie dokumentom, które zostały wymienione powyżej, dlatego też ta część zostanie szczegółowo poddana analizie i z pewnością objętościowo będzie to rozdział najbardziej obszerny. Przedmiotem badań będą tylko źródła prawa pochodzące od organów władzy ustawodawczej i najwyższych organów władzy wykonawczej. W systemie prawa polskiego nie ma jednego aktu zawierającego normy prawa wyznaniowego. Każde państwo ma swój system źródeł prawa, czyli należycie uporządkowany zbiór źródeł prawa w znaczeniu formalnym. Każde źródło prawa ma w tym systemie ustalone miejsce. Wszystkie akty normatywne wchodzące w jego skład mają taką samą moc obowiązującą, ale różnią się mocą prawną, podmiotem, przedmiotem oraz trybem stanowienia. Pod-

miotem aktu normatywnego jest państwo, a ściślej mówiąc określone organy władzy kompetentne do stanowienia prawa.

Choć nauczanie religii katolickiej w polskim systemie edukacji zagościło na dobre i trwa już ponad dwadzieścia lat, to podnoszone są pojedyncze głosy krytyki, ale mimo tego religia w szkole jest odbierana pozytywnie przez dzieci, młodzież i ich rodziców. W obliczu ciągle zmieniającego się świata oraz naciskom przez różne ugrupowania, pojawiają się żądania usunięcia religii ze szkół. Są to nieliczne głosy, lecz szerzą całkiem niepotrzebny niepokój w szereгах katechetów i odpowiedzialnych za katechizację¹.

Konstytucja RP i inne przepisy prawa chronią wolność religijną, a rząd zasadniczo powinien stać na straży tej wolności oraz przyczyniać się do poszerzania tego prawa. Wydaje się, że minęły czasy prześladowań religijnych, lecz obecnie zauważa się wzrost dyskryminacji i agresji na tle religijnym. Trudno przewidzieć, jaki obrót w przyszłości przybierze prawo do wolności wyznawania i religii.

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Najważniejszym aktem prawnym obowiązującym w Polsce jest *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Ta ustawa zasadnicza została uchwalona 2 kwietnia 1997 roku przez Zgromadzenie Narodowe, a jej tekst został ogłoszony w Dzienniku Ustaw 16 lipca tegoż samego roku². Należy zaznaczyć, że to Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 roku przyjął ten dokument. Ponadto *Konstytucja* złożona jest z preambuły oraz 13 rozdziałów, w tym 243 artykułów.

¹ P. Mąkosa. *Trwale miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 63.

² Tekst *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* ogłoszono w Dz. U. 1997. Nr 78. Poz. 483.

Podstawowe zasady stosunków między państwem a Kościołem w Polsce współczesnej określa *Konstytucja RP*. Ustalenie tych zasad jest rezultatem długotrwałej, zawilej i budzącej wiele kontrowersji debaty, która toczyła się wokół problemu, jaki model państwa świeckiego ma być wpisany do *Konstytucji RP* z udziałem nie tylko przedstawicieli partii politycznych, ale również Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych³.

Będąc ustawą zasadniczą *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* określa podstawy ustroju społeczno-gospodarczego i politycznego, organizację i sposób powoływania najważniejszych organów państwowych oraz ujmuje w normy podstawowe prawa i obowiązki obywateli. Reguluje sprawy związane z organizacją administracji rządowej, finansami publicznymi i sytuacjami wyjątkowymi. Nie zawiera szczegółowych rozstrzygnięć, ale ze względu na swój charakter określa główne zasady i wytycza kierunki. Zatem w ten właśnie ogólny sposób należy interpretować zapisy omawianego dokumentu w kwestii dotyczącej nauczania religii w publicznym systemie oświaty⁴. Gwarantuje poszanowanie wszystkich praw obywatelskich, uważanych za standard demokratycznego państwa prawa – wolności i praw osobistych, politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych.

Już w 1989 roku rozpoczęły się prace nad przygotowaniem konstytucji, które poprzedziły głębokie przemiany ustrojowe, które rozpoczęły się w Polsce pod koniec lat osiemdziesiątych. Poprzednia *Konstytucja PRL* z 1952 roku, ze względu na ciągłe jej zmiany, stała się aktem wewnątrznie niespójnym oraz ze względu na swój rodowód społecznie nieaprobowanym, nie odpowiadała również potrzebom państwa, przeżywającego głębokie przemiany. Działania nad zmianą konstytucji podjął dopiero

³ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis. Warszawa 2005 s.52.

⁴ P. Mąkosa. *Trwale nauczanie religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 63-69.

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej I kadencji (1991-1993). Najpierw uchwalono ustawę o trybie przygotowania i uchwalenia *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, która zaznaczyła, że uchwalenia konstytucji dokona Zgromadzenie Narodowe, a potem zostanie ona poddana pod głosowanie w ogólnonarodowym referendum.

Omawiając *Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej* pod kątem wolności religijnej nie sposób pominąć preambułę, gdyż znajdują się tu istotne treści dla poruszanego zagadnienia. Ten uroczysty wstęp do *Konstytucji* zwraca szczególną uwagę na doniosły moment dziejowy dla narodu, który wiąże się bezpośrednio z odzyskaniem pełnej suwerenności w 1989 roku. Akcentując bogatą tradycję i szczególnie historię polskiej państwowości. Ponadto określa wartości priorytetowe dla polskiego społeczeństwa, które wprowadzone w życie decydują o harmonijnym funkcjonowaniu bytu państwowego. U podstaw wszystkich spisanych praw w *Konstytucji* leżą wartości te, wśród których wymieniono poszanowanie wolności i sprawiedliwości, dialog społeczny, rzetelność i sprawność działania instytucji publicznych, poszanowanie i umacnianie praw obywatelskich i ich wspólnot. Preambuła zaznacza, że wszyscy członkowie narodu polskiego, rozumianego jako zbiór obywateli Rzeczypospolitej, są równi wobec prawa, zachowując jednocześnie jednakowe obowiązki wobec państwa, które określane jest jako dobro wspólne. Ważną kwestią staje się odwołanie do chrześcijańskiego dziedzictwa narodu. Jednocześnie jednak problem przekonań religijnych pozostawia prywatną sprawą każdego obywatela. Podkreślając, iż zarówno wierzący w Boga, jak i niepodzielający tej wiary są wobec państwa równouprawnieni⁵. Fragmenty dotyczące odniesień do kwestii religijnych wywołały największe spory podczas prac konstytucyjnych. Spór o *invocatio Dei* został zamknięty odwołaniem się do Boga, co stanowi uznanie praw ludzi wierzących, traktujących Boga jako źródło prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, ale także

⁵ Por. Preambuła. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*.

i uszanowania przekonań tych, którzy te uniwersalne wartości wywodzą z innych źródeł. Przyjęty zatem został tekst, który w zamyśle jego autorów winien łączyć, a nie dzielić społeczeństwo, odwołujący się do wspólnych dla obywateli wartości i celów⁶.

Rozdział I *Konstytucji* zatytułowany „Rzeczpospolita” (przez dłuższy czas nosił nazwę „zasady ustroju”) to artykuły od 1 do 29, w których zostały sformułowane zasady rozstrzygające o kształcie ustrojowym państwa. Unormowania zawarte w nim, stanowią niejako podsumowanie procesu demokratyzacji, jaki dokonał się w Polsce po 1989 roku. W tym też rozdziale, wyłania się katalog zasad, na których opiera się system polityczny, gospodarczy i społeczny państwa. W artykułach tego rozdziału zostały określone naczelné zasady *Konstytucji*, czyli pewne idee przewodnie, którymi kierowali się jej autorzy. Na ideach tych została oparta cała konstrukcja prawno-ustrojowa państwa i jego aparatu. Te idee przewodnie są następnie rozwijane i konkretyzowane w treści ustawy zasadniczej. Ujęcie w jednym rozdziale podstawowych zasad ustroju politycznego przesądza o regułach organizacji władzy publicznej w państwie. Ustrój państwa to właśnie całokształt zasad, w oparciu o które jest organizowana i wykonywana władza publiczna⁷.

Artykuł 1.: „Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli”⁸, jest zwięzłym stwierdzeniem faktu podkreślonego już we wstępie, a dotyczącego rodowodu Trzeciej Rzeczypospolitej. Polska ma działać na rzecz poszanowania wolności i sprawiedliwości, dialogu społecznego, umacniania uprawnień obywateli i ich wspólnot. W tym też wyraża się istota państwa jako wspólnego dobra wszystkich obywateli. Z treści tego stwierdzenia wynikają różnorodne konsekwencje prawne. Chodzi tu o konsekwencje za-

⁶ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 2.

⁷ Tamże.

⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Art. 1.

warte w tych przepisach *Konstytucji*, które określają pozycję prawną jednostki w państwie, jej rolę w życiu gospodarczym, opartym na gospodarce rynkowej, w życiu politycznym, w którym obywatel ma zagwarantowany wpływ na bieg spraw państwowych i lokalnych, na wybór organów reprezentujących naród bądź wspólnoty lokalne⁹. Konsekwencją tego jest rozbudowa systemu gwarancji wolności i praw człowieka i obywatela. Życie społeczne kształtuje się i rozwija w państwie, gdzie może wystąpić kolizja między dobrem wspólnoty obywateli a prawami jednostki. *Konstytucja* wyraża stanowisko, iż w takich przypadkach może wystąpić konieczność i możliwość ograniczenia wolności i praw jednostki w interesie wspólnego dobra. Polska jako wspólne dobro ma obowiązek troszczyć się zarówno o prawa większości, jak i o zabezpieczenie praw mniejszości, również wchodzących w skład Rzeczypospolitej¹⁰. Ze względów uzasadnionych wzajemną autonomią Kościoła katolickiego i państwa, znaczenia „dobra wspólnego” poszukiwać należy właśnie w art. 1. *Konstytucji* na gruncie prawa świeckiego, co nie wyłącza jednocześnie pewnych inspiracji nauką społeczną Kościoła katolickiego. W świetle powyższego należy więc uznać, że zasada dobra wspólnego przede wszystkim zakazuje nieuzasadnionego uprzywilejowania jednych grup społecznych kosztem innych, nie pozwala na wykorzystanie dobra wspólnego w celu zabezpieczenia jakichś partykularnych interesów, jak choćby nie pozwala na prawne sankcjonowanie naruszającej swobodę wykonywania zawodu lub podejmowania działalności gospodarczej monopolizacji rynku świadczenia usług przez hermetyczne korporacje zawodowe. Przepis ten wskazuje kierunek działania władzy publicznej - przepisy powinny być tworzone i stosowane z poszanowaniem zasady mówiącej, że Rzeczpospolita Polska jest „dobrem wspólnym wszystkich obywateli”.

⁹ Por. Tamże. Art. 4.

¹⁰ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 2.

Art. 2. *Konstytucji* zawiera stwierdzenie: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”¹¹ wynika z niego, że Rzeczpospolita Polska ma być państwem demokratycznym (demokracja uniwersalna). W najprostszych ujęciu określenie to oznacza, że w Polsce panować powinien ustroj demokratyczny, w którym władzę sprawuje naród. Jest to ustroj stanowiący w swoim zlozeniu zaprzeczenie ustroju autorytarnego oraz dyktatury. Sama demokracja nie została jednak w żadnym postanowieniu dokumentu zdefiniowana. Dzieje się tak dlatego, że pojęcie demokracji jest opisowe, nienadające się do zdefiniowania za pomocą przepisów prawnych. Można jedynie wskazywać jego części składowe, do których należą przede wszystkim: władza narodu¹², poddająca swoje organy przedstawicielskie cyklicznej legitymizacji w wolnych i powszechnych wyborach¹³; pluralizm etyczny¹⁴, równość obywateli¹⁵, gwarantowanie wolności i praw człowieka i obywatela¹⁶, w szczególności wolności głosu swoich poglądów¹⁷ i związanej z nią wolności prasy¹⁸, zabezpieczenie praw i wolności określonymi gwarancjami materialnymi i proceduralnymi¹⁹, przestrzeganie zasady podziału władzy²⁰ i zasady ich kadencyjności²¹ oraz jawności działania²².

¹¹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Art. 2.

¹² *Por.* Tamże. Art. 4 ust. 1.

¹³ *Por.* Tamże. Art. 96 ust. 2. Art. 97 ust. 2. Art. 127 ust. 1.

¹⁴ *Por.* Tamże. Art. 11.

¹⁵ *Por.* Tamże. Art. 32 i 33.

¹⁶ *Por.* Tamże. Art. 30-76.

¹⁷ *Por.* Tamże. Art. 54 ust. 1.

¹⁸ *Por.* Tamże. Art. 14.

¹⁹ *Por.* Tamże. Art. 77-81.

²⁰ *Por.* Tamże. Art. 10.

²¹ *Por.* Tamże. Art. 98 ust. 1. Art. 127 ust. 2. Art. 183. ust. 3. Art. 185. Art. 187 ust. 3. Art. 199 ust. 1.

²² *Por.* Tamże. Art. 45 i 113.

Na kanwie omawianego głównego zagadnienia, wniosek jaki płynie z art. 2. można przedstawić w następującym stwierdzeniu: „Polska ma być demokratycznym państwem prawnym, a więc ma ona zabezpieczać wpływ obywateli na władzę państwową i ich udział w podejmowaniu decyzji państwowych. Wynika stąd także zasada poszanowania wolności i praw jednostki oraz nakaz jurydyzacji uprawnień jednostkowych i grupowych, wynikających z wolności sumienia i wyznania, czyli uregulowania tych uprawnień w obowiązującym prawie. Jurydyzacja ma zapobiegać arbitralnemu postępowaniu organów państwowych i ułatwia jednostce lub grupie wyznaniowej czy światopoglądowej dochodzenie naruszonych praw²³. W demokratycznym państwie prawnym mają być zabezpieczone nie tylko prawa większości, ale także winien być uznawany głos i wola mniejszości społeczeństwa. Ma to być wszak demokratyczne państwo prawne urzeczywistniające zasady sprawiedliwości społecznej²⁴.”

Warto również wspomnieć o art. 4. Konstytucji, który podaje, iż „1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.

2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio²⁵. Postanowienia tego artykułu dotyczą niezmiernie ważnej sprawy – określenia suwerena, czyli podmiotu władzy państwowej, wskazanie do kogo ta władza należy²⁶. Ust. 1. w ten właśnie sposób wyraża jedną z podstawowych zasad ustrojowych

²³ *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny.* M. Nowicki. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 2003. [w:] M. Pietrzak. *Ochrona wolności sumienia i wyznania na gruncie prawa karnego i cywilnego* s. 63.

²⁴ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz.* Zakamycze 2002. wyd. IV s. 2n.

²⁵ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. Nr 78 poz. 483).

²⁶ Tamże.

Rzeczypospolitej – zasadę suwerenności (zwierzchności) narodu. Jeśli władza zwierzchnia należy do narodu, to tylko naród jako całość, nie zaś jakiś inny podmiot, autorytet, grupa społeczna czy partia polityczna, sprawuje władzę pierwotną i od nikogo nie zależną. Pojmowanie zasady suwerenności narodu oznacza jednak obecnie, że naród jako podmiot władzy suwerennej stanowią wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, niezależnie od ich przynależności etnicznej, pozycji społecznej, wykształcenia, statusu majątkowego, wyznawanej religii czy reprezentowanego światopoglądu.

Artykuł 5. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej brzmi następująco: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”²⁷. Powyższa norma prawna określa funkcję państwa, czyli zasadnicze kierunki i cele jego działania. Wyliczenie tych funkcji jest rzeczą bardzo istotną, gdyż z nich wynikają konkretne kompetencje i zadania organów państwowych w ogóle, a przede wszystkim tych, które powołuje sama Konstytucja. Kluczową funkcją jest niewątpliwie strzeżenie niepodległości i nienaruszalności terytorium Rzeczypospolitej, gdyż jej realizacja pozwala na wykonywanie takich funkcji, jak: zapewnienie wolności i praw człowieka i obywatela, jak też jego bezpieczeństwa, ochrona dziedzictwa narodowego, a także ochrona środowiska. U podstaw realizacji tych funkcji leży zasada zrównoważonego rozwoju państwa i gospodarki narodowej.

Treść artykułu 25. Konstytucji wywołała wiele kontrowersji w toku prac konstytucyjnych. Wynikało to z faktu, że dotyczy on ważnej dziedziny życia – swobody sumienia i wyznania. Także doświadczenia przeszłości z okresu Polski Ludowej dowodziły, że w tej dziedzinie mogą zaistnieć istotne ograniczenia korzystania z tej wolności. Chodziło więc o radykalne odcięcie się od

²⁷ Tamże.

minionych praktyk, ale i o stworzenie gwarancji przed próbami ich przywracania.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku w art. 25. ust. 1. stanowi, że „Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione”²⁸. Wysunięcie na pierwszy plan zasady równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych może być tłumaczone jej fundamentalnym znaczeniem w demokratycznym państwie prawa i pluralistycznym społeczeństwie współczesnym²⁹. W demokratycznym państwie relacje między państwem i Kościołem oparte są na gwarancjach indywidualnej wolności sumienia i religii³⁰. Fundament równości praw Kościołów stanowi uznanie równej godności wszystkich ludzi. W aspekcie pozytywnym równouprawnienie związków wyznaniowych oznacza, iż mają one być traktowane przez prawo identycznie tam, gdzie każdy z nich w identycznym stopniu posiada określoną cechę i tylko ze względu na tę cechę. Nie można wszystkich związków wyznaniowych traktować jednakowo, tym bardziej, jeśli zachodzą między nimi znaczące różnice. Każdy z nich należy traktować w sposób odmienny i zawsze odpowiednio do tego zróżnicowania³¹. Zaś w aspekcie negatywnym zasada równouprawnienia oznacza zakaz przywilejów, czyli przyznawanie specjalnych uprawnień jednemu spośród wielu związków wyznaniowych tam, gdzie wszystkie posiadają takie same atrybuty. Odmiennie należy je traktować tam, gdzie jeden z nich posiada taki atrybut, którego inne nie posiadają³².

²⁸ Tamże.

²⁹ P. Winczorek. *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r.* Warszawa 2000 s. 38.

³⁰ J. Krukowski. *Konstytucyjny system relacji między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi kościołami i związkami wyznaniowymi.* [w:] *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej.* Red. R. Mojak. t. X. Lublin 2000.

³¹ J. Krukowski. *Konstytucyjny system relacji* s. 105.

³² K. Orzeszyna. *Podstawy relacji między państwem a kościołami.* Wydawnictwo KUL. Lublin 2007 s. 191-192.

Najważniejszy akt prawny Rzeczypospolitej Polskiej w art. 25. ust. 2. podaje, że „władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”. Z tego przepisu wynika, że władze publiczne nie mają prawa narzucać obywatelom przekonań w tych sprawach. Jest też oczywiste, że władze publiczne nie mogą dyskryminować kogokolwiek z powodu wyznawania i głoszenia takich lub innych przekonań. Konstytucja nie zmusza osób pełniących funkcje w organach władzy publicznej do wyrzekania się lub ukrywania swych przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych. Osoby te, jak wszyscy mają prawo do ich wyznawania i głoszenia³³. Podejmując określone decyzje, organy władzy publicznej winny kierować się nie takimi lub innymi przekonaniem religijnymi, światopoglądowymi lub filozoficznymi swoich funkcjonariuszy, a obowiązującym prawem, względem na dobro wspólne i interes publiczny³⁴. Pojęcie bezstronności należy rozumieć jako brak ingerencji władz publicznych nie tylko w sprawy wewnętrzne Kościołów i innych związków wyznaniowych, ale także w przekonania religijne, światopoglądowe i filozoficzne poszczególnych osób³⁵. Formuła bezstronności odnosi się również do problemu, który rodzi stosunek państwa i prawa, stanowionego do podstawowych wartości etycznych, zakorzenionych w kulturze narodowej, które mają charakter wartości chrześcijańskich. Należy stwierdzić, że demokratyczne państwo świeckie powinno mieć oparcie w uniwersalnych wartościach etycznych, które wyrosły na podstawie wartości teologicznych, jakimi są godność osoby ludzkiej i prawa człowieka, zostały przyjęte przez społeczność międzynarodową

³³ Tamże s. 192-193.

³⁴ J. Szymanek. *Bezstronność czy neutralność światopoglądowa państwa. Uwagi na tle art. 25 ust. 2 Konstytucji RP*. PiP 2004, z. 5(699) s. 32-48.

³⁵ H. Misztal. *Wolność religijna* s. 217.

w umowach dotyczących ochrony praw człowieka³⁶. Norma ta skierowana jest do władz publicznych również jako nakaz pozytywnego działania tj. zapewnienia swobody wyrażania przekonań w życiu publicznym³⁷.

Konstytucyjną zasadą relacji instytucjonalnych między państwem a Kościołem jest zasada poszanowania autonomii i niezależności związków wyznaniowych. Ustawodawca w art. 25. ust. 3. głosi: „Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie”. Uznanie przez państwo autonomii Kościoła oznacza, że państwo nie nadaje Kościołowi należnej mu autonomii, ale wyraża wolę jej poszanowania. Realizując wolność religijną w wymiarze instytucjonalnym, Kościół katolicki i związki wyznaniowe posiadają władzę do stanowienia dla siebie prawa i kierowania się nim w stosunkach wewnętrznych. Niezależność przysługującą Kościołowi katolickiemu w kategoriach prawa międzynarodowego oznacza suwerenność duchową, zaś niezależność państwa jest tożsama z suwerennością terytorialną. Granice niezależności Kościoła i państwa należy określać w kategoriach zadań, jakie te społeczności pełnią w stosunku do osoby ludzkiej³⁸. Zasada współdziałania zobowiązuje państwo i Kościół do podjęcia dialogu celem uzgodnienia, w jakich sektorach życia społecznego istnieje konieczność uznania skuteczności w systemie prawa polskiego działań dokonanych na podstawie norm prawa kanonicznego. Współcześnie taka konieczność istnieje w dziedzinie szkolnictwa, działalności charytatywnej i humanitarnej³⁹.

Konstytucja art. 25. ust. 4. i 5. stanowi, że „stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określają

³⁶ J. Krukowski. *Konkordat polski* s. 65.

³⁷ D. Dudek. *Równouprawienie kościołów i związków wyznaniowych* s. 206.

³⁸ J. Krukowski. *Konkordat polski* s. 69.

³⁹ Tamże s. 72.

umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy, natomiast „stosunki między Rzeczypospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy, uchwalane na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami”. W systemie stosunków między państwem i związkami wyznaniowymi należy wyróżnić dwa tryby regulacji, a mianowicie:

- 1) tryb regulacji stosunków z Kościołem katolickim w formie umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską i ustawy
- 2) tryb regulacji stosunków z innymi kościołami i związkami wyznaniowymi w formie ustawy, uchwalonej na podstawie porozumienia zawartego między rządem RP i ich właściwymi przedstawicielami⁴⁰.

Konkordat jako umowa międzynarodowa jest źródłem prawa powszechnie obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej⁴¹. Pozostałe związki wyznaniowe nie mogą zawierać z państwem podobnych umów jak czyni to Stolica Apostolska, a jednocześnie gwarantuje się im równouprawnienie, wobec tego w zastępstwie konkordatu pojawia się tu umowa zawarta między właściwymi przedstawicielami danego związku a rządem Rzeczypospolitej Polskiej⁴². Przepis art. 25. ust. 5. wyraźnie ogranicza swobodę decyzyjną ustawodawcy, ponadto stawia pytanie o to, czy każdy z licznych związków wyznaniowych działających w Polsce może ubiegać się o zawarcie z nim umowy i uchwalenie dotyczącej go ustawy⁴³.

⁴⁰ *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 9.

⁴¹ Art. 87 ust. 1 *Konstytucji RP*: „Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia”.

⁴² K. Orzeszyna. *Podstawy relacji między państwem a kościołami*. Wydawnictwo KUL. Lublin 2007 s. 197.

⁴³ P. Winczorek. *Komentarz do Konstytucji* s. 41.

Cały artykuł dotyczy ważnej kwestii, która musi znaleźć ujęcie w normach konstytucyjnych w celu zabezpieczenia z jednej strony przed wprowadzeniem państwa wyznaniowego, z drugiej zaś państwa, które kierując się w tej dziedzinie określoną ideologią, może zmierzać w kierunku państwa zwalczającego religię, propagującego ateizm. Reminiscencje przeszłości, delikatność materii, rodzi nieufność i podejrzliwość partnerów dyskusji. Jest to też artykuł rozbudowany, uwzględniający różne aspekty sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych, dyktowany wolą zapewnienia i poszanowania swobód religijnych w Polsce, a także wolności obywateli⁴⁴.

Rozdział II *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* w porównaniu do pozostałych rozdziałów, staje się bliższy zagadnieniu obecności nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa, ponieważ rozdział ten poświęcony został niezwykle ważnej problematyce, dotyczącej sytuacji prawnej jednostki w państwie i w społeczeństwie. Ponadto normuje sytuację prawną obywateli, określając ich wolności, prawa, a także obowiązki względem państwa. Podkreśla się wyraźnie, iż wszyscy ludzie są równi wobec prawa. Pod pojęciem wolności rozumie się powszechnie tę sferę uprawnień, których prawo nie tworzy, a tylko określa ich granice. Na państwie ciąży też obowiązek dowodu, że jednostka tych granic nie naruszyła. W tej części również jest mowa o uprawnieniach człowieka i obywatela, pewne uprawnienia są bowiem ściśle związane z faktem przynależności jednostki do określonego państwa, z posiadaniem jego obywatelstwa⁴⁵.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uznaje, iż źródłem praw i wolności człowieka jest godność osoby ludzkiej⁴⁶. Art.

⁴⁴ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 9.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ F. Prusak. M. Sitarz. *Propedeutyka prawa*. Warszawa 2000 s. 96-100.

30. *Konstytucji* stanowi: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”. Ustawa zasadnicza treści wolności i praw człowieka upatruje w prawie naturalnym. Każdy zatem człowiek posiada niezbywalne, nienaruszalne prawa wolnościowe, wynikające z przyrodzonej godności osoby ludzkiej⁴⁷, których przestrzeganie i ochronę gwarantuje ustawodawca konstytucyjny. Konstytucyjne ujęcie godności stanowi podstawę ochrony wolności i praw człowieka w innych dziedzinach prawa. Niezbywalność tego prawa oznacza, że jednostka nie może zrzec się godności, zaś nienaruszalność należy traktować jako zakaz pozbawiania godności człowieka, jak też jej ograniczania przez osoby prywatne, władze publiczne czy organy państwowe⁴⁸.

Artykuł 31. *Konstytucji* na czoło swych postanowień wysuwa zasadę wolności i czyni ją pierwszoplanową kategorią II rozdziału, omawianego dokumentu. Ust. 1. tegoż artykułu podaje, że: „Wolność człowieka podlega ochronie prawnej”. Zatem jak wynika z treści, wolność człowieka jest wartością, która została poddana ochronie prawnej, stąd każdy jest zobowiązany szanować wolność i prawa innych osób. Art. 31. ust. 2. stanowi, iż: „Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje”. Ten ustęp wynika z poprzedniego, czyli jest zakazem zmuszania kogokolwiek do działań, których prawo, jako podstawowy regulator stosunków społecznych, jemu nie nakazuje⁴⁹. Wolność działania człowieka jest wszędzie tam, gdzie prawo nie wprowadza

⁴⁷ P. Policastro. *Prawa podstawowe w demokratycznych transformacjach ustrojowych. Polski przykład*. Lublin 2002 s. 367.

⁴⁸ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 10-11.

⁴⁹ Tamże s. 11.

zakazów. Stosowanie samych zakazów prawnych, a więc ustalanie granic wolności jednostki nie rozwiązuje do końca i nie zabezpiecza wolności działania jednostki. W państwach prawo stanowią różne organy, wydając akty prawne zajmujące różne miejsce w hierarchii norm prawnych. Zabezpieczając sferę wolności człowieka Konstytucja stanowi, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucjonalnych praw i wolności „mogą być ustanowione tylko w ustawie”⁵⁰. Mogą zatem być tylko dziełem ciała przedstawicielskiego pochodzącego z wyborów powszechnych.

Obok wolności także równość znalazła wyraz w postanowieniach konstytucyjnych. Najbardziej generalne sformułowanie tej zasady znalazło wyraz w stwierdzeniu, iż „wszyscy są wobec prawa równi”⁵¹. Oznacza to prawo do równego traktowania przez władze publiczne, której to zasady władze muszą przestrzegać. Konstytucja w art. 32. ust. 2. zrezygnowała z wyliczenia przyczyn niedopuszczalnej dyskryminacji, stwierdzając: „Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny”. Zakaz wszelkiej dyskryminacji, w tym również z powodu wyznawanej religii, wpisany został do innych dziedzin prawa polskiego⁵².

Artykuł 35. nadaje mniejszościom narodowym i etnicznym prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych, a także służących ochronie tożsamości religijnej, jak również do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej⁵³. Ustawodawca przyjmuje zasadę, że korzystanie z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji dotyczy

⁵⁰ Art. 31. ust. 3. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*.

⁵¹ Art. 32. ust. 1. Tamże.

⁵² „Dyskryminacja w rozumieniu art. 11³ KP (kodeksu pracy) jest bezprawnym pozbawieniem lub ograniczeniem praw wynikających ze stosunku pracy albo nierównomierne traktowanie pracowników ze względu na wiek, płeć, rasę, przekonania polityczne lub religijne”.

⁵³ Por. Art. 35. Tamże.

wszystkich, niezależnie od posiadanego obywatelstwa, którzy znajdują się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁴.

Wolność człowieka posiada różne aspekty. Niewątpliwym jej elementem jest nietykalność osobista jednostki i jej wolność osobista, o czym stanowi art. 41. Konstytucji⁵⁵. Nikt zatem nie może być pozbawiony wolności ani też ograniczony w jej korzystaniu inaczej, niż na warunkach określonych w ustawie. To właśnie ustawa winna określać kto, kiedy i z jakich powodów oraz na jakiej podstawie ma działać z naruszeniem wolności osobistej jednostki. Ograniczenie tego rodzaju musi mieć istotne społeczne podstawy⁵⁶.

Artykuł 48. ust. 1. podaje, że: „Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”. Wolność sumienia i religii jest osobistą wolnością każdego człowieka. Wolność ta dotyczy również dzieci, czyli osób, które nie ukończyły 18 lat. Konstytucja ogranicza się jedynie do deklaracji wolności sumienia i religii, a nie ustanawia jej. Owa wolność nie pochodzi z nadania państwa czy jakiegokolwiek władzy publicznej, a jej źródłem jest przyrodzona i niezbywalna godność człowieka⁵⁷. Mimo tego, że zapis jest ogólny, to jednak daje rodzicom prawo do decydowania o kierunku wychowania dzieci, także jeśli chodzi o wychowanie światopoglądowe i religijne⁵⁸. Tak więc dom rodzinny, obok szkoły i innych instytucji zajmujących się

⁵⁴ Por. Art. 37. Tamże.

⁵⁵ Por. Art. 41 Tamże.

⁵⁶ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 13-14.

⁵⁷ *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*. M. Nowicki. Hel-sińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 2003. [w:] P. Borecki. *Wolność sumienia i wyznania* s. 10.

⁵⁸ P. Mąkosa. *Trwale miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta”1/2005 s. 63-69.

wychowaniem młodego pokolenia, winien w tym procesie odgrywać ważną i istotną rolę.

Jednocześnie artykuł ten gwarantuje rodzicom posiadanie własnych przekonań i kierowanie się nimi w życiu, w tym także w toku realizacji funkcji wychowawczej rodziny. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami nie pozbawia dzieci, przy uwzględnieniu stopnia ich dojrzałości, ich prawa do korzystania z wolności sumienia i wyznania, a także przekonań, w tym także politycznych i światopoglądowych. To prawo dzieci stanowi jednocześnie granice uprawnień wychowawczych rodziców, którzy te przekonania mają obowiązek uwzględniać. W przypadku zaniedbań rodziców w dziedzinie wychowania dzieci lub niewłaściwego wykonywania przez nich obowiązków rodzicielskich, czy też wywierania złego wpływu na proces wychowania dziecka, sąd i tylko sąd może ograniczyć lub całkowicie pozbawić ich praw rodzicielskich. Ma to na względzie dobro dziecka⁵⁹. Konstytucja gwarantuje wolność sumienia, nie zawierając wszakże jej definicji ani nie dopuszczając możliwości jej ograniczenia przez prawo. Tego rodzaju swoboda odnosi się bowiem do sfery psychicznej jednostki, dotyczy całokształtu jej osobistych wyobrażeń w sprawach światopoglądowych oraz związanych z nimi przeżyć, refleksji i uczuć. Wspomniana sfera wymyka się skutecznej regulacji przez prawo stanowione. Według doktryny prawa wyznaniowego wolność sumienia obejmuje uprawnienia jednostki do swobodnego wyboru, kształtowania oraz zmiany poglądów i przekonań w sprawach religii, a ujmując sprawę szerzej – uprawnienie do wyboru, kształtowania i zmiany swego światopoglądu⁶⁰.

⁵⁹ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 15.

⁶⁰ *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*. M. Nowicki. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 2003. [w:] P. Borecki. *Wolność sumienia i wyznania* s. 10.

Najbardziej rozbudowanym i znaczącym w kwestii nauczania religii w Polsce jest artykuł 53. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zostały tu poruszone ważne sprawy dotyczące wolności jednostki w zakresie przekonań religijnych i światopoglądowych. Ust. 1. tegoż artykułu podaje, że: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. Ustawodawca zapewnia wolność sumienia i religii każdemu człowiekowi. Podmiotem tej wolności są nie tylko obywatele, ale wszyscy ludzie bez względu na ich wiek, płeć, obywatelstwo, przynależność społeczną czy polityczną i światopogląd⁶¹. Wniosek jaki jeszcze można wyciągnąć z art. 53. ust. 1. to taki, że Polska jest państwem bezstronnym, czyli neutralnym wobec przekonań religijnych. Wolność sumienia ma charakter wewnętrzny i dotyczy suwerennej sfery przeżyć każdej osoby ludzkiej, jej aktów rozumu i woli. Wolność sumienia jest skierowana do uzewnętrzniania przez człowieka swych uczuć i przekonań religijnych i moralnych w życiu prywatnym i publicznym⁶². Zdaniem ustawodawcy respektującego podstawowe prawa i wolności człowieka jest określenie sposobu i zakresu karnej ochrony dobra prawnego, jakim jest wolność sumienia i religii, w tym uczuć religijnych⁶³. Szczegółowe gwarancje w zakresie uprawnień wynikających z wolności religijnej zostały zawarte w art. 53. ust. 2. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku⁶⁴. Omawiany zapis podaje zakres przedmiotowy wolności sumienia, który jest szerszy aniżeli wolności religii, gdyż obejmuje swobodę przyjmowania zarówno przekonań religijnych, jak i przekonań filozoficzno-światopoglądowych areligijnych, które człowiek może uzewnętrzniać indywidualnie i zbiorowo, publicznie i prywatnie⁶⁵.

⁶¹ M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. Lublin. TN. 2005 s. 23.

⁶² J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 77.

⁶³ A. Wąsek. *Ochrona uczuć religijnych w prawie karnym* s. 265-266.

⁶⁴ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 111-112.

⁶⁵ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 73.

Gwarancja wolności sumienia obejmuje więc wierzących i niewierzących, czyli takich ludzi, którzy swe problemy egzystencjalne rozwiązują z pominięciem przesłanek religijnych. Wolność sumienia, jako możliwość dokonywania wyborów moralnych, dotyka najgłębszych pokładów ludzkiej świadomości, w które prawo pozytywne nie może wkraczać⁶⁶. Ustawa zasadnicza, w tym też zapisie gwarantuje każdemu „wolność [...] uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie [...]”. Gwarancja uprawiania kultu publicznie i wspólnie z innymi suponuje, iż chodzi tu o wykonywanie kultu we wspólnocie kościelnej w sposób uzewnętrzniony. Ten sam zapis stanowi też, że: „[...] Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących [...]”. Kościół do realizacji swej misji potrzebuje obiektów zwanych sakralnymi, w których mogą być spełniane tylko czynności służące sprawowaniu kultu, grzebaniu wiernych zmarłych lub innym celom kościelnym.

Art. 53. ust. 2. Konstytucji „razi swoją niespójnością i przypadkowym zastosowaniem użytych w nim pojęć”⁶⁷. W doktrynie podaje się w wątpliwość zamysł wyliczenia w ustawie zasadniczej tego, co ustawodawca rozumie pod pojęciem wolności religijnej, argumentując, iż w efekcie może to spowodować, że organy państwa nie będą „respektować tych przejawów swobody ekspresji religijnej, które nie zostały wyliczone w konstytucji”⁶⁸.

Ustęp 3. trzeci omawianego artykułu podaje, że: „Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami”. Za-

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ A. Mezglewski. *Uzewnętrznianie przekonań religijnych*. [w:] A. Mezglewski. H. Misztal. P. Stanisławski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2008 s. 87-91.

⁶⁸ Zob. m. in. J. Szymanek. *Klauzule wyznaniowe w Konstytucji RP*. Studia z Prawa Wyznaniowego 2005. t. 8. s. 38.

tem zapewnia on rodzicom prawo do wychowania i nauczania religijnego dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem. Zgodnie z tym zapisem, należy stwierdzić, iż w sytuacji konfliktowej między decyzją rodziców a wolą dzieci w sprawie spełniania praktyk religijnych, a w szczególności uczestniczenia dzieci w nauczaniu religii w szkole, pierwszeństwo mają rodzice. Jest rzeczą oczywistą, iż w tak delikatnej materii jak wychowanie religijne i moralne, rodzice nie powinni stosować przymusu, ale oddziaływać siłą swego autorytetu, uwzględniając przy tym stopień dojrzałości dzieci. Pełną autonomię w dziedzinie wolności sumienia i religii, dzieci uzyskują dopiero z chwilą osiągnięcia pełnoletności, czyli ukończenia 18. roku życia. W sytuacji, gdy rodzice na mocy wyroku sądu, zostali pozbawieni wykonywania praw rodzicielskich, podjęcie decyzji w sprawie wychowania religijnego dzieci należy do ich prawnych opiekunów⁶⁹.

Nie tak dawno w Polsce miał miejsce głośny konflikt. Osoba odpowiedzialna w rządzie za równouprawnienie obywateli została zapytana przez dziennikarkę, czy zdeklarowana lesbijka ma prawo domagać się zatrudnienia w charakterze nauczycielki w katolickiej szkole niepublicznej. Osoba ta odpowiedziała, że takie prawo jej nie przysługuje. Zarzucono członkini rządu dyskryminację osób z powodu preferencji seksualnych. Zarzut ten oparty jest na całkowitym nieporozumieniu. Każda osoba może wybierać zawód i mieć równy dostęp do jego wykonywania jak i inne osoby. Jednakże to prawo wchodzi, w przedstawionej sytuacji, w konflikt z omawianym w tym miejscu konstytucjonalnie gwarantowanym prawem rodziców do wychowania i nauczania moralnego dziecka zgodnie z przyjętymi przez siebie wzorami. Nauczyciel w szkole nie jest tylko nauczycielem przekazującym wiedzę. Jest wzorem osobowościowym i dlatego rodzice posyłający dziecko do szkoły katolickiej mają prawo domagać się, aby nauczyciele reprezentowali system wartości odpowiadający ich

⁶⁹ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 76.

przekonaniom, a nie byli „zdeklarowanymi” zwolennikami innego, przeciwnego systemu. Dotyczy to oczywiście szkół prowadzonych przez Kościoły lub związki wyznaniowe.

Artykuł 53. ust. 4. brzmi następująco: „Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób”. Powyżej przytoczony zapis umożliwia nauczanie religii w szkole. Zatem ewidentnie takie nauczanie jest zgodne z obowiązującą *Konstytucją*⁷⁰. Nie zawiera ono jeszcze żadnych szczegółowych rozstrzygnięć, ale bardzo wyraźnie stanowi, że religia może być przedmiotem nauczania w szkole. Choć to sformułowanie niczego jeszcze nie zapewnia, ale znacznie otwiera taką możliwość⁷¹. Prawo do nauczania religii w szkole zarówno publicznej, jak i prywatnej *Konstytucja* przyznaje każdemu związkowi wyznaniowemu o uregulowanej sytuacji prawnej, czyli posiadającemu odrębną ustawę określającą jego stosunki z państwem, albo wpisanemu do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych⁷². W tym też przepisie nie użyto wprawdzie sformułowania „równoprawnym przedmiotem”, ale samo określenie „przedmiot nauczania” zakłada – jak się wydaje – takie właśnie jego rozumienie. Skoro nauka religii jest przedmiotem nauczania, to jest ona takim samym przedmiotem jak każdy inny przedmiot. Każda

⁷⁰ Trybunał Konstytucyjny odpowiadając na skargę Rzecznika Praw Obywatelskich dwukrotnie uznał zgodność nauczania religii w szkołach publicznych z obowiązującym porządkiem prawnym (30 stycznia 1991 r. oraz 20 kwietnia 1993 r.) mimo, iż obowiązywała jeszcze stara konstytucja PRL. Zob. J. Krukowski. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin 1993 s. 240-242.

⁷¹ P. Mąkosa. Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty. „Katecheta” 1/2005 s. 63-69.

⁷² *Wolność myśli, sumienia i wyznania. Poradnik prawny*. M. Nowicki. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 2003. [w:] P. Borecki. *Jak zorganizować naukę religii w szkole, jak założyć Punkt katechetyczny?* s. 38.

inna interpretacja tego przepisu zakładałaby nieuprawnioną dyskryminację.

Wolność religijna nie jest prawem absolutnym, czyli niepodlegającym jakimkolwiek ograniczeniom. Konieczność jej ograniczania wyznacza troska o dobro wspólne oraz wzgląd na prawa innych osób.

Konstytucja w art. 53. ust. 5. przewiduje możliwości ograniczania uzewnętrzniania religii, a jednocześnie stawia wymogi, iż może to nastąpić tylko na drodze ustawowej i wyłącznie z ważnych powodów. Wykluczona jest więc możliwość ograniczania wolności religijnej w drodze rozporządzeń bądź aktów normatywnych, lub administracyjnych organów władzy państwowej i samorządowej. *Konstytucja* wylicza powody ograniczenia wolności religii. Obejmują one: konieczność ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia i moralności, wolności i praw innych osób. Wyliczenie to ma charakter wyczerpujący. Pewne zastrzeżenie budzi jednak sposób sformułowania pierwszego z tych powodów, jakim jest bezpieczeństwo państwa. Sformułowanie to stanowi relikw totalitaryzmu, stawiającego interes państwa ponad dobrem człowieka⁷³. Wolność religii w aspekcie negatywnym polega na wolności od przymusu w uzewnętrznianiu lub nieuzewnętrznianiu swych przekonań religijnych. Obejmuje ona zakaz zmuszania kogokolwiek i przez kogokolwiek do uczestniczenia oraz do nieuczestniczenia w praktykach religijnych⁷⁴ (art. 53. ust. 6.).

Istotną gwarancję stanowi konstytucyjnie wprowadzony zakaz wymogu ujawnienia przez obywateli swego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania, który brzmi następująco: „Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania” (art. 53. ust. 7.). Jest to nowe ujęcie tej kwestii, która doczekała

⁷³ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 77.

⁷⁴ Tamże.

się rozwinięcia na skalę, jakiej dotąd żadna polska konstytucja nie wprowadziła. Jest to bowiem kwestia szczególnie ważna z uwagi na poszanowanie wolności praw i uczuć ludzi wierzących, niezależnie od ich przynależności do określonego związku wyznaniowego, jak też ludzi niewierzących, o których prawach *Konstytucja* wspomina w bardziej powściągliwy sposób⁷⁵.

W literaturze formułowane są zarzuty, iż przepisy szczegółowe dotyczące nauczania religii w szkołach publicznych, a odnoszące się do składania oświadczeń o uczęszczaniu na lekcje religii oraz umieszczania ocen z religii na świadectwie szkolnym, stanowią przejaw naruszania prawa do milczenia. Ustosunkowując się do tego typu stanowisk, należy dostrzec, że prawo do milczenia nie jest tożsame z obowiązkiem milczenia w sprawach przekonań światopoglądowych i religijnych⁷⁶. Składanie oświadczeń o uczęszczaniu na lekcje religii nie ma nic wspólnego z konstytucyjnym prawem do milczenia. Inna jest bowiem treść oświadczeń, o których mowa w art. 53. ust. 7. *Konstytucji*, a inna oświadczeń o uczęszczaniu na lekcje religii. Zatem uczęszczanie czy też nieuczęszczanie na lekcje religii nie jest tożsame co do treści z oświadczeniem, o którym mowa w analizowanym przepisie. Ktoś może mieć światopogląd religijny i jednocześnie nie chodzić na lekcje religii, i odwrotnie⁷⁷.

W najwęższym zakresie i tylko w wyjątkowych wypadkach, w związku z obowiązującym art. 53. ust. 7. *Konstytucji*, zgodnie z którym władze publiczne nie mogą zobowiązywać do ujawnienia światopoglądu, przekonań religijnych czy wyznania, podstawą przetwarzania danych o przekonaniach religijnych lub przynależ-

⁷⁵ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 16-17.*

⁷⁶ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych.* Lublin. KUL. 2009 s. 118.

⁷⁷ Tamże.

ności wyznaniowej będzie ustawa. Oznacza to, że kościoły i inne związki wyznaniowe nie muszą uzyskiwać szczególnej zgody na zbieranie danych swoich członków, ponieważ sam fakt przynależności wyznaniowej przesądza o prawie do przetwarzania takich danych. Oznacza to jednocześnie, że Kościoły i inne związki wyznaniowe nie mogą, bez odrębnej zgody, przetwarzać danych osób niebędących ich członkami bądź deklarujących inne przekonania religijne. Przetwarzanie danych osobowych w Kościołach i związkach wyznaniowych odbywa się według norm prawa wewnętrznego i znajduje się pod kontrolą, ich władz zwierzchnich. Oznacza to szczególną sytuację Kościołów i związków wyznaniowych w tym zakresie⁷⁸. Takim dokumentem obowiązującym w Polsce, który podaje podstawy prawne ochrony danych osobowych w Kościele jest Instrukcja opracowana przez generalnego inspektora ochrony danych osobowych oraz sekretariat Konferencji Episkopatu Polski pt. *Ochrona danych osobowych w działalności Kościoła katolickiego w Polsce*.

Artykuł 54. ust. 1. stanowi, że: „Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji”. Obowiązująca *Konstytucja* zapewnia swoim obywatelom prawo do milczenia, ale gwarantuje też prawo do manifestowania swoich przekonań⁷⁹. W dziedzinie wolności ważne miejsce zajmuje swoboda wyrażania poglądów, a także pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Uprawnienie to określane było kiedyś jako wolność słowa i druku, jednakże przyjęte w *Konstytucji* sformułowanie jest pojemniejsze i bardziej dopowiadające rozwojowi środków masowego przekazu⁸⁰.

⁷⁸ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 278.

⁷⁹ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 118.

⁸⁰ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 17.

Synteza jaka wypływa z art. 53. ust. 7. i art. 54. ust. 1. *Konstytucji RP* może zostać podsumowana stwierdzeniem, że w obowiązującej ustawie zasadniczej określony został obowiązek władz publicznych, polegający na zagwarantowaniu właściwej równowagi między tymi prawami – żadne z nich nie może być stawiane ponad drugim⁸¹.

Artykuł 58. ust. 1. *Konstytucji RP* podaje, że: „Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się”. To prawo należy pojmować łącznie z generalną gwarancją wolności sumienia i religii⁸². Wolność zrzeszania się jest ważnym elementem wolności religii dla realizacji celów związanych z realizacją przekonań religijnych. Jest to prawo wolnościowe wynikające z przyrodzonej godności każdej osoby ludzkiej⁸³.

Warto przytoczyć również art. 73. *Konstytucji*, który stanowi, że: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”. W zakresie życia kulturalnego przepisy dokumentu nie są tak bardzo rozbudowane, ale i tej dziedziny ustawa zasadnicza nie zostawia na uboczu⁸⁴. Wśród wolności wymienionych w powyższym zapisie, pojawia się także wolność nauczania, choć jest to sformułowanie bardzo ogólne, to mające istotne znaczenie w toku dalszych badań.

Artykuł 85. ust. 3. *Konstytucji RP* podaje, że jeśli przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają obywatelowi na odbywanie służby wojskowej może on obowiązek spełniać w inny sposób – przez skierowanie do służby zastępczej. Jest

⁸¹ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 118.

⁸² J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 66.

⁸³ Tamże s. 141.

⁸⁴ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 23.

to tzw. klauzula sumienia. Kiedyś obowiązek służby wojskowej był traktowany niezwykle rygorystycznie, a lista przyczyn uzasadniających zwolnienie od tego obowiązku była skromna. Nie uwzględniano w toku poboru do wojska przesłanek wynikających z przekonań religijnych i wyznawanych zasad moralnych⁸⁵.

W art. 87. *Konstytucji* zostają podane dwa rodzaje źródeł prawa. Do grupy źródeł powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej zalicza się: *Konstytucję*, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia⁸⁶. Z wyliczonych kategorii aktów prawnych określanych mianem źródeł prawa powszechnie obowiązującego wynika ich szczególny charakter. Są to bowiem w zasadzie akty ustanawiane przez parlament, a uwaga ta dotyczy zarówno *Konstytucji*, jak i ustaw. Są także wyliczone akty prawne, które wchodzi w życie za zgodą parlamentu. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską* jest umową międzynarodową czyli źródłem prawa powszechnie obowiązującego na terenie całej Polski⁸⁷. Dokument ten, zostanie przybliżony w następnym paragrafie.

Jak podaje art. 233. *Konstytucji RP* to nawet w czasie stanu zagrożenia wojną czy stanu wyjątkowego nie można ograniczać pewnej grupy wolności i praw, wśród nich wymieniony został art. 53. mówiący o wolności sumienia i religii. Zapis ten, jeszcze bardziej podkreśla rangę podstawowych praw i wolności w obrębie, których znajduje się przedmiot podejmowanych badań.

Wolność sumienia i religii należy do podstawowych praw wolnościowych człowieka, gdyż jej źródło tkwi w godności osoby ludzkiej. Ta zasada uznana została w *Konstytucji* z 2 kwietnia 1997 roku. Ustawodawca konstytucyjny zapewnia szeroki

⁸⁵ Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.97.78.483). [w:] W. Skrzydło. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Zakamycze 2002. wyd. IV s. 27.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2000 s. 63-64.

przedmiotowy zakres wolności sumienia i religii w odniesieniu zarówno do jednostek, jak i wspólnot, tj. Kościołów i związków wyznaniowych⁸⁸. O istnieniu zasady równoprawnego traktowania religii jako przedmiotu szkolnego można z całym przekonaniem mówić dopiero po wejściu w życie obowiązującej ustawy zasadniczej⁸⁹. Ponadto *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* wskazuje, że wolność religii przysługuje każdemu człowiekowi, rodzicom i dzieciom (w zakresie nauczania moralnego i religijnego) oraz Kościołom i innym związkom wyznaniowym. Jednocześnie zabezpiecza realizację tej wolności przez te podmioty, przyznając im środki ochrony prawnej, wśród których jest też i ochrona karna⁹⁰.

Niektórzy politycy wypowiadają się przeciwko nauczaniu religii w szkołach publicznych. Ich zdaniem, prowadzenie tego rodzaju edukacji godzi w zasadę świeckości państwa, oraz bezstronności światopoglądowej jego władz publicznych. Są i tacy, którzy nie wahają się nawet roztaczać przed rodakami złowieszczonego widma państwa wyznaniowego. Skutecznym zaś antidotum, które miałyby zapobiec tak ponurej wizji Rzeczypospolitej, byłaby rewizja *Konkordatu*, a nawet jego uchylenie. Idąc tym tokiem myślenia może należałoby zmienić także *Konstytucję*? Albo zerwać ratyfikowane przez Polskę umowy międzynarodowe? Wolno wyrazić nadzieję, że przeciwnicy nauki religii w szkołach publicznych, zwłaszcza bardziej światli, nawet nieuznający wartości religii jako takiej, zechcą – w imię zwykłej uczciwości – nieco bliżej zapoznać się zarówno z pojęciem wolności religijnej, jak i z *Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia

⁸⁸ M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. Lublin. TN. 2005 s. 196.

⁸⁹ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 229.

⁹⁰ M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. Lublin. TN. 2005 s. 48.

1997 roku, odnośnymi aktami prawa międzynarodowego, łącznie z *Konkordatem* z 1993 roku, oraz ustawami polskiego parlamentu. Byłoby też dobrze zaznaczyć się z europejskimi standardami w „przedmiotowej sprawie”⁹¹.

3.2. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską

Dokument, który zostanie przybliżony i poddany analizie, zawarto pomiędzy Stolicą Apostolską a rządem Rzeczypospolitej Polskiej 28 lipca 1993 r. w siedzibie Rady Ministrów przez arcybiskupa Józefa Kowalczyka, ówczesnego nuncjusza apostolskiego w Polsce i Krzysztofa Skubiszewskiego, ówczesnego ministra spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej w rządzie Hanny Suchockiej. Jednakże dopiero 8 stycznia 1998 r. sejm III kadencji przegłosował ustawę wyrażającą zgodę na ratyfikację przez ówczesnego prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego, (Dz. U. z 1998 r. Nr 12, poz. 42). W dniu 23 lutego 1998 r.⁹² Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej podpisał *Konkordat*, 25 kwietnia 1998 r. (Dz. U. Nr 51, poz. 318), wszedł on w życie.

Zwykle negocjacje zmierzające do zawarcia *Konkordatu*, tak samo jak każdej umowy międzynarodowej, prowadzone są z udziałem ekspertów i zachowaniem dyskrecji wobec osób postronnych aż do momentu uroczystego podpisania wynegocjowanego dokumentu. A przed uroczystym podpisaniem dokumentu następuje parafowanie. *Konkordat* to „międzynarodowa umowa między Stolicą Apostolską a państwem, regulująca status prawny

⁹¹ *Stan swobód religijnych* [online] [dostęp 07.11.2012] dostępny w Internecie: <ścieżka dostępu: <http://www.niedziela.pl/arttykul/96013/nd/Stan-swo-bod-religijnych>>.

⁹² *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.* Dz. U. z 1998 r. nr 51 poz. 318.

Kościół katolicki w danym kraju i będąca źródłem kościelnego prawa partykularnego na jego terenie⁷⁹³. Porozumienie, o którym mowa ze swej natury traktuje o gwarancjach wolności religijnej w wymiarze indywidualnym oraz wspólnotowym i instytucjonalnym⁹⁴ i służy zagwarantowaniu wolności religijnej w sposób sprecyzowany. Dla dalszej analizy bardzo istotny pozostaje fakt, że *Konkordat* ma rangę umowy międzynarodowej.

Przystępując do analizy tego aktu normatywnego, należy stwierdzić, iż *Konkordat* składa się z dwóch podstawowych części:

- 1) preambuły, określającej podstawowe cele i założenia, jakimi kierowali się jego autorzy;
- 2) 28. artykułów, w przeważającej mierze zawierających treść normatywną.

Treść konkordatowych przepisów normatywnych stanowią gwarancje wolności religijnej oraz klauzule końcowe⁹⁵.

Ogólne gwarancje wolności sumienia i religii zamieszcza *Konstytucja RP*, zaś ich uszczegółowienie następuje w innych aktach normatywnych: wielostronnych umowach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka, ustawach zwykłych oraz *Konkordacie między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. Ze względu na hierarchię aktów normatywnych gwarancje wolności religijnej, które są zawarte w umowach międzynarodowych i ustawach zwykłych, nie mogą być sprzeczne z gwarancjami wpisanymi do ustawy zasadniczej⁹⁶.

W przełomowym momencie dziejów zawarty został *Konkordat polski z 1993 r.*, dlatego też opatrzony jest obszerną pre-

⁹³ J. Krukowski. *Konkordat*. Encyklopedia Katolicka T. 9. Lublin 2002. kol. 638.

⁹⁴ K. Warchałowski. *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*. Lublin 1998 s. 35.

⁹⁵ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2005 s. 86.

⁹⁶ M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. TN KUL. Lublin 2005 s.25-26.

ambułą. W preambule tej wyłożone zostały podstawowe zasady i motywy, na jakich obie strony oparły wspólną wolę zawarcia umowy. We wstępie do tego dokumentu można wyróżnić przesłanki o charakterze politycznym, socjologicznym, historycznym, aksjologicznym i prawnym. Znaczenie polityczne ma deklaracja woli obu stron osiągnięcia „trwałego i harmonijnego uregulowania wzajemnych stosunków”⁹⁷ między Kościołem a państwem w nowych warunkach ustrojowych po odzyskaniu przez naród niepodległości oraz troski o pomyślny rozwój państwa polskiego. Charakter socjologiczny ma stwierdzenie, iż religia katolicka jest „wyznawana przez większość społeczeństwa polskiego”⁹⁸. Sformułowanie to nie oznacza nadania religii katolickiej rangi religii państwowej, ale poszanowanie – charakterystycznej dla ustroju demokratycznego zasady woli większości. Oznacza to również, że obie strony respektują świecki charakter państwa. Przez odwołanie się do przesłanek w wymiarze historycznym wyrażone zostało uznanie przez stronę państwową⁹⁹:

- konstruktywnej roli odegranej przez Kościół w dziejach państwa polskiego;
- znaczenia pontyfikatu Papieża Jana Pawła II dla współczesnych dziejów Polski;
- wkładu Kościoła katolickiego w rozwój osoby ludzkiej i umacnianie moralności;
- uznanie nowej organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego w Polsce, dokonanej w 1992 r. na mocy bulli papieskiej Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae populus*.

Przesłanki aksjologiczne – zawarte w odwołaniu obu stron do podstawowych wartości uniwersalnych, jakie stanowią „godność osoby ludzkiej i jej prawa”¹⁰⁰. Są to wartości ogólnoludzkie, bę-

⁹⁷ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. Wstęp.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Por. Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

dące podstawą demokratycznego porządku prawnego. Odwołanie się do tych wartości uniwersalnych przez stronę państwową oznacza definitywne zerwanie z obciążeniami ideologii komunistycznej, dla której godność ludzka była tylko pustym sformułowaniem. Nawiązanie do tych wartości ma na celu poszanowanie wolności religijnej oraz posiada uzasadnienie w uniwersalnej wartości godności osoby ludzkiej, wspólnej dla wszystkich ludzi i wszystkich wspólnot religijnych.

Wołę poszanowania ogólnych zasad legalizmu wyraża odwołanie się stron do podstawowych zasad swych systemów prawnych. I tak strona państwowa odwołuje się do zasad konstytucyjnych i ustaw. Stolica Apostolska zaś – do określonych na Soborze Watykańskim II zasad dotyczących poszanowania wolności religijnej i relacji instytucjonalnych między Kościołem a państwem oraz do swego systemu prawa, jakim jest prawo kanoniczne. Obie strony wyraziły także wołę respektowania uniwersalnych norm zawartych w wielostronnych konwencjach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka i podstawowych wolności oraz wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych. *Konkordat* należy więc traktować jako uzupełnienie wielostronnych umów międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka, które zostały przybliżone w pierwszym i drugim rozdziale¹⁰¹. Przesłanki zawarte w preambule mogą mieć znaczenie w procesie stosowania norm zawartych w poszczególnych artykułach, zwłaszcza w posługiwaniu się wykładnią celowościową w celu rozstrzygnięcia wątpliwości, co do właściwego znaczenia normy konkordatowej, zaistniałej na gruncie językowej¹⁰².

Relacje instytucjonalne między państwem a Kościołem określa zasada poszanowania autonomii i niezależności związków wyznaniowych, która została zapisana w art. 1. *Konkordatu* z 1993 r.

¹⁰¹ J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2005 s. 93-94.

¹⁰² Tamże s. 94.

i brzmi następująco: „Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzają, że państwo i Kościół katolicki są – każde w swej dziedzinie – niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dla dobra wspólnego”. Gdy chodzi o treść powyższej zasady, jest ona analogiczna do tej, która została wpisana do *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*. Przepisy ustawy zasadniczej mają charakter ogólny, zaś przepisy *Konkordatu* „są ich aplikacją w dziedzinie relacji między państwem a Kościołem katolickim jako jednym ze związków wyznaniowych, jakie rozwijają swoją działalność w Polsce”¹⁰³.

Uznanie przez państwo autonomii Kościoła oznacza, że państwo nie nadaje Kościołowi należnej mu autonomii, ale wyraża wolę jej poszanowania. Realizując wolność religijną w wymiarze instytucjonalnym, Kościół katolicki i związki wyznaniowe posiadają władzę do stanowienia dla siebie prawa i kierowania się nim w stosunkach wewnętrznych. Autonomia nie oznacza jednak obowiązywania norm prawa kościelnego w porządku państwowym ani obowiązywania norm prawa polskiego w porządku kościelnym¹⁰⁴. Atrybut niezależności państwa i związków wyznaniowych nie jest absolutny, ponieważ przysługuje „każdemu w swoim zakresie”. Niezależność przysługująca Kościołowi katolickiemu w kategoriach prawa międzynarodowego oznacza suwerenność duchową, zaś niezależność państwa jest tożsama z suwerennością terytorialną. Granice niezależności Kościoła i państwa należy określać w kategoriach zadań, jakie te społeczności pełnią w stosunku do osoby ludzkiej¹⁰⁵.

Współdziałanie państwa i Kościoła jest konieczne ze względu na to, że ci sami ludzie należą do obu społeczności: państwowej

¹⁰³ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 64.

¹⁰⁴ M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. TN KUL. Lublin 2005 s. 40.

¹⁰⁵ J. Krukowski. *Konkordat polski* s. 69.

i kościelnej, a w ten sposób zarówno państwo, jak i Kościół lepiej będą spełniać swoje zadania względem ludzi¹⁰⁶. Celem obu społeczności jest dobro wspólne, czyli budowanie takiego ładu i porządku społecznego, w którym prawa i wolności każdego człowieka i obywatela są zagwarantowane i realizowane. Kościoły i związki wyznaniowe w ramach współdziałania mogą przyczyniać się do budowania postaw społecznych, poszanowania prawa i moralności¹⁰⁷. Jednakże politycy niektórych partii parlamentarnych głośno optują za rozdzieleniem państwa od Kościoła, a przecież przytoczony wyżej zapis ewidentnie podkreśla, że nie ma tu mowy o żadnych postanowieniach dotyczących zależności państwa od Kościoła.

Prawodawca zapewnił Kościołom i innym związkom wyznaniowym prawo swobodnego i publicznego pełnienia swojej misji i jurysdykcji. Ta gwarancja wiąże się z wolnością dokonywania zmian w strukturze organizacyjnej Kościoła, swobodę obsadzania urzędów kościelnych. *Konkordat* stwierdza: „Przestrzegając prawa do wolności religijnej, państwo zapewnia Kościołowi katolickiemu, bez względu na obrządek, swobodne i publiczne pełnienie jego misji, łącznie z wykonywaniem jurysdykcji oraz zarządzaniem i administrowaniem jego sprawami na podstawie prawa kanonicznego”¹⁰⁸ (art. 5.).

W powyższym tekście należy wyróżnić następujące elementy:

- 1) Nowy *Konkordat* polski respektując świecki charakter państwa, odwołuje się do wartości uniwersalnej, jaką jest wolność religijna. Strona państwowa udziela Kościołowi szczególnych przywilejów z tej racji, że jest głosicielem religii katolickiej. Wyrażenie, iż państwo „zapewnia Kościołowi”, oznacza, że

¹⁰⁶Por. Tenże. *Zasady relacji państwo-Kościół w nowej Konstytucji RP*. [w:] *Problemy Współczesnego Kościoła*. red. M. Rusecki. Lublin 1996 s. 64.

¹⁰⁷M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. TN KUL. Lublin 2005.s.43-44.

¹⁰⁸Tamże s. 41.

zobowiązuje się do przestrzegania tego, co mu się należy jako społeczności religijnej.

- 2) W opisie działań, jakie Kościół może wykonywać jako społeczność religijna, *Konkordat* zawiera wyrażenie – „publiczne pełnienie swojej misji”. Nie ma tu terminu „władza duchowa Kościoła”, który był charakterystyczny dla konkordatów przedsoborowych opartych na koncepcji Kościoła jako społeczności prawnie doskonałej. Kościół jest pojmowany jako wspólnota wiernych, która ma do wypełnienia w świecie właściwą sobie misję służebną wobec ludzi. Państwo, które pełni rolę służebną wobec tych samych ludzi w swoim zakresie, uznaje również służebną rolę Kościoła w publicznym pełnieniu swojej misji, tzn. nie ogranicza zadań Kościoła do świadczenia posługi tylko w życiu prywatnym poszczególnych wiernych.
- 3) *Konkordat* zapewnia Kościołowi możliwości pełnienia swojej misji w Polsce „bez różnicy obrządków”, to znaczy, że państwo zobowiązuje się do jednakowego traktowania wszystkich wspólnot kościelnych w Polsce, bez względu na ich obrządek. Zapewnienie to dotyczy więc nie tylko Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego, ale również Kościołów katolickich wschodnich obrządku: greckokatolickiego, słowiańskiego i ormiańskiego.
- 4) Generalna gwarancja pełnienia przez Kościół swej misji obejmuje swobodę wykonywania swojej jurysdykcji, czyli władzy rządzenia, która dzieli się na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Kościół katolicki w Polsce może więc swobodnie stanowić dla swoich wiernych normy prawne i kierować się nimi w swoim zakresie, czyli stosować je w konkretnych sytuacjach życiowych na drodze administracyjnej i sądowej.
- 5) Dalsze uszczegółowienie gwarancji swobodnego wykonywania przez Kościół swojej władzy obejmuje zarządzanie i ad-

ministrowanie swoimi sprawami. Dotyczy to administrowania dobrami duchowymi i zarządzania dobrami materialnymi Kościoła.

- 6) Ważne znaczenie ma klauzula głoścąca, że wykonywanie przez Kościół swej misji i jurysdykcji odbywa się na podstawie prawa kanonicznego. Z przytoczonego postanowienia wynika, że państwo zobowiązuje się do nieingerencji w działalność kościelną podejmowaną na podstawie prawa kanonicznego¹⁰⁹.

Wbrew temu, co głosili przeciwnicy ratyfikacji *Konkordatu* z 1993 r., nie gwarantuje on Kościołowi katolickiemu przywilejów oraz nie zapewnia egzekwowania przez aparat państwowy kar kościelnych wobec heretyków lub apostatów¹¹⁰.

Konkordat z 1993 r. w art. 8. ust. 1. stanowi, iż: „Rzeczpospolita Polska zapewnia Kościołowi katolickiemu wolność sprawowania kultu zgodnie z artykułem 5”. Odwołanie się do art. 5. wskazuje, że gwarancja ta obejmuje swobodę sprawowania kultu Bożego we wszystkich obrządkach i wszystkich formach określonych w prawie kanonicznym zarówno Kościoła łacińskiego, jak i katolickich Kościołów wschodnich. Sprawowanie kultu należy do istotnych zadań Kościoła, zmierzających do uświęcenia wiernych. Kult ten może być sprawowany publicznie (kult liturgiczny) lub prywatnie (kult pozaliturgiczny)¹¹¹. Omawiane porozumienie w art. 8. ust. 2. podaje: „Organizowanie kultu publicznego należy do władzy kościelnej zgodnie z przepisami prawa kanonicznego [...]”. Znaczy to, że na mocy *Konkordatu* strona państwowa gwarantuje Kościołowi wyłączne kompetencje w zakresie organizowania kultu publicznego. Dokument, uzupełniając powyższy zapis, stanowi, iż sprawowanie kultu ma odbywać się zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Odnośne przepi-

¹⁰⁹J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2005 s. 116-117.

¹¹⁰Tamże s. 117.

¹¹¹Por. KPK kan. 834.

sy prawa kanonicznego dotyczące organizowania i sprawowania kultu zawiera księga czwarta KPK¹¹².

Art. 8. ust. 3. *Konkordatu* stanowi: „Miejscem przeznaczonym przez właściwą władzę kościelną do sprawowania kultu i grzebania zmarłych Państwo gwarantuje w tym celu nienaruszalność. Z ważnych powodów i za zgodą kompetentnej władzy kościelnej można przeznaczyć te miejsca na inny użytek. Niniejszy przepis nie ogranicza stosowania prawa polskiego w przypadkach wyłączenia z zachowaniem standardów prawa międzynarodowego”. Na mocy powyższego postanowienia strona państwowa zagwarantowała przestrzeganie nienaruszalności miejsc kultu i cmentarzy katolickich. Przez miejsca objęte nienaruszalnością należy rozumieć: Kościoły, kaplice, oratoria, sanktuaria, ołtarze i cmentarze przeznaczone do sprawowania kultu w sposób określony przez władzę kościelną. Podczas debaty wokół ratyfikacji *Konkordatu* powstały kontrowersje co do znaczenia nienaruszalności cmentarzy. Było to spowodowane narzuceniem opinii publicznej przez przeciwników ratyfikacji, zakładającej, że wymóg nienaruszalności cmentarzy stwarza podstawę do odmowy udzielenia pochówku niekatolików na cmentarzu katolickim. Jest to interpretacja odbiegająca od właściwego znaczenia tej gwarancji. Nienaruszalność miejsc kultu i cmentarza należy interpretować zgodnie z wymową sformułowania i w powiązaniu z kontekstem¹¹³.

Z tego też art. 8. ust. 3. wynika, że nienaruszalność ta oznacza generalny zakaz przeznaczania tych miejsc na inne cele aniżeli sprawowanie kultu i grzebanie zmarłych, z wyjątkiem sytuacji wyraźnie określonych w art. 8. ust. 4. i art. 8. ust. 5. Całkowicie sprzeczna jest z brzmieniem tekstu prawnego opinia, jakoby nienaruszalność stwarzała podstawę do odmowy udzielenia pochówku niekatolików na cmentarzu katolickim.

¹¹² J. Krukowski. *Polskie prawo wyznaniowe*. Warszawa 2005 s. 130.

¹¹³ Tamże.

Artykuł 8. ust. 4. *Konkordatu* stanowi, że: „Sprawowanie kultu publicznego w miejscach innych niż określone w ustępie 3. nie wymaga zezwolenia władz państwowych, chyba że odpowiednie przepisy prawa polskiego stanowią inaczej, w szczególności ze względu na bezpieczeństwo i porządek publiczny”. Można ten zapis połączyć z art. 8. ust. 5. *Konkordatu*, który podaje, iż: „Władza publiczna może podjąć niezbędne działania w miejscach określonych w ustępie 3. także bez uprzedniego powiadomienia władzy kościelnej, jeśli jest to konieczne dla ochrony życia, zdrowia lub mienia”. W tych dwóch przepisach strona państwowa zastrzega sobie prawo do podjęcia przez władze publiczne niezbędnych działań w miejscach określonych w ust. 3. także bez uprzedniego powiadomienia władzy kościelnej w wypadku podejmowania interwencji służb publicznych w miejscach przeznaczonych do sprawowania kultu lub na cmentarzu kościelnym. Warunkiem takiej interwencji organów władzy państwowej bez uprzedniego powiadomienia władz kościelnych jest tylko nagląca konieczność, wynikająca z ochrony jednego z trzech podstawowych dóbr: życia, zdrowia i mienia. Wynika z tego, że w innych wypadkach interwencja organów władz państwowych w miejscach kultu i na cmentarzu katolickim jest zabroniona, jeśli nie ma zgody kompetentnej władzy kościelnej¹¹⁴.

Konkordat w art. 9. zamieszcza wykaz dni wolnych od pracy, którymi są niedziele oraz siedem dni świątecznych¹¹⁵. Zapis ten gwarantuje, że wyliczone w nim dni świąteczne są wolne od pracy. Znaczy to, iż są to dni wolne od obecności w zakładzie pracy i świadczenia przez pracowników obowiązkowych zajęć w tych zakładach za wynagrodzeniem. Odpoczynek świąteczny jest przeznaczony na regenerację sił fizycznych i duchowych. Nowym elementem pojawiającym się w ust. 2. tegoż artykułu jest zapis: „Rozszerzenie po-

¹¹⁴ Tamże s. 131.

¹¹⁵ Por. Art. 9. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*.

wyższego wykazu może nastąpić po porozumieniu Układających się Stron”, czyli w nowej umowie zawartej między Rzeczpospolitą Polską i Stolicą Apostolską. W drodze takiego porozumienia w przyszłości może być uzupełniony katalog dni świątecznych wymienionych w art. 9. o święta wyliczone w kan. 1246. § 2. KPK¹¹⁶.

Wśród wielu różnych zagadnień *Konkordat* z 1993 r. odnosi się do nauczania religii w ramach systemu edukacji narodowej. Do najbardziej istotnych ustaleń w tym względzie zalicza się art. 12. ust. 1., który brzmi następująco: „Uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji Państwo gwarantuje, że szkoły publiczne podstawowe i ponadpodstawowe oraz przedszkola, prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej, organizują zgodnie z wolą zainteresowanych naukę religii w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych”. Kwestia podejmowana przez powyższy artykuł jest niezmiernie istotna, zważając na fakt, że dokument ma rangę umowy międzynarodowej i jej powagą gwarantuje obecność nauczania religii począwszy od przedszkola do szkół ponadpodstawowych (obecnie w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych) włącznie¹¹⁷.

Tak więc rodzice posyłający dzieci do przedszkola publicznego mają prawo do wniesienia skargi sądowej w wypadku odmowy przez dyrektora przedszkola nauczania ich dzieci religii – na podstawie art. 12. ust. 1. *Konkordatu*¹¹⁸. Nauczanie religii ma się odbywać „w ramach zajęć szkolnych i przedszkolnych”. To znaczy, że religia ma być umieszczona w siatce zajęć szkolnych i przedszkolnych jako równoprawny przedmiot zgodnie z *rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej* z 14 kwietnia 1992 r.

¹¹⁶ Por. kan. 1246. § 2. KPK.

¹¹⁷ P. Mąkosa. *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*. [w:] Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyznań*. Tom 3. Lublin 2005 s. 451-467.

¹¹⁸ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 92.

w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach.

W kwestii statusu nauczycieli religii w relacji do władz państwowych *Konkordat* stanowi, iż nauczyciele religii „w innych sprawach podlegają przepisom państwowym” (art. 12. ust. 1.). Pozostają zatem w mocy zasady dotyczące zapewnienia przez władze państwowe nauczycielom religii równych praw z nauczycielami innych przedmiotów w sprawach zawartych w *Karcie Nauczyciela* z 26 stycznia 1982 r. i w *ustawie o systemie oświaty* z 7 września 1991 r.¹¹⁹.

Kościół katolicki uzyskał dość znaczne gwarancje autonomii w zakresie prawa do ustalania programów i podręczników szkolnych. Zgodnie z art. 12. ust. 2. *Konkordatu* „program nauczania religii katolickiej oraz podręczniki opracowuje władza kościelna i podaje do wiadomości kompetentnej władzy państwowej”. Nie mówi się tu wprost o autonomii poszczególnych związków wyznaniowych w zakresie ustalania treści nauczania katechetycznego. Zawarta tu gwarancja odnosi się jedynie do autonomii ustalania programów i podręczników szkolnych. Niezależność w zakresie treści nauczania ma charakter bardziej podstawowy, zasadniczy, natomiast gwarancje w zakresie konstruowania programów i podręczników mają raczej charakter techniczny, proceduralny i bardziej dotyczą sposobu przekazu niż jego treści¹²⁰.

Integracja władz państwowych w treść nauczania religii byłaby zaprzeczeniem konstytucyjnej zasady poszanowania niezależności Kościoła w swoim zakresie. Ponieważ nauczanie religii odbywa się na terenie szkół i przedszkoli publicznych, program nauczania i podręczniki mają być przekazane do wiadomości kompetentnej władzy państwowej¹²¹.

¹¹⁹ Tamże s. 154.

¹²⁰ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 174n.

¹²¹ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 153-154.

W sprawie podlegania nauczycieli religii władzy kościelnej *Konkordat* stanowi w art. 12. ust. 3., że: „Nauczyciele muszą posiadać upoważnienie (*missio canonica*) od biskupa diecezjalnego. Cofnięcie tego upoważnienia oznacza utratę prawa do nauczania religii”. W zapisie tym użyto polskiego terminu „upoważnienie” oraz łacińskiego *missio canonica*¹²², które jest terminem prawnokanonicznym, mającym zakorzenie w doktrynie Kościoła katolickiego, używanym na określenie zewnętrznego aktu udzielanego ze strony właściwego autorytetu kościelnego, wyrażającego aprobatę na pełnienie określonej funkcji, zadania, urzędu. Wymogi formalne dotyczące prawidłowego udzielania misji kanonicznej określają konkretne przepisy prawne oraz zwyczaje. Termin „skierowanie” bardziej natomiast akcentuje fakt, iż dokument ten jest indywidualnym aktem desygnowania do ściśle określonej placówki szkolnej¹²³. Władze szkolne mogą więc zatrudnić nauczyciela religii wyłącznie na podstawie upoważnienia ze strony właściwego ze względu na terytorium biskupa diecezjalnego. Warunkiem otrzymania takiego upoważnienia jest spełnienie wymogów dotyczących nie tylko wykształcenia, ale też postępowania i nauczania zgodnie z nauką Kościoła. Postawienie wymogu uzyskania misji kanonicznej do nauczania religii daje Kościołowi możliwość decydowania o zatrudnianiu nauczycieli religii w przedszkolach i szkołach publicznych. Wymóg ten jest konieczny z uwagi na to, że nauczyciele mają nauczać prawd wiary i moralności katolickiej. Misja kanoniczna ma być w pewnym sensie gwarantem ich wierności doktrynie Kościoła.

Kwalifikacje pedagogiczne nauczycieli religii w przedszkolach i szkołach publicznych są przedmiotem zainteresowania

¹²² Etymologicznie termin ten wywodzi się do łacińskiego *mittere* („wyrzucić”, „wypuścić”, „umieszczać gdzieś”, „posyłać dokądś”, „kierować dokądś”).

¹²³ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 183n.

władz kościelnych i państwowych. *Konkordat* w tej sprawie stanowi: „Kryteria wykształcenia pedagogicznego oraz form i tryb uzupełniania tego wykształcenia będą przedmiotem uzgodnień kompetentnych władz państwowych z Konferencją Episkopatu Polski” (art. 12. ust. 3.). Mowa jest tu o delegowaniu Konferencji Episkopatu Polski do zawarcia stosownych uzgodnień z władzami państwowymi¹²⁴. To również norma odsyłająca do szczegółowych porozumień zawieranych przez Ministra Edukacji Narodowej z Konferencją Episkopatu Polski oraz z właściwymi władzami innych Kościołów i związków wyznaniowych. Kryteria wykształcenia pedagogicznego nauczycieli religii katolickiej w przedszkolach i szkołach określone zostały w specjalnych porozumieniach pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski a Ministrem Edukacji Narodowej¹²⁵.

W postanowieniach konkordatowych znajdują się zasady pozwalające na rozgraniczenie kompetencji władz kościelnych i władz państwowych w przedmiocie nauczania religii w przedszkolach i szkołach publicznych¹²⁶. Generalną zasadę stawia art. 12. ust. 4.: „W sprawach treści nauczania i wychowania religijnego nauczyciele religii podlegają przepisom i zarządzeniom kościelnym, a w innych sprawach przepisom państwowym”.

W okresie PRL władze państwowe utrudniały, a nawet wprost zabraniały spełniania praktyk religijnych dzieciom i młodzieży na obozach i koloniach. Episkopat Polski często protestował przeciwko tym zakazom, nazywając je pogwałceniem prawa człowieka do wolności religijnej, przysługującego także dzieciom i młodzieży w miejscach wypoczynku. Aby zapobiec tego rodzaju problemom do *Konkordatu* w art. 13. wpisano zasadę: „Dzieciom i młodzieży katolickiej przebywającym na koloniach i obozach oraz korzystającym z innych form zbiorowego wypo-

¹²⁴ Tamże s. 94.

¹²⁵ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 155.

¹²⁶ Tamże s. 153.

czynku zapewnia się możliwość wykonywania praktyk religijnych, a w szczególności uczestniczenia we Mszy św. w niedziele i święta”.

Przez „praktyki religijne”, o których mówi *Konkordat*, należy rozumieć różne formy uzewnętrzniania swoich przekonań, jak: odmawianie codziennej modlitwy, zawieszanie krzyża i innych symboli religijnych, czytanie lektury religijnej, a zwłaszcza udział we Mszy Świętej w niedziele i święta. Podmiotem uprawnienia do spełniania tych praktyk są dzieci i młodzież wyznania katolickiego, którzy zgodnie z życzeniami rodziców (opiekunów prawnych) bądź własnym chęcią wykonywać praktyki religijne podczas wakacji, ferii zimowych itp. na zorganizowanych koloniach i obozach. Organizatorzy miejsca pobytu wychowanków mają zapewnić im opiekę podczas wykonywania praktyk religijnych, umożliwić im spotkania o charakterze religijno-wychowawczym z osobami duchownymi lub świeckimi, umożliwić również udział w rekolekcjach wielkopostnych lub podobnych praktykach¹²⁷.

Konkordat gwarantuje Kościołowi katolickiemu prawo do zakładania i prowadzenia „placówek oświatowych i wychowawczych, w tym przedszkoli oraz szkół wszystkich rodzajów, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego na określonych zasadach przez odpowiednie ustawy” (art. 14. ust. 1.). Pod względem przedmiotowym prawo to obejmuje generalnie placówki oświatowe i wychowawcze, jakimi są internaty, domy dziecka, zakłady dla niepełnosprawnych, a w szczególności – przedszkola i szkoły wszystkich rodzajów. Zakładanie i prowadzenie wspomnianych wyżej kościelnych placówek oświatowych i wychowawczych odbywa się z zachowaniem norm należących do dwóch systemów prawa: kanonicznego i polskiego. Zastosowanie przepisów prawa kanonicznego jest koniecznym wymogiem do uzyskania statusu instytucji katolickich. A zastosowanie się do wymogów ustalonych przez prawo polskie jest konieczne do uzyskania uprawnień

¹²⁷ Tamże s. 157.

związanych z uznaniem ich statusu prawnego w systemie szkolnictwa krajowego¹²⁸.

W sprawie statusu szkół katolickich w polskim systemie szkolnym, *Konkordat* w art. 14. ust. 2. wypowiada się następująco: „W realizowaniu minimum programowego przedmiotów obowiązkowych i w wystawianiu druków urzędowych szkoły te podlegają prawu polskiemu”. Warunkiem niezbędnym uzyskania statusu prawnego w systemie szkolnictwa krajowego jest spełnienie minimum programowego, ustalonego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Status prawny, jaki mogą uzyskać szkoły prowadzone przez instytucje kościelne, jest zróżnicowany, tzn. może to być status szkół prywatnych, społecznych lub publicznych¹²⁹. Szkoły katolickie różnią się od szkół świeckich programem nauczania i wychowania. Dlatego *Konkordat* stanowi, że szkoły katolickie w realizowaniu pozostałych przedmiotów poza minimum programowym stosują się do przepisów kościelnych¹³⁰.

Status prawny nauczycieli i uczniów szkół katolickich, omawiany dokument w art. 14. ust. 3. określa następująco: „Nauczyciele, wychowawcy i inni pracownicy oraz uczniowie i wychowankowie szkół i placówek wymienionych w ustępie 1, jeśli są one szkołami lub placówkami publicznymi albo mają uprawnienia szkół lub placówek publicznych, mają prawa i obowiązki takie same jak analogiczne osoby w szkołach i placówkach publicznych”. Strona państwowa gwarantuje więc personelowi nauczycielskiemu oraz uczniom szkół prowadzonych przez instytucje kościelne uprawnienia analogiczne do tych, jakie mają nauczyciele i uczniowie szkół publicznych, tj. państwowych i samorządowych. Znajduje tutaj zastosowanie podstawowa zasada, według której spełnienie tych samych warunków powoduje jed-

¹²⁸ Tamże s. 159.

¹²⁹ Tamże s. 160.

¹³⁰ Por. Art. 14. ust. 2. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*.

nakowe skutki prawne w danej dziedzinie prawa przedmiotowego. Jest to konsekwencją równouprawnienia obywateli w państwie demokratycznym¹³¹.

Strona państwowa gwarantuje udzielanie dotacji placówkom oświatowym i szkołom katolickim z budżetu państwa lub organów samorządu terytorialnego „w przypadkach i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy¹³²”. Gwarancje tych subwencji nie stanowią przywileju dla Kościoła, ale są wyrazem poszanowania równości praw rodziców, jako podatników, posyłających swoje dzieci do szkół prywatnych lub społecznych, z tymi rodzicami, którzy posyłają swoje dzieci do szkół publicznych. Subwencje z budżetu publicznego dla szkół prywatnych i prowadzonych przez instytucje kościelne nie stanowią dodatkowych obciążeń dla podatników posyłających swe dzieci do szkół publicznych. W sprawie dotacji na rzecz szkół katolickich *Konkordat* nie wprowadza nowych zobowiązań finansowych państwa na rzecz szkół prowadzonych przez instytucje kościelne. Postanowienie konkordatowe są więc potwierdzeniem i uszczegółowieniem powszechnie obowiązujących norm prawa krajowego¹³³.

W sprawie prawa Kościoła katolickiego do zakładania i prowadzenia własnych uniwersytetów i wydziałów, *Konkordat* w art. 15. ust. 1. stanowi, że: „Rzeczpospolita Polska gwarantuje Kościołowi katolickiemu prawo do swobodnego zakładania i prowadzenia szkół wyższych, w tym uniwersytetów, odrębnych wydziałów i wyższych seminariów duchownych oraz instytutów naukowo-badawczych”. Państwo polskie uznaje zatem prawo Kościoła katolickiego do zakładania i prowadzenia własnych szkół wyższych oraz przewiduje pluralizm ich form, czyli że mogą to być: uniwersytety, odrębne wydziały na uniwersytetach państwo-

¹³¹ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 160.

¹³² Por. Art. 14. ust. 4. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*.

¹³³ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 160.

wych, wyższe seminaria duchowne i instytuty naukowo-badawcze. Ta generalna zasada dotyczy zarówno uczelni, jakie Kościół posiadał w momencie podpisania *Konkordatu*, jak i tych, które mogą być założone w przyszłości. Dokument nie wprowadza zmian do praw nabytych przez Kościół w tej dziedzinie w przeszłości i potwierdza prawo do zakładania nowych tego typu instytucji w przyszłości¹³⁴.

W kwestii statusu prawnego katolickich szkół wyższych *Konkordat* zajmuje następujące stanowisko w art. 15. ust. 2.: „Status prawny szkół wyższych, o których mowa w ustępie 1, a także tryb i zakres uznawania przez Państwo kościelnych stopni i tytułów naukowych oraz status prawny wydziałów teologii na uniwersytetach państwowych regulują umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Konferencją Episkopatu upoważnioną przez Stolicę Apostolską”.

Przedmiot tej regulacji dotyczy:

1. Trybu regulacji statusu prawnego kościelnych szkół wyższych,
2. Uprawnienia kościelnych szkół wyższych w relacji do wyższych szkół publicznych w zakresie nadawania dyplomów, stopni i tytułów naukowych mających skutki cywilne.

Status prawny kościelnych szkół wyższych podlega regulacji w porządku kościelnym i państwowym. Warunkiem uzyskania i zachowania przez te szkoły statusu wyższych uczelni kościelnych jest ich dostosowanie do regulacji kościelnych, określonych w kan. 807-821 KPK, oraz konstytucjach papieskich.

Statuty tych uczelni i wydziałów powinny być zaaprobowane przez Kongregację do spraw Edukacji Katolickiej. Status prawny tych uczelni i wydziałów w porządku państwowym ma być dostosowany do regulacji określonych w powszechnie obowiązujących ustawach w drodze porozumienia między kompetentnymi władzami kościelnymi i państwowymi. Zgodnie z tym zapisem,

¹³⁴Tamże s. 162.

Państwo uznaje też kościelne stopnie naukowe doktora i doktora habilitowanego nadane przez kościelne szkoły wyższe oraz przeprowadza przewody doktorskie i habilitacyjne¹³⁵.

Artykuł 15. ust. 3. *Konkordatu* w kwestii subwencji państwowych dla kościelnych szkół wyższych zajmuje następujące stanowisko: „Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie i Katolicki Uniwersytet Lubelski są dotowane przez Państwo. Państwo rozważy udzielanie pomocy odrębnym wydziałom wymienionym w ustępie 1”. Strona państwowa nie zobowiązuje się do udzielania pomocy finansowej dla innych uczelni kościelnych, w tym dla wyższych seminariów duchownych, ale daje obietnicę rozważenia takich możliwości w przyszłości. Podstawą świadczenia takich subwencji może być ustawa lub nowa umowa ze Stolicą Apostolską. Wydziały teologiczne utworzone na uniwersytetach państwowych, bądź wcześniej istniejące przyłączone do uniwersytetów państwowych, utrzymywane są z budżetu państwowego jak inne wydziały uczelni¹³⁶.

Sytuację prawną stowarzyszeń wiernych *Konkordat* reguluje w art. 19.: „Rzeczpospolita Polska uznaje prawo wiernych do zrzeszania się zgodnie z prawem kanonicznym i w celach określonych w tym prawie. Jeżeli te zrzeszenia poprzez swą działalność wkraczają w sferę uregulowaną w prawie polskim, podlegają także temu prawu”. Z treści tego artykułu jasno wynika, że Rzeczpospolita uznaje prawo wiernych do zrzeszania się. Znaczy to, że państwo nie nadaje tego prawa, ale uznaje je, jako prawo niezależne od woli ustawodawcy państwowego. Chodzi tu wierzonym o prawo wolnościowe, przysługujące każdemu z tej racji, że jest człowiekiem i chrześcijaninem. Istotne *novum* polega na tym, że w *Konkordacie* strona państwowa gwarantuje, iż stowarzyszenia wiernych mogą kierować się normami prawa kanonicznego. Zatem wierni mogą swobodnie zakładać stowarzyszenia

¹³⁵ Tamże s. 165.

¹³⁶ Tamże s. 166.

lub wstępować do istniejących już, które powstały zgodnie z zasadami określonymi w KPK¹³⁷.

Konkordat w art. 20. ust. 1. stanowi: „Kościół katolicki ma prawo swobodnego drukowania, wydawania i rozpowszechniania wszelkich publikacji związanych z jego posłannictwem”. Przepis ten zawiera gwarancje poszanowania prawa Kościoła do swobodnego drukowania, wydawania i rozpowszechniania wszelkich publikacji związanych z jego posłannictwem, czyli posługiwaniem się tradycyjnymi środkami przekazywania myśli. Użycie wyrażenia „ma prawo swobodnego [...]” wskazuje, że wydawanie publikacji ma odbywać się bez ograniczeń, a zwłaszcza bez kontroli, czyli bez cenzury uprzedniej ze strony instytucji państwowych. Nie oznacza to jakiegokolwiek przywileju dla Kościoła katolickiego. Korzystanie z tego prawa przez instytucje kościelne ma odbywać się na zasadach prawa powszechnie obowiązującego. Gwarancja ta nie uchyla więc obowiązku zastosowania się do powszechnie obowiązujących postanowień ustawowych dotyczących poszanowania praw autorskich czy zachowania tajemnicy państwowej¹³⁸.

W artykule 20. ust. 2 *Konkordat* stanowi: „Kościół katolicki ma prawo do posiadania i używania własnych środków społecznego przekazu, a także do emitowania programów w publicznej radiofonii i telewizji, na zasadach określonych w prawie polskim”. Należy tu dostrzec uznanie prawa Kościoła katolickiego do posiadania i używania własnych środków społecznego przekazu, tzn. własnych stacji radiowych i telewizyjnych. Posiadanie tego rodzaju środków przekazu zakłada nabycie tytułu własności i dostęp do niezbędnych częstotliwości, zaś realizacja tego prawa ma odbywać się na zasadach określonych w prawie polskim, czyli w ustawach powszechnie obowiązujących.

Jak podkreśla druga część tego zapisu Kościół katolicki ma gwarancję dostępu do radiofonii i telewizji publicznej, co nie jest

¹³⁷ Tamże s. 142-144.

¹³⁸ Tamże s. 186.

jakimkolwiek przywilejem¹³⁹. Radiofonia i telewizja publiczna w państwie demokratycznym powinna respektować pluralizm światopoglądowy społeczeństwa. Dlatego też powinna w swym programie prezentować wszystkie kierunki myślenia, jakie występują w społeczeństwie polskim. Stąd zagwarantowanie miejsca programom katolickim w radiofonii i telewizji publicznej w państwie demokratycznym jest w pełni uzasadnione¹⁴⁰.

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1993 r. nie zawiera ustaleń dopuszczających możliwość wypowiedzenia go lub wycofania się z niego. Złożony podpis Prezydenta RP pod dokumentem wieńczy porozumienie¹⁴¹. A końcowy tekst dokumentu brzmi: „Po zaznajomieniu się z powyższym Konkordatem, w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej oświadczam, że:

- został on uznany za słuszny zarówno w całości, jak i każde z postanowień w nim zawartych,
- jest przyjęty, ratyfikowany i potwierdzony,
- będzie niezmiennie zachowywany”.

Szczegółowe gwarancje wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym określone zostały w *Konkordacie* w odniesieniu do wiernych należących do Kościoła katolickiego¹⁴². W dokumencie została również przedstawiona kwestia fakultatywnego nauczania religii w szkołach publicznych. Odwołując się do prawa rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz przywołując zasadę tolerancji, państwo dało gwarancję organizowania, „w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych”, nauki religii

¹³⁹ Por. Art. 20. ust. 2. *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*.

¹⁴⁰ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 187-188.

¹⁴¹ P. Mąkosza. *Trwale miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 66.

¹⁴² M. Makarska. *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. TN KUL. Lublin 2005 s. 30.

w szkołach publicznych podstawowych i ponadpodstawowych oraz przedszkolach prowadzonych przez organy administracji państwowej i samorządowej. Organizowanie, o którym mowa podejmują szkoła i przedszkola zgodnie z wolą zainteresowanych rodziców uczniów niepełnoletnich oraz samych uczniów pełnoletnich¹⁴³.

Konkordat okazał się instrumentem pożytecznym bezpośrednio w procesie normalizacji stosunków między państwem a Kościołem katolickim, a pośrednio także stosunków między państwem a innymi związkami zawodowymi. Doświadczenia, jakich dostarczyła realizacja dokumentu, wykazują, że ratyfikacja *Konkordatu* otworzyła większe szanse na stabilizację stosunków społecznych w Polsce w zakresie poszanowania wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Gwarancje jakie zostały wpisane do dokumentu, w większości obowiązywały w momencie ratyfikacji *Konkordatu*, gdyż wcześniej wpisane były do ustaw zwykłych. Przez potwierdzenie w *Konkordacie* uzyskały one silniejszą pozycję w polskim porządku prawnym.

3.3. Ustawa o systemie oświaty

Kolejnym polskim dokumentem regulującym kwestie prawne związane z systemem oświaty jest *Ustawa o systemie oświaty* z 7 września 1991 r.¹⁴⁴ Obowiązuje ona do dzisiaj, choć w ciągu ostatnich kilku lat była nowelizowana. Wśród wielu poruszanych problemów znajduje się i ten dotyczący obecności nauczania religii w publicznym systemie oświaty. Przed przystąpieniem do

¹⁴³ W. Góralski. *Wolność nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych w umowach Stolicy Apostolskiej zawartych z państwami w okresie pontyfikatu Jana Pawła II*. W: *Wolność religijna sercem ludzkiej wolności*. Red. A. Dobrzyński. Kraków-Rzym 2011.

¹⁴⁴ *Ustawa o systemie oświaty*. Dz. U. 1991, Nr 95, poz. 425.

szczegółowej analizy treści, odnoszących się kwestii nauczania religii, należy przypomnieć dwie ustawy poprzedzające dzisiejszą *Ustawę o systemie oświaty*. Nie sposób o nich nie wspomnieć, gdyż podejmują również temat prawnego nauczania religii.

Stosunek państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej przybliży ustawa z dnia 17 maja 1989 r.¹⁴⁵. W artykule 19. ust. 2. znajduje się następujący zapis: „Nauczanie religii uczniów szkół publicznych może odbywać się również w szkołach na zasadach określonych w odrębnej ustawie”. Podobny zapis pojawia się też w ustawie z 17 maja 1989 r.¹⁴⁶, podejmującej temat gwarancji wolności sumienia i wyznania, rozszerza ona możliwość nauczania religii na przedszkola w art. 20. ust. 3., stwierdzając: „nauczanie religii uczniów szkół publicznych i wychowanków przedszkoli publicznych może odbywać się również w szkołach i przedszkolach na zasadach określonych w odrębnej ustawie”.

Dokumentem leżącym u podstaw polskiego systemu oświaty jest *Ustawa o systemie oświaty* z 7 września 1991 r., tworząca również prawne warunki, na jakich funkcjonuje ten system¹⁴⁷. Obowiązujący od ponad 20 lat akt prawny jest dokumentem o niezwyklej doniosłości. Wystarczy przypomnieć, że w Polsce działa obecnie – według danych Głównego Urzędu Statystycznego – ponad 15 tys. szkół podstawowych, niemal 7 tys. gimnazjów i ok. 11 tys. szkół ponadgimnazjalnych. Są to w większości szkoły publiczne, choć dynamicznie rozwija się również sektor szkolnictwa niepublicznego. Nawet te dane statystyczne obrazują ogromne zapotrzebowanie na publikacje na temat prawa oświatowego, szczególnie tej bardzo obszernej *Ustawy*, uzupełnianej przez kilkadziesiąt rozporządzeń.

¹⁴⁵ *Ustawa o stosunku państwa polskiego do Kościoła katolickiego*. Dz. U. 1989, Nr 29, poz. 154 z późn. zmianami.

¹⁴⁶ *Ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*. Tekst jednolity – Dz. U. z 2000 r. Nr 26, poz. 319.

¹⁴⁷ P. Mąkosa. *Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 67.

Na początku, należy poddać analizie preambułę, omawianego aktu prawnego, gdyż wnosi ona istotne znaczenie dla dalszych badań. Mimo tego, że sam wstęp nie niesie konkretnej treści normatywnej, to zawiera pewne wytyczne dla wykładni – zwłaszcza teleologicznej, czyli odwołującej się do celów, dla których osiągnięcia ustawodawca ustanowił regułę prawną¹⁴⁸. Określenie, że „oświata (...) stanowi wspólne dobro całego społeczeństwa”, nie tylko uwypukla jej doniosły charakter jako jednej z podstawowych potrzeb społecznych, lecz także koresponduje z odpowiedzialnością państwa i samorządu terytorialnego za funkcjonowanie całego systemu oświaty. Odpowiedzialność podmiotów publicznoprawnych za system oświaty przejawia się szczególnie w zapewnieniu powszechnej dostępności szkół publicznych¹⁴⁹.

W preambule zawarto także odesłania do źródeł prawa (wewnętrzne oraz międzynarodowe), które mają istotne znaczenie dla interpretacji i stosowania ustawy. *Konstytucja*, nazywana również ustawą zasadniczą, jest w systemie prawa polskiego fundamentem ustroju demokratycznego polityczno-prawnego. Dla obywateli polskich, przewiduje ona, nieodpłatność nauki w szkołach publicznych, wolność wyboru przez rodziców szkoły publicznej lub niepublicznej oraz indywidualną pomoc finansową i organizacyjną dla uczniów. Ponadto określa prawo do nauki jako jedno z praw obywatelskich oraz obowiązek nauki do 18. roku życia¹⁵⁰. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* nie ma charakteru źródła prawa *sensu stricto*, będą deklaracją polityczną, przyjętą na

¹⁴⁸ Taki charakter przypisuje się również preambułom do aktów normatywnych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego; por. chociażby wyroki: z dnia 11 maja 2005 r., K 18/04, OTK-A 2005, nr 5, poz. 49; z dnia 11 maja 2007 r., K 2/07, OTK-A 2007, nr 5, poz. 48; a także z dnia 28 kwietnia 1999 r., K 3/99, OTK 1999, nr 4, poz. 73.

¹⁴⁹ M. Pilich. *Komentarz do ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. 04.256.2572). W: M. Pilich. *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*. ABC. 2008. wyd. II s. 3.

¹⁵⁰ Por. Art. 70. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*.

trzeciej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Paryżu 10 grudnia 1948 r. W pozostałych przypadkach wymienione zostały wielostronne umowy międzynarodowe, zawarte w systemie ONZ, które stanowią zręby regulacji uniwersalnych praw człowieka. Można sądzić, że jest to nieprzypadkowe działanie ustawodawcy, który chciał w ten sposób zwrócić uwagę na doniosłość norm regulujących prawa człowieka oraz podkreślić podmiotowość dziecka¹⁵¹.

Przepisy międzynarodowych konwencji praw człowieka nakładają na państwa-strony w szczególności obowiązek ochrony osób małoletnich, respektowania praw mniejszości narodowych (także w dziedzinie kultury i oświaty)¹⁵², upowszechniania bezpłatnej edukacji na poziomie podstawowym oraz zapewnienia poradnictwa szkolnego i zawodowego¹⁵³. Należy stwierdzić, iż stanowiąc *Ustawę o systemie oświaty*, Polska prawidłowo i w sposób pełny wywiązała się z przyjętych zobowiązań międzynarodowych.

Ustawa o systemie oświaty musi być interpretowana i stosowana w sposób spójny zarówno z *Konstytucją*, jak i umowami międzynarodowymi. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową¹⁵⁴. Przez akt ratyfikacyjny należy tu rozumieć uroczyste potwierdzenie w imieniu państwa przez właściwy organ, że umowa międzynarodowa będzie przez to państwo w dobrej wierze przestrzegana

¹⁵¹ M. Pilich. *Komentarz do ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. 04.256.2572). W: M. Pilich. *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*. ABC. 2008. wyd. II s. 3.

¹⁵² Zob. art. 23. i 27. *Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

¹⁵³ Zob. art. 28.-29. *Konwencji o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ* dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 z późn. zm. Dz. U. z 2000 r. Nr 2, poz. 11).

¹⁵⁴ Por. Art. 91. ust. 2. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*.

i wykonywana¹⁵⁵. Zgoda ustawowa na ratyfikację jest wymagana w ściśle określonych przypadkach, zapisanych w art. 89. ust. 1. *Konstytucji*. Następująca po zdaniu pierwszym część preambuły jest deklaracją wartości o stosunkowo niewielkim znaczeniu dla wykładni i stosowania prawa. Na uwagę zasługuje duża liczba zwrotów o niedookreślonej czy wręcz nieokreślonej treści¹⁵⁶.

Cały artykuł 1. *Ustawy o systemie oświaty* należy rozumieć jako zbiór postulatów i wytycznych, według których powinien być zorganizowany system oświaty w Polsce, a także standardów, jakie powinien spełniać. W istocie zatem należy rozumieć, że to nie „system oświaty” jako bliżej niesprecyzowany byt prawny, lecz organy państwa i jednostki samorządu terytorialnego powinny zapewnić taką organizację procesu nauczania, wychowania i opieki w szkołach i placówkach, aby warunki prawne określone w tym i innych przepisach ustawy zostały wykonane¹⁵⁷. Z komentowanego artykułu wynikają także pewne zasady ogólne, m.in. zasada powszechności kształcenia¹⁵⁸, pomocniczej funkcji wychowawczej szkoły wobec rodziny¹⁵⁹ czy także autonomii obywateli i ich organizacji w tworzeniu i prowadzeniu szkół i placówek niepublicznych¹⁶⁰.

Ustawa o systemie oświaty z 7 września 1991 roku w art. 5. przewiduje możliwość zakładania i prowadzenia szkół przez naczelne organy administracji rządowej, jednostki samorządu terytorialnego, inne osoby prawne oraz osoby fizyczne¹⁶¹. Trudno

¹⁵⁵ W. Góralczyk. *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*. wyd. IV. Warszawa 1989 s. 75-76.

¹⁵⁶ Por. Preambuła. *Ustawa o systemie oświaty*. Dz. U. Nr 95, poz. 425.

¹⁵⁷ M. Pilich. *Komentarz do ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. 04.256.2572). W: M. Pilich. *Ustawa o systemie oświaty*. Komentarz. ABC. 2008. wyd. II s. 4.

¹⁵⁸ Por. Art. 1. pkt. 1. *Ustawa o systemie oświaty*. Dz. U. Nr 95, poz. 425.

¹⁵⁹ Por. Art. 1. pkt. 2. Tamże.

¹⁶⁰ Por. Art. 1. pkt. 3. Tamże.

¹⁶¹ Por. Art. 5. Tamże.

byłoby zatem przy takim ustroju szkolnictwa, zobowiązać instytucje niepubliczne oraz osoby fizyczne prowadzące szkoły do respektowania zasady świeckości szkoły. Ustalić należy jednak, jak dalece organy szkół pełniących funkcje zakładów publicznych, związane są konstytucyjnym nakazem zachowania bezstronności światopoglądowej w zakresie wykonywania obowiązków wynikających z obowiązującego ustawodawstwa¹⁶².

Zgodnie z art. 7. ust. 1. pkt. 2., który podaje, że: „Szkołą publiczną jest szkoła, która przeprowadza rekrutację uczniów w oparciu o zasadę powszechnej dostępności”. Teoretycznie zatem jest możliwa sytuacja, że w szkole publicznej prowadzonej np. przez diecezję – przy spełnieniu kryteriów liczebności – dyrektor szkoły będzie zobowiązany zatrudnić katechetę innego wyznania dla określonej grupy swoich uczniów. Nie ma natomiast żadnych przeciwwskazań do uwzględniania w programach wychowawczych treści religijnych w szkołach niepublicznych, w tym także w szkołach niepublicznych mających uprawnienia szkół publicznych¹⁶³.

Szczegółowe zasady dotyczące poszanowania woli rodziców i uczniów w sprawie nauczania religii dzieci w szkole publicznej określa art. 12. ust. 1. *Ustawy o systemie oświaty z 7 września 1991 r.*, który brzmi: „Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie rodziców bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. *Ustawa*, zatem zapewnia naukę religii w publicznych przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych¹⁶⁴.

¹⁶² A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 101.

¹⁶³ Tamże s. 103.

¹⁶⁴ P. Mąkosa. *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynarodowego i polskiego*. [w:] Rada Naukowa Konferencji Episkopatu

Przytoczony wyżej zapis stanowi wyraźnie, iż nauczanie religii organizują szkoły, a nie związki wyznaniowe, które tylko w pewnym sensie współorganizują lekcje religii, albowiem odnosi się ono do treści nauczania religii. Natomiast zwrot „szkoły publiczne organizują naukę religii” dotyczy spraw formalnych, porządkowych, organizacyjnych i administracyjnych. Taka interpretacja wynika z *Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego* z dnia 20 kwietnia 1993 roku¹⁶⁵. Skoro określone zadania wykonywane są przez władze publiczne, to niedopuszczalne jest ich wykonywanie w inny sposób jak z poszanowaniem zasady dyskryminacji¹⁶⁶.

Podstawowym obowiązkiem dyrekcji szkół i przedszkoli, wynikającym z dyspozycji zawartej w art. 12. ust. 1. *Ustawy o systemie oświaty*, jest zatrudnianie nauczycieli religii tych związków wyznaniowych, które wskazane zostały w oświadczeniach o uczestnictwie w katechizacji szkolnej. Przepis ten, nie jest też jedyną normą prawną, na podstawie, której obowiązek ten jest realizowany przez władze publiczne. Zatrudniając nauczycieli religii, dyrektorzy szkół i przedszkoli publicznych wykonują również inne działania o charakterze organizacyjno-technicznym, mające na celu stworzenie warunków do prowadzenia lekcji religii, przy wykorzystaniu bazy lokalowej i środków materialno-finansowych, które są w ich dyspozycji. W zakres obowiązku organizowania lekcji religii wchodzi także działania związane ze szkolnym zarządzaniem nauczania religii, polegającym m.in. na umieszczeniu zajęć z religii w planie zajęć, rozdysponowanie oddziałów między poszczególnych katechetów itp.¹⁶⁷

Zostaje tu także uwzględniona nowa struktura oświaty w Polsce zapowiadana w tym samym akcie prawnym, a wprowadzona

Polski. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyznań*. Tom 3. Lublin 2005 s. 451-467.

¹⁶⁵ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 149.

¹⁶⁶ Tamże s. 79.

¹⁶⁷ Tamże s. 149n.

ustawą z dnia 8 stycznia 1999 r., zawierającą przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego. (Dz. U. Nr 12, poz. 96.) Zgodnie z tą ustawą gimnazja rozpoczęły funkcjonowanie 1 września 1999 r., a szkoły ponadgimnazjalne 1 września 2002 r. Zaś dzisiejsze brzmienie art. 12. ust. 1. jest identyczne jak w ustawie z 25 lipca 1998 r., gdyż nie podlegało ono nowelizacji na przestrzeni ostatnich lat¹⁶⁸.

W kontekście obowiązujących rozwiązań ustrojowych szkoły, których organami prowadzącymi są instytucje o charakterze publicznym, powinny respektować zasadę bezstronności¹⁶⁹. Wymóg ten dotyczy jednak szkoły jako instytucji oraz organów szkoły będących reprezentantami władz publicznych. Obowiązek rygorystycznego zachowania wymogu bezstronności światopoglądowej nie może jednak dotyczyć tych organów, które są reprezentantami uczniów, ich rodziców i opiekunów prawnych¹⁷⁰. Dyrekcje tych szkół nie mogą inspirować przedsięwzięć o charakterze religijnym. Mogą jednak wspierać tego rodzaju przedsięwzięcia projektowane przez radę szkoły lub inne organy przedstawicielskie, tym bardziej że jednym z zadań stawianych szkołom publicznym jest obowiązek podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów¹⁷¹. Obowiązujące przepisy prawa oświatowego nie zamykają możliwości uwzględniania wartości religijnych w programach wychowawczych szkół.

¹⁶⁸ P. Mąkosza. Trwale miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty. „Katecheta” 1/2005 s. 67n.

¹⁶⁹ Podobnie P. Borecki. *Konstytucjonalność regulacji szkolnej nauki religii*. „Studia prawnicze” 2008. z. 2 s. 38. W jego opinii „władze szkolne niewątpliwie stanowią kategorię władz publicznych, z tego tytułu są zobowiązane do zachowania bezstronności (neutralności) w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych”.

¹⁷⁰ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 102.

¹⁷¹ Por. Art. 13. ust. 1. *Ustawa o systemie oświaty*. Dz. U. Nr 95, poz. 425.

Kwestię sprawowania nadzoru pedagogicznego podejmuje art. 36. ust. 2a *Ustawy o systemie oświaty* z dnia 7 września 1991 roku. Bezpośredni nadzór nad nauczaniem religii sprawują dyrektorzy szkół i placówek. Gdy dyrektorem szkoły jest osoba niebędąca nauczycielem, nie może ona sprawować nadzoru pedagogicznego. W przypadku powołania takiej osoby na stanowisko dyrektora, nadzór pedagogiczny sprawuje nauczyciel zajmujący inne stanowisko kierownicze w szkole lub placówce¹⁷².

Szkoły publiczne zakładane przez inne podmioty (w tym jednostki organizacyjne związków wyznaniowych) zarządzają finansami szkoły według zasad określonych przez organ lub podmiot prowadzący szkołę¹⁷³. Otrzymują one jednak na każdego ucznia dotację z budżetu jednostki samorządu terytorialnego, obowiązanej do prowadzenia danego typu i rodzaju szkół w wysokości równej wydatkom bieżącym, przewidzianym na jednego ucznia w szkołach tego samego typu i rodzaju w części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego¹⁷⁴.

Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku podejmuje wiele kwestii prawnych dotyczących sposobu kształcenia w przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjach oraz szkołach ponadgimnazjalnych zarówno publicznych jak i niepublicznych. Przybliżony akt prawny wymienia i opisuje tematy, które może nie wprost, ale w sposób pokrewny dotyczą systemu edukacji. Wśród wielu artykułów znajdują się i te, które odnoszą się do nauczania religii, a są nimi: art. 12. określający, że ogólnodostępne szkoły podstawowe i gimnazja oraz przedszkola w Polsce, na życzenie rodziców, a także szkoły ponadgimnazjalne na życzenie rodziców po osiągnięciu przez nich pełnoletności, organizują naukę religii oraz art. 13., określający, że szkoła publicz-

¹⁷² A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 151n.

¹⁷³ Por. Art. 80. ust. 1. *Ustawa o systemie oświaty*. Dz. U. Nr 95, poz. 425.

¹⁷⁴ Por. Art. 80. Tamże.

na – ogólnodostępna – ma obowiązek podtrzymywania tradycji religijnych. O obowiązku respektowania zasady bezstronności światopoglądowej przypomina również art. 13., podkreślając, że z tej zasady nie wynikają jakiegokolwiek ograniczenia formy i treści przekazu katechetycznego. Na lekcjach religii może być nie tylko przekazywana wiedza dotycząca danej doktryny religijnej, lecz także odpowiednie treści wychowawcze¹⁷⁵.

Choć przytoczony i poddany analizie dokument szeroko omawia zagadnienie systemu oświaty, to kwestię nauczania religii podejmuje dość powierzchownie. Wiele zapisów wymaga dokładnego komentarza, aby bliżej zrozumieć, to co ustawodawca chciał przekazać, gdyż są one dość ogólne. Bliższe i dokładniejsze omówienie zagadnienia nauczania religii w publicznym systemie oświaty znajduje się w dokumencie, którym jest *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*, o czym będzie mowa w najbliższym paragrafie.

3.4. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach

W roku szkolnym 1990/1991 podjęta została przez Ministra Edukacji Narodowej decyzja o powrocie nauczania religii do szkół publicznych. Powrót ten dokonuje się dzięki „*Instrukcji dotyczącej powrotu nauczania religii do szkoły w roku szkolnym 1990/91*”¹⁷⁶, wydanej przez Henryka Samsonowicza ówczesnego Ministra Edukacji Narodowej. *Instrukcja* ta stanowiła realiza-

¹⁷⁵ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 109.

¹⁷⁶ *Aspekty prawne nauczania religii rzymskokatolickiej w polskim systemie oświatowym*. Red. S. Łabendowicz. Radom 2001 s. 8-11.

cję ustaleń, jakie dokonane zostały wcześniej na forum Komisji Wspólnej Rządu RP i Konferencji Episkopatu Polski i zakłada wprowadzenie lekcji religii „we wszystkich państwowych przed-szkolach, szkołach podstawowych i ponadpodstawowych nie wy-lączając szkół specjalnych, szpitalnych ect.” Pojawiają się w do-kumencie zapisy dotyczące dwugodzinnego wymiaru lekcji reli-gii tygodniowo z zastrzeżeniem, że w roku szkolnym 1990/91, ze względu na brak wystarczającej ilości kadry nauczycielskiej ilość lekcji może być zmniejszona. Ponadto widnieje sformułowanie dotyczące umieszczenia zajęć z religii w szkolnym planie zajęć¹⁷⁷.

Po krótkce przybliżona *Instrukcja* umożliwiająca powrót religii do szkoły z założenia miała charakter tymczasowy i w praktyce regulowała tę kwestię przez dwa lata, w roku szkolnym 1990/91 i 1991/92¹⁷⁸. Ostatecznie uwarunkowania religii i sprawę obecno-ści określiło *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*¹⁷⁹ podpisane przez ówczesne-go Ministra Edukacji Narodowej Andrzeja Stelmachowskiego.

Dokonując zestawienia *Rozporządzenia* z wcześniejszą *In-strukcją*, należy wykazać istotną różnicę, jeśli chodzi o zakres nauczania religii. Mianowicie *Instrukcja* zapewnia nauczanie religii w przedszkolach, szkołach podstawowych i ponadpodsta-wowych, zaś *Rozporządzenie* z 1992 r. podaje: „W publicznych szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, zwanych dalej szkołami, organizuje się w ramach planu zajęć szkolnych naukę

¹⁷⁷ P. Mąkosa. *Trwale miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 68.

¹⁷⁸ Tenże. *Nauczanie religii w szkole publicznej w świetle prawa międzynaro-dowego i polskiego*. [w:] Rada Naukowa Konferencji Episkopatu Polski. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyznań*. Tom 3. Lublin 2005 s. 451-467.

¹⁷⁹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i spo-sobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

religii i etyki¹⁸⁰. Widać zatem istotny regres w zakresie placówek objętych nauczaniem religii. Wniosek wypływający z porównania dokumentów jest taki, że nauka religii, po pierwszych dwóch latach, straciła prawo obecności w przedszkolach. Jednakże *Rozporządzenie* zapewnia, że nauka religii we wszystkich typach szkół odbywa się w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. A tylko w ściśle uzasadnionych przypadkach istnieje możliwość zmniejszenia tego wymiaru np. brak dostatecznej liczby kadry nauczycielskiej, za zgodą biskupa diecezji¹⁸¹.

Dopiero *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*¹⁸² przyniosło istotne zmiany. Poza zmianami wprowadzonymi w samej treści dokumentu, zmieniono dotychczasową nazwę na: *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* podkreślając nauczanie religii także w przedszkolach¹⁸³.

Rozporządzenie o którym mowa w par. 1. ust. 1. podaje, że: „W publicznych przedszkolach organizuje się, w ramach planu zajęć przedszkolnych, naukę religii na życzenie rodziców (opiekunów prawnych). W publicznych szkołach podstawowych, gimnazjach, ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych, zwanych dalej „szkołami”, organizuje się w ramach planu zajęć szkolnych naukę religii i etyki:

¹⁸⁰ Por. par. 1. *Tamże*.

¹⁸¹ P. Mąkosa. *Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 69.

¹⁸² *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 czerwca 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*. DZ. U. 1999, Nr 67, poz. 753.

¹⁸³ P. Mąkosa. *Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 69.

- 1) w szkołach podstawowych i gimnazjach – na życzenie rodziców (opiekunów prawnych),
- 2) w szkołach ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych – na życzenie bądź rodziców (opiekunów prawnych), bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu religii i etyki decydują sami uczniowie”.

Powyższy przepis jest powrotem do zapisu z *Instrukcji* z 1990 r., ponieważ rozszerza nauczanie religii na publiczne przedszkole. Niewątpliwie zmiana ta spowodowana jest ratyfikowaniem *Konkordatu* w 1998 r., a przybliżane *Rozporządzenie* dokładnie potwierdza nauczanie religii w przedszkolach i szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych¹⁸⁴.

Wyjaśnieniu terminu „organizuje” użytego w powołanym przepisie poświęcono wiele uwagi w okresie bezpośrednio następującym po promulgowaniu przez MEN *Rozporządzenia* z 14 kwietnia 1992 roku. Zagadnieniem tym zajmowano się szczególnie w ramach postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym, które toczyło się z wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich w latach 1992-1993. Podstawową kwestią sporną było ustalenie, czy użyty w powołanym przepisie zwrot „szkoły publiczne [...] organizują naukę religii”¹⁸⁵, zawiera w sobie imperatyw włączenia nauczania religii w system oświaty z jednoczesnym zatrudnieniem katechetów przez placówki oświatowe¹⁸⁶.

Trybunał Konstytucyjny nie zwrócił uwagi na fakt, iż termin „organizuje” użyty został przynajmniej w dwóch różnych odcieniach znaczeniowych w *Rozporządzeniu* wykonawczym MEN z 1992 roku. W przepisie § 1. ust. 1. oraz § 2. ust. 1. *Rozporządzenia* mowa jest o obowiązku zorganizowania nauki religii

¹⁸⁴ Tamże.

¹⁸⁵ Według tekstu pierwotnego *ustawy* z dnia 7 września 1991 r. *o systemie oświaty* (Dz. U. Nr 95, poz.425).

¹⁸⁶ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 139n.

ciążącym na dyrekcjach poszczególnych szkół. Zgodnie z tymi przepisami szkoły organizują nauczanie religii i jednocześnie zatrudniają nauczycieli religii (§ 5. ust. 1. *Rozporządzenia*). Natomiast w sytuacji opisanej w § 2. ust. 2. *Rozporządzenia* mowa jest o obowiązku zorganizowania nauki religii dla grup mniejszych niż 7-osobowe ciążącym na organach prowadzących jednostki oświatowe. W tym przypadku z obowiązkiem zorganizowania lekcji religii nie jest połączony obowiązek zatrudnienia nauczycieli religii przez podmiot organizujący. Zgodnie z § 5. ust. 3. *Rozporządzenia* nauczanie religii w grupach międzyszkolnych organizują organy prowadzące, ale nauczyciele religii zatrudniani są przez dyrektora szkoły wskazanego przez organ prowadzący¹⁸⁷.

Przepisy wykonawcze (§ 1. ust. 1. i 2. *Rozporządzenia* MEN) normują, iż podstawę objęcia ucznia nauczaniem religii w szkołach stanowi „życzenie” „wyrażone w najprostszej formie oświadczenia”. Przepisy te nie stawiają wymogu pisemnej formy składania przedmiotowych oświadczeń. Kwestia ta może być uregulowana prawem statutowym bądź regulaminem szkoły. Forma pisemna jest w praktyce często stosowana. Jest też wskazana ze względu na cywilnoprawną odpowiedzialność za ucznia w czasie lekcji religii¹⁸⁸.

W literaturze stawiany jest zarzut, że termin „najprostsza forma oświadczenia” jest zbyt ogólny, a fakt nie sprecyzowania tej formy „może prowadzić do nadużyć, np. do odmowy urzeczywistnienia woli uczestniczenia albo odmowy uczestniczenia w katechezie”. Tego typu ujęcie dopuszcza bowiem różnorodną interpretację w zakresie formy tego oświadczenia: „może to być zwykła forma pisemna, ale także forma ustna, a niewykluczone, że nawet dorozumiana zgoda (brak sprzeciwu)”¹⁸⁹. Autor tego poglądu nie precyzuje jednak żadnego postulatu *de lege ferenda*. Na

¹⁸⁷ Tamże s. 143.

¹⁸⁸ Tamże s. 129.

¹⁸⁹ P. Borecki. *Konstytucjonalność regulacji szkolnej nauki religii*. „Studia prawnicze” 2008 s. 32-33.

kanwie przedstawionych wątpliwości prawnych rodzi się jednak postulat, aby forma oświadczenia została ukształtowana w sposób jasny i jednoznaczny.

Aby przybliżyć rozumienie powyższego sformułowania, należy szerzej spojrzeć na użyte w *Rozporządzeniu* pojęcie szkoły „ponadgimnazjalne”. W ostatnich latach stosunkowo często zakres tego pojęcia ulegał zmianie, dlatego istnieje konieczność rozwinięcia zagadnienia¹⁹⁰. W dokładny sposób precyzuje to pojęcie *Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw*¹⁹¹, wprowadzając zmiany do *Ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku*. Do takich szkół zaliczone zostają:

- a) „zasadnicze szkoły zawodowe o okresie nauczania nie krótszym niż 2 lata i nie dłuższym niż 3 lata, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, a także dalsze kształcenie w szkołach wymienionych w lit. e) i f),
- b) trzyletnie licea ogólnokształcące, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego,
- c) trzyletnie licea profilowane kształcące w profilach kształcenia ogólnozawodowego, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego,
- d) czteroletnie technika, których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po

¹⁹⁰ Ustawa z dnia 23 sierpnia 2001 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty, ustawy - Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego, ustawy – Karta Nauczyciela oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 111, poz. 1194) w ust. 9. oraz ustawa z dnia 21 listopada 2001 r. o zmianie ustawy – Karta Nauczyciela, ustawy o systemie oświaty oraz ustawy – Przepisy wprowadzające reformę ustroju szkolnego (Dz. U. Nr 144, poz. 1615) za szkoły ponadgimnazjalne uznają nieco inne typy szkół.

¹⁹¹ *Ustawa o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw*. Dz. U. 2003, nr 137, poz. 1304.

- zdaniu egzaminu, a także umożliwiające uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego,
- e) dwuletnie uzupełniające licea ogólnokształcące dla absolwentów szkół wymienionych w lit. a), których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego,
 - f) trzyletnie technika uzupełniające dla absolwentów szkół wymienionych w lit. a), których ukończenie umożliwia uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu, a także umożliwiające uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego,
 - g) szkoły policealne o okresie nauczania nie dłuższym niż 2,5 roku, których ukończenie umożliwia osobom posiadającym wykształcenie średnie uzyskanie dyplomu potwierdzającego kwalifikacje zawodowe po zdaniu egzaminu,
 - h) trzyletnie szkoły specjalne przysposabiające do pracy dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa potwierdzającego przysposobienie do pracy¹⁹².

Z powyższego zapisu można wnioskować, że nauczanie religii winno realizowane także w szkołach policealnych. Dokumentem, rozwiewającym w tej sprawie wątpliwości jest *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 12 lutego 2002 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych*¹⁹³. Przepis nie umieszcza nauczania religii w ramowych planach nauczania w szkołach policealnych, ani w żadnych typach szkół dla dorosłych¹⁹⁴.

¹⁹² Tamże. Art. 9. ust. 3.

¹⁹³ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych*. Dz. U. 2002, nr 15, poz. 142 z późniejszymi zmianami.

¹⁹⁴ P. Mąkosa. *Trwałe miejsce nauczania religii w polskim systemie oświaty*. „Katecheta” 1/2005 s. 71.

Edukacja religijna ma być organizowana „zgodnie z wolą zainteresowanych”. Wyrażenie to należy interpretować z zachowaniem dyrektyw wykładni systemowej, tj. zgodnie z postanowieniami zawartymi w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Przez „zainteresowanych” należy rozumieć osoby uprawnione do decydowania o pobieraniu nauki religii w szkołach publicznych. W pierwszej kolejności są to rodzice i opiekunowie uczniów lub sami uczniowie po osiągnięciu pełnoletniości, którzy złożą oświadczenie wobec władz szkolnych, iż życzą sobie korzystać z nauczania religii¹⁹⁵. Wymóg takiego oświadczenia nie narusza prawa do milczenia w sprawach swych przekonań religijnych i światopoglądowych. Nauczanie religii ma się odbywać „w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych” to znaczy, że religia ma być umieszczona w siatce zajęć szkolnych i przedszkolnych jako równoprawny przedmiot.

Uprawnienie do uczestnictwa w lekcjach religii określonego wyznania może być w obowiązującym stanie prawnym realizowane jedynie wówczas, gdy na lekcje zgłosi się odpowiednia liczba uczniów¹⁹⁶. *Rozporządzenie MEN z 14 kwietnia 1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach* określa, że zgodnie z wolą rodziców szkoła lub przedszkole ma obowiązek zorganizowania lekcji religii o ile zgłoszonych jest, co najmniej siedmiu uczniów z danego oddziału¹⁹⁷. Jeśli nie ma wystarczającej liczby uczniów w jednym oddziale, mających uczęszczać na religię danego wy-

¹⁹⁵ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 153.

¹⁹⁶ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 119.

¹⁹⁷ Por. par. 2. ust. 1. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

znania można tworzyć grupy międzyoddziałowe. Analogicznie należy stosować tę zasadę w przypadku przedszkola¹⁹⁸.

W przypadkach szczególnych, gdy w całej szkole nie ma co najmniej siedmiu uczniów mających uczęszczać na lekcje religii danego wyznania, organ prowadzący daną szkołę lub przedszkole w drodze porozumienia z właściwym Kościołem lub związkiem wyznaniowym, może zorganizować lekcje religii w grupie międzyszkolnej lub pozaszkolnym/pozaprzedszkolnym punkcie katechetycznym. Minister zastrzega przy tym, że w takiej grupie liczba uczniów powinna być nie mniejsza niż trzech¹⁹⁹.

Ponadto w skład takiej grupy mogą wchodzić uczniowie szkół/wychowankowie przedszkoli prowadzonych przez różne organy. Wówczas zainteresowane organy prowadzące w drodze porozumienia mają ustalić szczegółowe zasady prowadzenia zarówno punktów, jak i grup katechetycznych²⁰⁰.

Organy władzy wykonawczej, stosując w praktyce przepisy dotyczące organizowania nauki religii w szkołach publicznych, winny szerzej uwzględniać przepisy zawarte w § 2. ust. 4. *Rozporządzenia* MEN z 1992 roku. Przepisy te stwarzają możliwość – na wniosek Kościoła lub innego związku wyznaniowego – zorganizowania nauczania religii danego wyznania w sposób odmienny niż określony w ust. 1.-3., a tym samym zatrudnienia katechety dla grupy uczniów mniejszej niż 7-osobowa²⁰¹. Zdarzające się sporadycznie sytuacje „braku pełnego poszanowania zasady równouprawnienia bez względu na wyznawaną religię” – uniemożliwianie poszcze-

¹⁹⁸ A. Karcz. *Status nauczania religii w polskiej szkole*. W: *Praktyczny poradnik prawny dla nauczycieli religii*.

¹⁹⁹ Por. par. 2. ust. 2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²⁰⁰ Por. par. 2. ust. 3. Tamże.

²⁰¹ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 124.

gólnym mniejszościowym związkom wyznaniowym prowadzenie działalności katechetycznej w ramach systemu oświaty – nie wynika zatem z prawnie ustanowionych ograniczeń, lecz z określonej, być może, niewłaściwej praktyki administracyjnej. Nie przypadkowo użyty został termin „punkt katechetyczny” rodem z poprzedniej epoki, gdyż MEN dopuszcza w szczególnych przypadkach, zawsze na wniosek Kościoła lub związku wyznaniowego, w ramach posiadanych możliwości finansowych zorganizować lekcje religii w inny sposób niż to przedstawiono wyżej²⁰².

Jedną z takich „odmiennych form” jest nieodpłatne udostępnienie w terminach wolnych od zajęć sal lekcyjnych na cele katechetyczne. Dotyczy to również związków wyznaniowych, które nie prowadzą nauczania religii w szkołach²⁰³.

Rozporządzenie MEN z 14 kwietnia 1992 r. stanowi w par. 4., że: „Nauczanie religii odbywa się na podstawie programów opracowanych i zatwierdzonych przez właściwe władze Kościołów i innych związków wyznaniowych i przedstawionych Ministrowi Edukacji Narodowej do wiadomości”. W ten sposób uznana została wyłączna właściwość władz kościelnych do opracowania programów nauczania religii katolickiej i doboru odpowiednich podręczników. Ingerencja władz państwowych w treści nauczania religii byłaby zaprzeczeniem konstytucyjnej zasady poszanowania niezależności Kościoła w swoim zakresie. Ponieważ nauczanie religii odbywa się na terenie szkół i przedszkoli publicznych, program nauczania i podręczniki mają być przekazane do wiadomości kompetentnej władzy państwowej²⁰⁴. Jeśli chodzi o programy nauczania i podręczniki do nauczania religii rzymskokatolickiej szczegółowe

²⁰² A. Karcz. *Status nauczania religii w polskiej szkole*. W: *Praktyczny poradnik prawny dla nauczycieli religii*.

²⁰³ Por. par. 2. ust. 5. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²⁰⁴ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 154.

zasady ich zatwierdzania zawiera *Regulamin zatwierdzania programów nauczania i podręczników w szkolnym nauczaniu religii dzieci i młodzieży* uchwalony przez Komisję Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w dniu 20 września 2001 roku.

Powyższe *Rozporządzenie* stwierdza również, iż do zatrudnienia nauczyciela religii konieczne jest imienne, pisemne skierowanie do określonej szkoły, wydane przez właściwego biskupa diecezjalnego tzw. misja kanoniczna (§5. ust. 1.)²⁰⁵. Takie upoważnienie biskupa ma charakter pisemnego skierowania nauczyciela religii katolickiej do danego przedszkola lub szkoły publicznej ze strony właściwego biskupa diecezjalnego Kościoła katolickiego lub właściwej władzy zwierzchniej innego Kościoła i związku wyznaniowego do nauczania religii swoich wiernych.

Właściwy biskup diecezjalny może cofnąć nauczycielowi swe upoważnienie do nauczania religii. Wówczas cofnięcie upoważnienia jest równoznaczne z utratą uprawnień do nauczania religii w danym przedszkolu lub szkole²⁰⁶. Powyższy przepis podaje dalej, że; „na okres pozostały do końca roku szkolnego Kościół lub inny związek wyznaniowy może skierować inną osobę do nauczania religii, z tym, że równocześnie pokrywa on koszty z tym związane”. Z przepisu tego nie wynika bezpośrednio, iż skierowany przez związek wyznaniowy „na okres pozostały do końca roku” katecheta powinien zostać zatrudniony przez dyrektora szkoły. Nie wynika też to, czy w ogóle ma on zostać zatrudniony, skoro użyto enigmatycznego i potocznego określenia „pokrywa koszty z tym związane”. Należy jednak zdecydowanie wykluczać taką możliwość, która narzuca się przy pobieżnej lekturze tego tekstu i która być może była w zamierzeniu prawodawcy, a mianowicie, że nowy ka-

²⁰⁵ A. Mezglewski. *Skierowanie do nauczania religii*. W: *Studia z prawa wyznaniowego*. t. 2. red. A. Mezglewski, W. Janiga. Lublin 2000. s. 37-47.

²⁰⁶ Por. par. 5. ust. 2. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

techeta, prowadzący zajęcia przez okres pozostały do końca roku, jest wynagradzany bezpośrednio przez związek wyznaniowy²⁰⁷.

Odnosnie do uprawnień nauczycieli religii *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej* z 14 kwietnia 1992 r. w par. 5. ust. 4. stanowi, że: „Nauczycieli religii zatrudnia się zgodnie z Kartą Nauczyciela”. Wynika z tego zapisu, iż nauczyciel religii ma równe prawa z nauczycielami innych przedmiotów, z jednym wyjątkiem, że nie może być wychowawcą klasy. Nauczycielem religii może być zarówno osoba duchowna, jak i osoba świecka, jeżeli posiada odpowiednie kwalifikacje²⁰⁸.

Kwalifikacje zawodowe nauczycieli religii są przedmiotem uzgodnień pomiędzy MEN i zwierzchnikami poszczególnych związków wyznaniowych²⁰⁹. Obecnie obowiązujące przepisy w tej mierze zostały ustalone w *porozumieniu zawartym pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej* z dnia 6 września 2000 r. w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii. W *porozumieniu* z dnia 6 września 2000 r. zostały szczegółowo określone wymogi dotyczące wykształcenia nauczycieli religii. Jednakże samo legitymowanie się odpowiednim wykształceniem nie oznacza, iż spełniony został warunek dotyczący posiadania kwalifikacji, a jedynie warunek dotyczący minimalnego wykształcenia. O posiadaniu pełnych kwalifikacji można mówić dopiero wówczas, gdy kandydat legitymuje się nie tylko wymaganym wykształceniem, ale także uzyskał skierowanie biskupa diecezjalnego do określonej szkoły²¹⁰.

²⁰⁷ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 206.

²⁰⁸ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 154n.

²⁰⁹ Por. par. 6. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²¹⁰ Por. K. Łodziński. *Kwalifikacje zawodowe nauczycieli*. Warszawa 2008 s. 212-213.

Zgodnie z § 7. ust. 1. *Rozporządzenia* MEN z 14 kwietnia 1992 r. nauczyciel religii wchodzi skład rady pedagogicznej, jednak nie przyjmuje obowiązków wychowawcy klasy. Ustęp 2. powyższego przepisu zawiera gwarancje, zapewniające nauczycielom religii prawo do organizowania spotkań z rodzicami swoich uczniów również poza wyznaczonymi przez szkołę lub przedszkole zebraniem ogólnymi. W takich sytuacjach katecheci zobowiązani są do wcześniejszego ustalenia z dyrektorem szkoły lub przedszkola terminu i miejsca planowanego spotkania. W ten sposób zwiększa się zakres wolności religijnej. Możliwość organizowania spotkań z rodzicami poza terminami wyznaczonymi przez szkołę będzie szczególnie uzasadnione w przypadku wyznań mniejszościowych, ponieważ stwarza możliwości bardziej swobodnego kontaktu rodziców z katechetą²¹¹.

W par. 7. ust. 3. zawarte zostały także gwarancje dotyczące możliwości prowadzenia przez katechetów na terenie szkół organizacji o charakterze społeczno-religijnym i ekumenicznym. Z tego tytułu nie przysługuje im jednak dodatkowe wynagrodzenie. Prowadzenie tego typu organizacji stwarza szansę szerszego oddziaływania wychowawczego, prowadzonych w ramach lekcji religii²¹². Zaś ustępy 4.-5. określają obowiązek prowadzenia i uzupełniania dziennika szkolnego przez nauczyciela religii. Obecność winna być odnotowana w dzienniku lekcyjnym, nawet jeśli zajęcia z religii odbywają się w grupie międzyszkolnej w punkcie katechetycznym przy zachowaniu wszystkich zasad związanych z prowadzeniem dokumentacji przebiegu procesu nauczania określonych w prawie oświatowym ogólnym i wewnątrzszkolnym.

Nauka religii w przedszkolach i szkołach wszystkich typów odbywa się w wymiarze dwóch godzin lekcyjnych tygodniowo.

²¹¹ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 224.

²¹² A. Karcz. *Status nauczania religii w polskiej szkole*. W: *Praktyczny poradnik prawny dla nauczycieli religii*.

Wymiar lekcji religii może jednak zostać zmniejszony, ale decyzja taka może zostać podjęta jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego Kościoła katolickiego albo władz zwierzchnich pozostałych Kościołów i innych związków wyznaniowych²¹³. Po zmniejszeniu wymiaru zajęć dyrektor może powierzyć zajęcia z religii pozostałym katechetom zatrudnionym w szkole. Wariant ten można oczywiście zastosować tylko wówczas, gdy w danej placówce są zatrudnieni inni katecheci tego samego wyznania²¹⁴.

Zasady oceniania z religii i etyki umiejscowione zostały w § 9. *Rozporządzenia* MEN z 14 kwietnia 1992 roku²¹⁵. Znajdujące się tam regulacje odnoszą się tylko do skali ocen stosowanej w nauczaniu religii i zawierają jedynie ogólne stwierdzenie, iż „ocena z religii (etyki) jest wystawiana według skali ocen przyjętej w danej klasie”. W *Rozporządzeniu* tym nie została zatem określona ani skala ocen bieżących, ani też skala ocen rocznych (semestralnych). Nie zostały ponadto ustalone zasady oceniania uczniów z upośledzeniem umysłowym, przede wszystkim zaś nie zostały jasno sformułowane elementy, które podlegają ocenie.

W sytuacji gdy zajęcia z religii prowadzone są w pozaszkolnych punktach katechetycznych, ocena z religii wystawiana jest na świadectwie szkolnym wydawanym przez szkołę, do której dany uczeń uczęszcza, na podstawie zaświadczenia wydanego przez nauczyciela religii²¹⁶. Praktyka ta jest zgodna z przepisem

²¹³ Por. par. 8. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²¹⁴ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 207.

²¹⁵ Por. par. 9. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²¹⁶ Zob. Informacja MEN w sprawie ocen z religii w roku szkolnym 1999/2000 (Pismo okólne Departamentu Kształcenia i Wychowania MEN z dnia 21 listopada 1999 r., nr DKW-4036-25/99/GP).

zawartym w § 9. ust. 4. *Rozporządzenia* MEN z 14 kwietnia 1992 roku. Lekcje religii organizowane w grupach międzyszkolnych oraz w pozaszkolnych punktach katechetycznych należy traktować jako zajęcia prowadzone w ramach systemu oświaty i pod pedagogicznym nadzorem władz oświatowych²¹⁷. Katecheci nauczający religii w ramach tych form organizacyjnych prowadzą odrębną dokumentację nauczania, jednakże uczniowie otrzymują ocenę z religii na świadectwie szkolnym wydawanym przez szkołę, do której uczęszczają, na podstawie zaświadczenia wydanego przez nauczyciela religii²¹⁸.

Wspomniane *Rozporządzenie* MEN zobowiązuje w § 10. dyrektora szkoły do zwolnienia uczniów uczęszczających na lekcje religii od zajęć szkolnych na trzy kolejne dni w celu odbycia rekolekcji wielkopostnych. Termin rekolekcji winien być jeden dla uczniów wszystkich wyznań w danej szkole i podany do wiadomości dyrektora szkoły przynajmniej na miesiąc przed planowanym terminem²¹⁹.

Jeśli chodzi o wizytowanie nauczania religii, mające w pewnej mierze charakter kontroli kwalifikacji nauczycieli, to zgodnie z *Rozporządzeniem* MEN z 14 kwietnia 1992 r. może być prowadzone przez wizytatorów upoważnionych przez biskupa diecezjalnego, zaś lekcje religii innych wyznań przez wizytatorów upoważnionych przez władze zwierzchnie innych Kościołów i związków wyznaniowych²²⁰. Nadzór pedagogiczny nad na-

²¹⁷ Niekoniecznie wynikało to z pierwotnego tekstu § 9. ust. 4. *Rozporządzenia*, który został Zakwestionowany przez TK. Po zmianach dokonanych w wykonaniu orzeczenia TK z dnia 20 kwietnia 1993 r. jest to oczywiste.

²¹⁸ Por. par. 9. ust. 4. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

²¹⁹ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 151.

²²⁰ Por. par. 11. ust. 1. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*. Dz. U. 1992 Nr 36, poz. 155.

uczaniem religii winien być realizowany w „zakresie metodyki nauczania i zgodności z programem” na zasadach określonych odrębnymi przepisami²²¹. Komentowany przepis nie stanowi przeszkody w dokonywaniu procesu ewaluacji nauczycieli religii. Ewaluacja ta może obejmować także wywiązanie się katechetów z obowiązku respektowania zasad oceniania i klasyfikowania uczniów, a więc w pewnym sensie także efektów realizowanych zadań edukacyjnych, wychowawczych i opiekuńczych. Nauczyciele religii zobowiązani są do określenia w sposób jawny wymagań edukacyjno-wychowawczych z początkiem każdego roku szkolnego. Nadzór pedagogiczny może zatem i powinien sprawdzić, czy wymagania te są faktycznie przez katechetę realizowane. To uprawnienie władz oświatowych do badania, czy nauczyciel religii wywiązuje się z ustalonych standardów oceniania i klasyfikowania, wynika chociażby z faktu, że ocena z nauki religii ma wpływ na średnią ocen uzyskiwaną przez ucznia, a co za tym idzie, ma wpływ na osiąganie wymiernych korzyści przez poszczególnych uczniów²²².

Obowiązujące przepisy prawa oświatowego nie przewidują odrębnego katalogu sankcji wobec nauczycieli religii nie spełniających minimalnych kryteriów ewaluacyjnych. Mają wobec nich zastosowanie normy stosowne wobec ogółu nauczycieli. Jediną odrębność w uregulowaniu sytuacji prawnej w przedmiotowym zakresie wnosi przepis § 11. ust. 3. *Rozporządzenia* MEN z 14 kwietnia 1992 r., który stanowi, iż „w uzasadnionych przypadkach wnioski wynikające ze sprawowania nadzoru pedagogicznego mogą być przekazywane odpowiednio biskupowi diecezjalnemu Kościoła katolickiego oraz właściwym władzom zwierzchnim pozostałych Kościołów i innych związków wyznaniowych”. W sprawie zamieszczania symbolu religijnego i odmawiania mo-

²²¹ Por. par. 11. ust. 2. Tamże.

²²² A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 156.

dlitwy w szkole stanowisko zajmuje § 12. powyższego *Rozporządzenia MEN*, zgodnie z którym na zasadzie całkowitej dobrowolności może być odmawiana przez uczniów modlitwa przed i po zajęciach szkolnych. Na tej samej zasadzie może być zawieszony krzyż w sali szkolnej²²³.

Rozporządzenie wykonawcze z 1992 roku nie reguluje w sposób całościowy kwestii związanych z funkcjonowaniem nauki religii w szkołach publicznych. Regulacja stanu prawnego edukacji religijnej dokonana została także w wielu innych przepisach prawa oświatowego i nauczycielskiego. Zarówno w przepisach przedmiotowego rozporządzenia, jak też w pozostałych unormowaniach dostrzega się brak konsekwencji w realizacji zasady równoprawnego traktowania religii jako przedmiotu szkolnego. Dotyczy to: odrębnych zasad oceniania, oceny łącznej z religii oraz etyki, zakresu nadzoru pedagogicznego nad nauczaniem religii, odmienności w zakresie dopuszczania do użytku szkolnego programów i podręczników szkolnych, odrębności w zakresie kwalifikacji zawodowych nauczycieli²²⁴.

Po przeprowadzonej analizie dokumentów tego rozdziału można wyciągnąć wniosek, że obecność religii w polskim systemie oświatowym jest przesądzona począwszy od przedszkola aż do ukończenia szkoły zawodowej, liceum lub technikum ze szkołami specjalnymi włącznie. Gwarantami w tej kwestii stają się polskie regulacje prawne: *Konstytucja RP*, *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*, *Ustawa o systemie oświaty i Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach*.

Dziedzina nauczania religii katolickiej w szkołach publicznych, stanowiąc znaczący obszar aktywności Kościoła katolic-

²²³ J. Krukowski. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa 2006 s. 155.

²²⁴ A. Mezglewski. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*. Lublin. KUL. 2009 s. 230.

kiego w pełnieniu misji nauczania, a zarazem pozostając w zakresie kompetencji państwa, wymaga – z natury rzeczy – stosownych uzgodnień między władzami jednej i drugiej społeczności. Wyłącznie bowiem jednostronna (państwowa) regulacja w tym względzie nie tylko poważnie naruszałaby zasadę niezależności i autonomii państwa i Kościoła (każdego w swojej dziedzinie), lecz także rażąco uchybiałaby zasadzie wolności religijnej.

ZAKOŃCZENIE

W niniejszej pracy podjęto próbę przedstawienia podstaw prawnych nauczania religii w publicznym systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa. Prócz tego tematu zostały określone w sposób fragmentaryczny prawa i obowiązki nauczyciela religii oraz uczniów. W niektórych fragmentach pracy zostały też omówione częściowo tematy związane z nauczaniem religii. Główny temat przedstawiony w pracy jest obecnie poddawany dyskusji w środkach masowego przekazu i nadal trwają wokół niego spekulacje, dlatego istnieje potrzeba ciągłej aktualizacji i precyzowania problemu.

Nakreślony we wstępie pracy problem usiłowano rozwiązać poprzez analizę uniwersalnych aktów prawnych i politycznych o zasięgu światowym, europejskim i polskim. Na podstawie tych dokumentów dowiedziono, że obecność religii w systemie prawnym jest trwała i nie podlega dyskusji. A głosy niektórych przeciwników religii w szkole wzywające do jej usunięcia należy uznać jako bezpodstawne i pozbawione jakichkolwiek szans powodzenia. Sama analiza międzynarodowych dokumentów prawnych o zasięgu powszechnym pozwala dostrzec, iż gwarancje wolności religijnej ogarniają także prawo rodziców do wychowania dzieci w zgodzie z własnymi przekonaniem.

Konwencje europejskie aprobują regulacje uniwersalne i szerzej patrzą na ten problem ułatwiając edukację zgodną z przekonaniem religijnymi lub filozoficznymi rodziców. Przybliżenie polskich dokumentów prawnych: *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską, Ustawy o systemie oświaty oraz Rozporządzenia Mi-*

nistra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych ukazało fakt taki, że nauczanie religii jest z całą pewnością zgodne z prawodawstwem międzynarodowym. Pokusić się zatem można o stwierdzenie, że nauczanie w polskim szkolnictwie jest bardzo stabilne.

Po dość dokładnej analizie aktów prawnych pod kątem stabilności obecności nauczania religii w systemie oświaty można wyciągnąć wnioski takie, że edukacja religijna prowadzona jest w ramach systemu oświaty, co wynika z polskich dokumentów mówiących o nauczaniu religii. Ponadto edukacja religijna może być realizowana we własnym zakresie przez związki wyznaniowe. Kolejne spostrzeżenie to takie, że władze publiczne cechuje bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Następnym wnioskiem wypływającym z analizy dokumentów to zobowiązanie państwa do stworzenia warunków do nauczania religii w szkołach publicznych. Istotnym przesłaniem jest fakt organizowania przez szkoły i przedszkola nauki religii dla uczniów, w imieniu których wyrażono życzenie udziału w katechizacji szkolnej.

Choć prezentowane zagadnienie jest bardzo obszerne i można poświęcić mu wiele publikacji, to można z przekonaniem stwierdzić, iż problem został rozwiązany, szczegółowo omówiony a wnioski sformułowane poprawnie. Jednakże patrząc z innej perspektywy, zagadnienia prawne związane z nauczaniem religii, należałoby systematycznie monitorować, gdyż często wnoszone są istotne poprawki do aktów prawnych, podawane nowelizacji, dlatego też należałoby uświadamiać nauczycieli religii jak wygląda obecny stan prawny, aby ze spokojem mogli podejmować rozpoczęte przedsięwzięcia i korzystać z przysługujących im praw. Reasumując należy stwierdzić, iż aspekt prawny nauczania religii w polskim systemie oświaty w świetle obowiązującego prawa, domaga się kolejnych publikacji.

ISBN 978-83-63452-92-6